٧٨٦

دیوانِ عبیدی

تراوشِ طبعِ وقّادِ علّامۂ دوران و نابغۂ زمان

بحرالعلوم مولانا عبید اللہ العُبَیدی السُّہروردی

تغمّدہُ اللہُ برحمتہٖ

مقدمہ دیوان

بقلم جناب فضایل مآب آقای حاج شیخ ابونصر گیلانی

بحرالعلوم مولانا عبیداللہ العبیدی السہروردی پسر شاہ امین الدین بقراریکہ در نگارستان سخن مذکوراست بتاریخ ششم جمادی الآخر سنہ ۱۲۵۰ھ ہجری در قریۂ داسپور چیتوا از مضافات میدنی پور تولد و نسبش بہ شیخ شہاب الدین سہروردی می پیوندد۔ خانوادہ عبیدی ایرانی نژادند کہ یکے از نیاکانش از ایران بہ ہندوستان آمدہ متوطن شد و لے حس وطن پرستی را در نہاد فرزندانش بودیعہ سپرد چنانچہ عبیدی بتاثیر ہمان عواطف پاک یک علاقہ مفرطے بکشور ایران ابراز می نمود مخصوصا سرزمین سہرورد وطن اصلی خانوادہ اش رادوست میداشت و آنجا را بگلزار تشبیہ نمودہ می فرماید۔

نژادم گل زمین سہرورد است	اگرچہ ہند مرز و بوم و مسکن
زنظم پارسی ناب من اینک	شود این دعویم نیکو مبرہن

منشی عبدالنعیم رئیس ایلاچیپور نیز در ضمن شرح حال عبیدی این بیت را سرودہ۔

چراغ دودمان سہروردی
سخن پرور عبیداللہ عبیدی

عکس بحر العلوم مولانا عُبید اللہ العُبیدی السہروردی
کہ در سن سی و دو سالگی گرفتہ شدہ است

تاریخ ولادت ششم جمادی الاخری ۱۲۵۰ھ

تاریخ وفات نوزدہم ربیع الثانی ۱۳۰۲ھ

عبیدی پس از انجام تحصیلات مقدماتی و اتمام دورهٔ تعلیماتِ مدرسهٔ عالیه کلکته محض تکمیل معلومات خدمت اساتید زمان امثال حکیم میرزا عبدالرزاق اصفهانی و حکیم عبدالرحیم معروف بدهری رسیده و از محضر آنان استفاده شایان نموده است در سه زبان فارسی و عربی و اردو مهارت کامل داشت و بهر سه زبان شعری سرود و چیزی می نوشت و خیلی روان و شیرین سخن میگفت تخلص خود را عبیدی قرار داده بود از بس شیفتهٔ سعدی و حافظ و قاآنی بود همیشه میخواست سبک آنها را پیروی نماید۔

نظر باینکه از زبانهای شرقی بنگالی و سانسکریت و زبان دری و عبرانی و از السنهٔ اروپائی لاتینی و یونانی و انگلیسی را بخوبی فراگرفته بود گاه گاهی برخی تعبیرات و اشارات ماخوذ از زبانهای مزبور را در اشعار خویش نمایش میداد و به همین واسطه اشعار وی جنبهٔ خاص و جلوهٔ دیگری می یافت همیشه مسلمانان را بقبول مقتضیات زمان و توحید افکار تشویق می نمود و بمقالات و اشعار خود روح تجدد و ترقی را در آنها میدمید و برای تربیت نسوان و پیشرفت امر تعلیمات آنها زحمات بی پایانی کشیده که فراموش نشدنی است چنانچه ابتدا بهترین تعلیمات ممکنه را بدختران خود بخشید اگر به صفحات روزنامه دوربین نظری افکنده شود۔ درجهٔ اهتمام و دلبستگی وی را باین موضوع حیاتی میتوان احساس نمود جریده مزبور نخستین روزنامه بوده که بزبان پارسی در هندوستان اشاعت یافت و تا عبیدی در کلکته بود مدیریت آنجریده را داشت۔

یکی از مؤسسات مفیدہ و عام المنفعہ کہ بہ ہمت خستگی ناپذیر عبیدی ایجاد گردیدہ و ہنوز ہم برقرار است مدرسہ جہانگیر نگر دھاکہ میباشد احساسات مردم را نسبت بہ عبیدی از ترجمہ کتیبہ ذیل کہ بر سنگ منقوش و در مدرسہ مزبور بعنوان یادگار نصب شدہ میتوان استنباط نمود۔

بیادگار

مولانا عبید اللہ العبیدی السہروردی قدس سرہٗ

مصنف معلم الہیات، عالم بالسنہ، ادیب، صوفی، شاعر، فیلسوف،

پیشوای تعلیمات انگلیسی اسلامی در بنگال

مستشرق ناموری کہ پیدایش و ترقی مدرسہ دھاکہ مرہون شخصیت و زحمات دانش او است

آثار او در ہر طرف نمایان است

بی عبیدی مدرسہ چون آسمان بی آفتاب		چرخ چارم بی مسیح و طور سینا بی کلیم	

این لوحہ از روی نقش محکوک بر لوحہ برنجی است کہ ضمیمہ پردہ تصویر اہدائیہ ہرینا دودی ام۔ ای۔ آی۔ ای۔ اس۔ رئیس ادارہ معارف ہندوستان بودہ کہ نواب سر سید شمس الہدی کی۔ سی۔ ای۔ ای۔ عضو ہیئت اجرائیہ حکومت بنگال در پنجم اپریل سنہ ۱۹۱۵ء رو پوش آن را برداشتہ است۔

مرحوم عبیدی از روشن خیالے کہ داشت با رؤسا ہر قوم و ملت جوشش و آمیزش

داشت ونسبت به برخے اشخاص محترم ہندوستان کہ شہرت عالمگیر داشتہ اند سمت استادی
دارد یکی از شاگردان نابغہ و ہوشیاروی شرافتمآب سیّد امیر علی معروف است کہ نخستین کتاب
خودش را موسوم بماخذ العلوم بکمک وراہنمائے استادش تالیف کردہ خود عبیدی قریب پنجاہ
ودو کتاب تالیف وتصنیف نمودہ مانند تزکیۃ الفہوم فی تحقیق ماخذ العلوم ودستور پارسی آموز
در پنج جلد کہ یکی از کتب بسیار نفیس در این فن بشمار میرود ودر بارۂ کتاب مزبور مخمور خواہر زادۂ
وصال شیرازی قصیدہ غرائے سرودہ درضمن میفرماید۔ ے

دیگر مصنفات عبید اللہ آنکہ ہست	ہر صفحہ ایش آئینہ رُو نمای او
نبود زفارس لیک بدستور پارسی	ثابت شود کہ بود بشیراز جای او

درکتاب نگارستان سخن تالیف سید نور الحسن پسر مرحوم امیر الملک صدیق حسن خان بھوپال
درضمن شرح حال عبیدی مذکور است "از معاینہ تصانیفش مثل طراز الازہار فی سیر الفلاسفۃ الکبار
وتشخیص الادراک فی حقیقۃ حرکۃ الارض ووجود الافلاک ودرایۃ الادب فی لسان العرب
والمناہل الصافیہ فی مسائل جغرافیہ برمبلغ شان علمش توان رسید"۔

مولانا عبیدی علاوہ بر تالیف وتصنیف گاہی بترجمہ نیز پرداختہ چنانچہ اول کسے است
کہ تحفۃ الموحدین تالیف راجہ رام موہن رای موسس طریقہ برہما سماج را بانگلیسی ترجمہ نمودہ
ودرمیان طبقات علماء ہند ملقب بحر العلوم (ویدیا ساگراف دی مسلمانس) مفتخر گردید

رئیس المتشرقین میسو کارسان دوتاسی شرح تجید از معلومات وی نموده ولی عمرش وفا نکرد در شہر دھاکہ سال ۱۳۰۲ھ فوت نمود و اورا در جوار مسجد قلعہ لال باغ دفن نمودند و این کتیبہ را بر سنگ مزارش نقش کردند :-

لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ ○

یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الیٰ ربك راضية مرضية ○

فادخلی فی عبادی وادخلی جنتی ○

کل من علیها فان ○ ویبقیٰ وجه ربك ○ ذو الجلال والاکرام ○

ہرگز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق	ثبت است بر جریدۂ عالم دوام ما

مہر سپہر علوم عربیہ، بدر اوج فنون ادبیہ، عارف معارف شرقیہ و غربیہ، فرازندہ رایات مباحثات عقلیہ، فروزندۂ رخسار درایات نقلیہ، رونق افزاے سجادہ اسرار لاہوتیہ، جلوہ پیراے وسادہ انوار جبروتیہ، مفتاح مفاتح غیب، فتاح خزائن لاریب، خاقان اقلیم سخندانی، قاآن قلم شیوا زبانی، سرچشمہ مراحم ایزدی، فخر دودمان حضرت شہاب الدین سہروردی

مولانا عبید اللہ العبیدی

قرة العین قدوة الاولیاء، صفوة الاصفیاء، مجمع خصائص نورانیین، امام الہدی والیقین حضرت شاہ امین الدین نبیرۂ شیخ انام، قلزم کشف و منبع الہام، سلطان العارفین ،

اسوۃ السالکین، خاتم اولیاء صدیقین :-

حضرت شاہ سراج الدّین (قدس سرہ)

یوم جمعہ ہنگام نماز صبح ہمچو جد و پدر خود بمشاہدۂ جمال لایزال محو شدہ در حالت عین سجود بہ عالم عین وجود شتافت۔

این جان عاریت کہ بہ حافظ سپرد دوست	روزے رخش ببینم و تسلیم وے کنم

تاریخ وصال :- دریغا عبید اسن ارتحال (۱۳۰۲)

ہر کس او را می شناخت از فوتش متاثر و اندوہگین شد در دھاکہ جمعی از دوستداران علم و ادب بپاس خدمات ملیّہ وی اعانہ جمع آوری و بحکومت محلّی سپردند کہ از منافع وجہ مزبور ہر سالہ چند نشان بنام یادگار آنمرحوم ساختہ بشاگردانے کہ در امتحانات سالیانہ شہر دھاکہ در علوم اسلامی حائز رتبہ اوّل شوند انعام دادہ شود مثلاً برای مدرسہ اسلامیّہ دھاکہ (اسلامیک انٹرمیدیت کالج) دو نشان معین است کہ ہر سالہ بہ بہترین شاگردان در شعبہ انگلیسی و ع.بی و شعبہ انگلیسی و فارسی اعطا شود و ہمچنین در دانشگاہ دھاکہ مقرر شدہ کہ ہر سالہ یک نشان طلا بہ بہترین شاگرد کہ در شعبہ عربی یا علوم اسلامی امتحان بی۔ای را با درجہ افتخار انجام دہد دادہ شود علاوہ بران بہ بہترین شاگردی کہ یک موضوع تحصیلے او ع.بی باشد و میخواہد جہت امتحان بے ای داو طلب شود توسط دانشگاہ دھاکہ یا دانشگاہ کلکتہ یک جائزہ نقدی تحصیلی برای دو سال بقرار ماہی دہ روپیہ دادہ شود

عبیداللہ بنام عبیدی کہ تخلص اواست بیشتر معروف است تا باسم اصلی کہ عبیداللہ سہروردی باشد ہمچنانیکہ شاعر مشہور سعدی شیرازی کہ پیرو و مرید شیخ شہاب الدین سہروردی بودہ ہمہ جا بہ سعدی نامور است و کمتر کسے اسم اصلی او را کہ شیخ مشرف الدین شیرازی باشد میداند۔

از عبیدی شش پسر و سہ دختر بجای ماند۔

۱۔ شاہ حبیب الرحمٰن کہ در سلسلہ اہل عرفان و تصوف وارد و تارک دُنیا بود۔

۲۔ پرفسور محمد الامین۔

این دو پسر از یکزن عبیدی ہستند کہ در جوانے مرد پس از فوت مشار الیہا عبیدی با محترمہ مقبول النساء بیگم دختر منشی محمد مکرم وکیل صدر دیوان عدالت و رئیس مدناپور کہ از خانوادہ ہای بسیار معزز و با ذکاوت و نبوغ بودند ازدواج کرد و از وی فرزندان یافت

۱۔ محمد المامون کہ پس از کامیابی در امتحان بی ای فوت شد بے اندازہ ہوشیار و جوان فوق العادہ بود۔

۲۔ ادیب بزرگوار علامہ دکتور سر عبداللہ المامون السہروردی کہ از طرف اعلیٰ حضرت مظفر الدین شاہ بخطاب افتخار الملہ و از ناحیہ قرین الشرف سلطان عبدالحمید بہ نشان ذیشان مجیدی نائل و سرفراز گردید چندین کتاب در قوانین اسلامی و ادبیات نوشتہ مانند کتاب احادیث محمد صلعم کہ خیلی در نزد علما مطلوب و مستحسن واقع شدہ مشار الیہ با محترمہ احمدی بیگم

نبیرۂ ٹیپو سلطان ازدواج نمود ولی اولادی نیافت در یکشنبہ سیزدہم جنوری ۱۹۳۵ء وفات یافت۔

۳۔ جناب الحاج کلنل ڈکتور سر حسّان سہروردی نخستین مسلمانی کہ بریاست عالیہ دانشگاہ کلکتہ منصوب و اوّل شخصی است در ہند کہ از دانشگاہ لندن باعطاء درجہ افتخار ال ال ڈی نائل گردیدہ است مدتے رئیس ہیئت صحیہ راہ آہن شرقی ہندوستان و پرفسور حفظ الصحہ عمومی در دانشگاہ کلکتہ بودہ و باندازہ ای در بہداشت و حفظ الصحّہ عمومی خدمات برجستہ و نمایان و تحقیقات عمیقہ نمودہ کہ از طرف دانشگاہ کلکتہ بعنوان ڈی۔ اس سی ملقب گردید و اعلیحضرت پادشاہ انگلستان بازاء خدمات ملیہ وی نشان طلای درجہ اوّل قیصر ہند را باو مرحمت فرمودند و معزی الیہ نخستین وکتوری است از اہل ہندوستان کہ اعلیحضرت پادشاہ انگلستان نشان فرماندہ سنت جورج اور شلیم را بوی مرحمت فرمودہ اند و از وقتی کہ تشکیلات تازہ در ہندوستان اجراء گردید مشار الیہ عضو ہیئت کارگزینی حکومت بنگال مقرر گردید (ممبر پبلیک سرویس کمیشن بنگال) و بتازگی رتبہ رفیع و مقام ارجمند مستشاری وزارت ہندوستان را در دربار شاہنشاہی بریتانیا حائز گردیدہ عازم لندن در انجا مقیم خواہند بود باید گفت کلیہ مراحم اولیاء دولت و قدردانی ملت از الحاج سر حسان بجا و بمورد بودہ و لیاقت و استعداد وی بیش از انستکہ بتوان توصیف نمود اخلاق و صفات کریمہ

او زبا نزد خاص و عام است نسبت بدوستانش خیلے مهربان و با صمیمیت است نویسندۂ از سالیان دراز بافتخار دوستی او نائل و جز خوبے چیزی ازاو ندیده ام چند بار امراض سخت مرا علاج و عملیات جراحی درباره من اجرا نموده جانم را از خطر رہانیده است خیلے باگذشت و سخی است مؤسس انجمن خادم الانام میباشد و تمام دارائے خود را بضمیمه خانه قشنگ موسوم بکاشانه واقعه در سهروردی اونیو پارک سرکس کلکته وقف براین مؤسسه فوق العاد مفید نموده است و به برخی مریضخانه ها تختخواب اهدا نموده مخارج نگاهداری آنهارا تامین نموده

جناب سرحسّان باشهر بانو بیگم دختر مرحوم نواب سیّد محمد آزاد عروسی نمود و ازاو دو فرزند یافت ۔

۱۔ پسری حسن مسعود نام که در سن هفده سالگی از دار فانی رحلت نمود ۔

۲۔ شایسته اختر بانو که درهردو امتحان سینیر کمبریج و بی ۔ اے با درجه افتخار در زبان انگلیسی کامیاب گردیده و در زبان اُردو و انگلیسی نویسنده خوبے است شوهرش محمد اکرام الله آی ۔ سی ۔ اس از جوانان فعال و جدی و مصدر خدمات مهمه دولتی است و یک پسر دارد که نامش انعام الله می باشد و کمال اُمیدواری حاصل است که خداوند نام این خانواده را بوجودش مستدام دارد ۔ جناب سرحسّان از فرط علاقه مندی به توسعه معارف و در عین حال برقراری اسم و رسم طائفه بنام یادگار مرحوم سرعبدالله مبلغ هنگفتے تخصیص داده که از عوائدان دانشگاه

کلکته هر ساله چند جلسه خطابه های علمی تشکیل دهد و به خطبا، که بایستی از بهترین دانشجویان باشند مستمری داده شود و بیانات آنها نیز بچاپ برسد.

۴- مرحوم شمس آفتاب آقا محمود سهروردی عضو دارالشورای مرکزی حکومت هند که در هفتم اپریل ۱۹۳۵ء فوت شد. دختران عبیدی نیز هر یک بفراخور حال و اقتضای زمان تعلیمات شایسته یافته مخصوصاً مرحومه بیگم سهروردی نامش خجسته اختر بانو ادیبه و فاضله طبع شعر خوبی داشته که از پدر بارث برده بود مرحوم علامه سر عبدالله مقدمات صرف و نحو و علوم ادبیه را از مشارالیها یاد گرفته بود و مرحومه آثار نظمی و نثری گرانبهائی از خود بیادگار گذاشته مانند آئینه عبرت وکوکب دری از خدمات بی پایانی که به طبقه نسوان بنگال نموده یکباب دبستان برای اطفال مسلمین بنام وی میباشد که در شهر کلکته سال تاسیس و برقرار داشته اند مشارالیها به پسر عویش جناب سر زاهد سهروردی ازدواج نموده جناب سر زاهد بارستر و از قضاة محکمه عالیه کلکته (جج هائیکورت کلکته) و رئیس هیئت مدیره دانشکده ادبیات دانشگاه کلکته است (دین - اف دی فاکولتی اف ارتس کلکته یونیورستی) و دو پسر برومند دارد

۱- حسن شاهد سهروردی فارغ التحصیل (گراجوت) دانشگاه کلکته واکسفورد یکی از نوابغ زبان دانان هند که علاوه بر السنه محلی هندوستان و زبان فارسی زبانهای انگلیسی و روسی والمانی و فرانسوی ولاتین وغیره را خیلی خوب میداند و اینک در دانشگاه کلکته پرفسور صنایع مستظرفه است.

۲- شمس آفتاب حسین شهید سهروردی دام عمره که از بارسترهای ممتاز درجه اوّل عدلیه وام - ای

وبی - سی - ال اکسفورد و بی - اس - سی - دانشگاه کلکته وفعلا وزیر کارگران حکومت بنگال است
شکی نیست که این ترقی وتعالی خانواده سهروردی تاحدی اثر دعای شاه امین الدین پدر عبیدی
است که شخص موقر وکشاده رو، پیر ومرشد سلسله سهروردی بسیار روشن خیال بود بفرزندانش
اجازه داد که زبان انگلیسی وعلوم عصری را یاد بگیرند ودرحق آنان دعا نمود که کامیاب ونیکبخت شوند
دعایش بهدف اجابت رسید عبیدی وفرزندانش یک نمونه هستند برادر بزرگتر عبیدی نامش محمد علی
از وکلاء درجه اوّل شهر مدنی پور محسوب میشد وعامه طبقات باو اعتماد کلّی داشتند در قضایای بسیار
مهمه باو رجوع میکردند پسر دیگر مولوی مُبارک علی نیز در رشتۀ وکالت بود بدعوت حکومت از
تصدی مرافعات ووکالت دست کشید صدر امین وصدر اعلیٰ شد ولی بواسطه اختلاف رای که
بایکی از قضات انگلیسی دیوان عدالت عالیه (جج هائیکورت کلکته پیدا کرد از مقام خود استعفا داد اما انوقت هیچ
تصور نمیکرد که در آینده پسرش سر زاهد قاضی محکمه عالیه (جج هائیکورت کلکته) ونواسش وزیر حکومت بنگال خواهند شد
مقصود این است هریک از افراد این خانواده جلیله عضو مبرّز جامعه وافراد باحس وبرجسته
بوده اند چقدر خوب فرموده مولانا ابوالکلام آزاد که اگر در خانواده ای یکنفر شخص مهم پیدا شود تمام
آنخانواده بوجود آن یکنفر افتخار ومباهات مینمایند ولی خانواده سهروردی در یک عصر وزمان همه
اشخاص قابل وشایسته تحسین میباشند۔

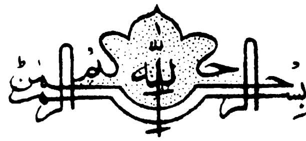
هنگام وفات عبیدالله فرزندانش همه کوچک بودند ودرمیان خانواده جناب سر زاهد

وخجسته اختر بانو تنها کسانی هستند که دوره برومندی ویرا ادراک نموده واز علوم ومعارف و افکار درخشان وی بهرمند شده اند این کتاب دیوان که بنابر مقدمه ناظم قسمتی از آثار نظمی عبیدی است متعلق بجناب سرزاهد بوده وبخواستند همانطور که برادر بزرگتر شان مرحوم مهدی حسن دیوان اُردو را بچاپ رسانید دیوان فارسی را خودشان بچاپ رسانند واشاعت دهند سپس بجناب الحاج سرحسّان سهروردی انجام این امر را که خدمت معارف است واگذار نمودند زیرا جناب سرحسّان بشاهده نایابی کتاب کوکب درّی وآئینه عبرت به تجدید طبع آنها قیام نموده وبنام یادگار مرحوم علامه سرعبدالله نیز کتاب احادیث محمد را در اکسفورد یونیورستی پرس لندن بطرز زیبائی بچاپ رسانیده اند ومثنوی کلوپتره را که دراین نسخه دیوان نبود بدست آورده الحاق نموده اند تاریخ سرودن مثنوی علی القاعدہ بعد از دیوان است زیرا نام همه فرزندان عبیدی دران مذکور است وحال آنکه در ۱۳۰۰ که تاریخ جمع آوری دیوان است هنوز بعضی از فرزندان وی بوجود نیامده بودند باید دانست آنچه از معانی لغات درحاشیه دیوان با علامت ۱۲ یا منه نوشته شده از مرحوم عبیدی است بقیه حواشی همچنین آنچه ضمیمه در آخر کتاب میباشد ریخته قلم دوست عزیزم آقای میرزا محسن نمازی استاد دانشگاه کلکته است (لکچرار پست گراجوت دپارتمنت کلکته یونیورستی) خیلی از ایشان متشکر وسپاسگذارم که خواهش مخلص دیرین را پذیرفته افادات خود را مرقوم فرمودند اُمید که این زحمات درمحضر ارباب معرفت مورد قبول افتد۔ دراینجا مناسب دانستم به قسمتی از بیانات مولانا خواجه حسن نظامی صدر کمیتی منتظمه درگاه حضرت

خواجه نظام الدین اولیا دہلی که بعنوان روابط چشتی سهروردی بر کتاب کوکب دری تقریظ مرقوم فرموده اند
اشاره نمایم زیرا ازان معلوم میشود که در هندوستان مشائخ طریقه سهروردی در تبلیغ اسلام از مشائخ چشتی پیشقدم
بوده اند و درمیان پیشوایان هر دو طریقه خیلی دوستی بوده چنانچه در زمان پادشاهی قطب الدین خلجی
حضرت مولانا رکن الدین ابوالفتح را از ملتان بدہلی دعوت نمود و احترام بسیار کرد که شاید از نفوذ و
اہمیت حضرت سلطان المشائخ خواجه سید نظام الدین اولیا کاسته شود ولی هر دو بزرگوار بطوری در
تکریم و تجلیل یکدیگر کوشیدند که سلطان بکلی از نیل بمقصود مایوس گردید و حضرت خواجه نظام الدین قبر
معظمه والده عزیزش که بی بی زلیخا نام داشت در جوار قبر بی بی نور مدفون نمود بی بی نور و بی بی حور
هر دو دختران حضرت شیخ شهاب الدین عمر سهروردی میباشند و نیز خواجه حسن نظامی بازمیفرماید
ازان تاریخ تاکنون تعلقات دوستانه دیرینه بین این دو طایفه جلیله برقرار است چنانچه روابط
مودتے راکه بین خود شان و جناب سر زاهد و مرحوم علامه سر عبدالله و جناب الحاج سر حسان و مرحوم محمود
سهروردی موجود بوده متذکر و در پایان شرحی از کمالات و روشن خیالی مرحومه بیگم سهروردی ستوده و تمجید فرموده است
این گونه اظهارات که بقلم یکنفر پیشوای بزرگ مذهبی مانند مولانا خواجه حسن نظامی صادر
گردیده خود دلیل دیگری است بر جلالت قدر خانواده سهروردی و انتظار میرود که تاریخچه زندگانی
پر شرافت آنان برای ابناء ملت سرمشق خوبی واقع گردد۔

ابونصر گیلانی

کلکته صفر سنه ۱۳۵۸ھ

دیباچه

رُباعی

ایکه شنیدی صفت روم و چین	خیز و بیا ملک عبیدی ببین
تا همه دل یابی بی حرص و بخل	تا همه جان بینی بی کبر و کین

این سواد آینده مجموعه ایست از اصناف منظومات پارسی از قصائد و غزلیات و مقطعات و مثنویات که در ازمنهٔ مختلفه از عمر نامه نگار اتفاق تسوید افتاده- چون این هیچمدان از ایام صبا هوای نظم در سر داشت اگر در حفظ آنهمه ترهات بی معنی همت میگماشت هرآینه این مجموعه دفتری جحیم و دیوانی ضخیم در ضخامت دیوان قاآنی

وخاقانی وانوری می‌شد اما چون سخنهای ناسختهٔ خودرا وقعی نمی‌نهاد هرچه
از سرواد وچامه باقتضاء وقت سرود بر جمع وتالیف وحفظ آن اعتنا نمی‌نمود
اکثری ازان ازرهگذر تکالیف ادوار وتصاریف روزگار ازمیان رفت اما
نبذی از اشعار اردو که از دست انقلاب روزگار باقی مانده بود نور چشمی
مهدی حسن مهین برادرزادهٔ این آواره گرد فیافی حیرت وناکامی که
خدایش بجوار رحمت خویش جای دهد حسب اشارهٔ بعضی احباب سخن سنج
وسخن شناس در جمع وتالیف آن پرداخت وسپس آنرا دیوانی ترتیب
داده مطبوع ساخت حالیا چون بعلت عروض عارضهٔ دل ودماغ که حسب
انداز بعضی از پزشکان انگریز خوف درهم شکستن شیرازهٔ دیوان هستی این
مشتی خاک بود خواستم که بروفق فرمان بعضی از مخلص اخوان در تالیف هر
قدر از اشعار پارسی که اینک از دست تطاول دوران وتداول زمان باقیمانده

همت برگمارم تا بعد بر هم گسستن شیرازهٔ وجود یادگاری ازین ذره بی نمود بماند

غرض نقشی است کز ما باز ماند | که هستی را نمی بینم بقائی
مگر صاحبدلی روزی ز رحمت | کند در حق درویشان دعائی

الحمد لله که با وجود هجوم علایق و تراکم عوائق ازین مهم پرداختم و ترتیب آن برین نمط ساختم

الباب الاول فی الغزلیات

الباب الثانی فی القصائد

الباب الثالث فی المقطعات

الباب الرابع فی المثنویات

وپس نام تاریخی این مجموعه خرابات عبیدی گذاشتم و اشعار عربی
۱۳۰۰ هـ
از قصائد و مقطعات که در اکثر احوال اتفاق انشای آن نیز افتاده درین مجموعه

بحرِ کمالِ ترا ساحل و حد ناپدید
مُلکِ جلالِ ترا خطه فوق السما

شعلهٔ سوزے فگن بر سرِ جانِ حزین
جوششِ دردے بده در دل این نارسا

آئینه پرداز کن خاکِ رهِ بوتراب
نقدِ صفایم به بخش در اثرِ مصطفا

خاروخسِ هستی ام سوز ز برقِ شهود
باز ز خاکسترش هستی دیگر نما

داروی در دم مده دردِ تو اے مونسم
دردِ تو درمانِ من رنجِ تو باشد شفا

خلد نخواهد عبید بی تو جحیم ست خلد
نعمتِ دیدارِ تو به ز نعیم بقا

ای وجودِ ما بود برهستیت اقرارِ ما
با وجودت عین اقرارست در انکارِ ما

عینِ ما باشی و ناله از جدائی میکنیم
ایکه دور افگنده از تو پردهٔ پندارِ ما

شور در عالم فگنده نغمهٔ ما لیک حیف
از درونِ ما نجسته هیچکس اسرارِ ما

هان بتِ پندار را بشکن خدا پیدا شود
رشتهٔ سبحه شود گر بشکند زنّارِ ما

۴۷
وہم وخیال

بد لفظ

بشگفد گلها ز روی خاطرِ بی مُدّعا
در شکستِ رنگِ روی ما بود گلزارِ ما

در غمِ عشقش غنا داریم ما از سیم و زر
به ز گنجِ زر بود این زردیِ رُخسارِ ما

نیست جز تعمیرِ تن کارِ دگر ما را ولے
در چنین تعمیر افتد رخنها در کارِ ما

ای خوشا دم کان نگار (معشوق ۱۲) از روی بردارد نقاب
بشکند این دل خلیل آسا بتِ (طرح ۱۲) پندارِ ما

قیمتِ زهدِ ریائی نیست اینجا زاهدا
جز متاعِ درد نفروشند در بازارِ ما

دل سیاهی تا بکی در صومعه ای شیخِ دین
نورِ دل خواهی بیا در خانهٔ خمّارِ ما

قند باشد پیشِ او حنظل شکر چون زهر تلخ
هر کِه می یابد عبیدی لذتِ گفتارِ ما

ایکه عشقت مایهٔ دین و دل و ایمانِ ما
ایکه گشته مصحفِ رخسارِ تو قرآنِ ما

وَالضُّحیٰ شد آئینه دارِ رخِ پر نورِ تو
وصفِ زلفت میکند واللّیل در فرقانِ ما

بسکه اُمیدِ شفاعتهای تو کردش دلیر
طعنه بر طاعت زند باللّٰه بخود عصیانِ ما

شرعِ تو آمد سفینه از برای امتان — حزمِ[1] تو باشد مثالِ نوح کشتیبانِ ما

لمعهٔ[2] قهرِ تو آمد آتشی بر جانِ کفر — نفحهٔ لطفِ تو باشد مایهٔ غفرانِ ما

دردِ ما را خوش دوائی آمده از سنتت — ایکه دردِ عشقِ تو باشد همین درمانِ ما

چون توئی یا سیدالابرار خیرالمرسلین — حق بگفته خیرِ اُمّه[3] زین سبب در شانِ ما

بی سروسامان چو ماهستیم ای شه دست گیر — ایکه حُبِّ تست آری خوش سروسامانِ ما

این چنین عمرِ گرامی باختیم اندر گناه — وای بر خسرانِ[4] ما و وای بر حرمانِ[5] ما

آن خیالِ روی رخشانت بهشت ما بس است — نفحهٔ گیسوی عنبرسای تو ریحانِ ما

گر بهشتی[6] روی تو بینیم در ظلماتِ گور — حفرهٔ تاریک گردد گلشنِ خندانِ ما

ساقیِ کوثر توئی کوثر شرابِ وصلِ یار — وصلِ آن جانِ جهان شد غایتِ توقانِ[7] ما

نعمتِ دیدارِ حق خواهد عبیدی از تو بس — کوچهٔ دلدار باشد روضهٔ رضوانِ ما

---

[1] دوراندیشی و خرد
[2] روشنی
[3] اشاره به آیهٔ کنتم خیر امّة اخرجت للناس۔
[4] ضرر و زیان
[5] محرومی و ناامیدی۔
[6] اشارتست برانکه درگور صورت مثالیهٔ حضرت رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم مبیت می‌نمایند
[7] گودال ... توقان بالفتح آرزومندی و شوق ۱۲

نیستی بر صورتِ هستی ست چون عنوانِ ما | لاجرم شد لااله مطلعِ دیوانِ ما

گفت یزدان گرچه ما را هم ظلوم و هم جهول | آیتِ اِنّا عَرَضنا[1] آمده در شانِ ما

در ازل گفته اَلَست[2] آن شاهدِ شیرین سخن | ما بَلیٰ گفتیم و آمد این بلا بر جانِ ما

سِرِّ معنیِ اَلَست ای جانِ من بشنو ز من | گوش کن از گوشِ جان و فهم کن برهانِ ما

مهرِ[3] رخشانِ ازل تابید بر ذرّاتِ جان | چیست آن ذرّات دانی معنیِ امکانِ ما

این تنزّل در حقیقت هست در مجموعِ ذات | زین تنزّل گشت ظاهر در ازل عنوانِ ما

آن ظهورِ ذات باشد در صفات ای جانِ من | چیست دانی آن صفاتش این فنونِ شانِ ما

مظهرِ اسما شدیم و اوست از ما آشکار | آشکارا نامِ ما و اوست در پنهانِ ما

چیست دانی آن اَلَست و چیست اکنون آن بلیٰ | آن اَلَست آمد گل و باشد بلیٰ بستانِ ما

شوق او را میکشد ناچار سوی بوستان | هر که باری شَم[4] کند از نفحهٔ بستانِ ما

از ازل این میل دائم سوی معشوقِ ازل | باشد اندر هر رگ و پی در تن و در جانِ ما

[1] قال الله تعالی انا عرضنا الامانة علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنها واشفقن منها وحملها الانسان انه کان ظلوما جهولا

[2] اشاره بآیه شریفه الست بربکم قالوا بلی

[3] خورشید

[4] بو کند

درد ما را اصل آن میلست گر نیکو رسی — از اَلَسْتُ این درد ما و از بلی درمانِ ما

اصلِ دردِ ماست گوئی غفلت از عهدِ اَلَسْت — صد بلا آورده بر سر از بلای نسیانِ ما

آه ما غافل چنان هستیم از عهدِ اَلَسْت — کز دلِ ما رفت یکسر معنیِ پیمانِ ما

در حریمِ وصل ما بودیم در روزِ ازل — زان برون آورده ما را شامتِ عصیانِ ما

ظلمتِ عصیان همی زاید ز نفسِ خیره سر — نفسِ ما اهرمن[1] آمد طبعِ ما شیطانِ ما

زان سپس محروم ماندیم از دیدارِ یار — وای بر ناکامیِ ما وای بر حرمانِ ما

لب فرو بند ای عبیدی زین همه کلیّتها[2] — کی بفهمد عقلِ عامی این همه تبیانِ ما

الا یا ایُّها السّاقی ادر کاساً و ناولها — که از یک جرعهٔ می می توان حل کرد مشکلها

گره باری کشاید گر ز جعدِ مشک افشانش — ز بوی جانفزایش بس گره بگشاید از دلها

غریوِ لجهٔ عشقش عجب یک لذتی دارد — نمی دانند قدرِ آن سبکسارانِ ساحلها

[1] قوله اهرمن بر وزن لغزیدن بمعنی اهرمن است که رهنمای بدی باشد یعنی شیطان ۱۲ برهان

[2] سخنان بیهوده و زبون و بے معنی را گویند ۱۲ برهان

ازین وادی بمنزل کی توان آسان کشیدن رخت
بپای جان توانی کرد این جا قطعِ منزلها

بجا چون محملِ خالی بمانده تا لبم از جان
به پشتِ ناقه ها هرگاه بربستند محملها

میِ وحدت بچشانیدند مرآن نیک بختی را
که یابد ذوقِ خلوت در بُنِ انبوهِ محفلها

نیاری دید روی شاهدِ حق را مگر آنگه
که برداری ز پیشِ روی پرده های باطلها

عبیدی تا ز دنیا نگسلی حق را نه دریابی
وصال الحق ان شئت فطلقها وا مهلها[1]

الهی شعلۂ سوزے بجانِ بیقراران را
مثالِ شمع گردان صرف سوزش رشتۂ جان را

دلم می لرزد از چشمانِ فتانکش[2] که در هر فن
بخاک و خون بغلطانیده صد خنجر گذاران را

رُخِ پر نور را با زلفِ شبگون دیدم و گفتم
چگونه ربط حاصل گشت با کافر مسلمان را

گرفتی خشم برمن چهره را سرخ از غضب کردی
مکن آتشکده از بهر جانم نو گلستان را

بهر تاری ز مویش بسته ام نقدی ز جمعیت
صبا بهر خدا برهم مکن آن زلفِ پیچان را

ساحل اراجمنا ز جمع

[1] یا بدار اهملها باشد
[2] خونریز

خیالِ آن بهشتی روست پنهان در دلِ سوزان
تماشا میکنم در قعرِ دوزخ باغِ رضوان را

قطوف[۱] جنة الفردوس پیشِ او بهیچ ارزد
کسی کو بوسهٔ دادست آن سیبِ زنخدان را

حیاتِ جاودانی گشته حاصل کشتهٔ اورا
چکانیده بحلق از آبِ خنجر آبِ حیوان را

عبیدی جوشِ دردِ خود اگر سر میدهم باری
تنورِ زالِ[۲] کوفه سینه سازم جوشِ طوفان را

نقشِ غیرِ حق همی بندی بلوحِ دل چرا
در حریمِ کعبه بگذاری بُت ای غافل چرا

چون نقابِ چهرهٔ جانان خودیِ تست پس
در میانِ جان و جانان گشتهٔ حائل چرا

تشنهٔ آبِ دمِ شمشیر هستم عجلتے
میکنی تاخیر در قتلِ من ای قاتل چرا

رستن از غرقاب ازین دریا بلائی جانگزاست
دست در آویختن بر دامنِ ساحل چرا

پیشِ مردن یکدم از رویت تماشائی کند
بندی ای بیرحم قاتل چشمِ این بسمل چرا

نقدِ استعداد در جیبت نهاده ای عجب
بر نمی گیری ازین سودای جان حاصل چرا

[۱] میوه های چیده ۱۲

[۲] زال کوفه پیرزنی بود در کوفه که طوفان نوح علیه السلام از تنورش پدید آمد ۱۲ اشاره به آیه وفار التنور ۱۲

این قدر هیهات هستی سغبهٔ باطل چرا		شاهدِ حق جلوه گر چشمِ حقیقت وا بکن

بالفتح فریفته ۱۲

در جوابِ حضرتِ صائب بگفتی این غزل

ای علیدی کردی این اندیشهٔ مشکل چرا

به ترکِ چشمِ فتانش ببخشم دین و دنیا را		اگر آن هندوی کافر بدست آرد دلِ ما را
چرا زنجیرِ پای خود کنم دامانِ صحرا را		مرا هر حلقهٔ زنجیرِ صحرائیست در وحشت
که در جنت نخواهم یافت این لعلِ شکرخا را		بده ساقی میِ نوشین زلعلِ میگسارِ خود
اگر چشمِ حقیقت بین گشا دندی زلیخا را		نگشتی پرده بر روی معانی صورتِ یوسف
چرا منت کشم بهرِ حیات اینک مسیحا را		چو در مردن لعشق اندر حیاتِ جاودان دارم
نخواهم ملکِ افریدون نجویم شوکتِ دارا را		بکوی میفروشان چون مرا مسند نشین کردند
عجب دارم ز بانگِ لن ترانی گوشِ موسا را		بهر جا جلوهٔ طورست گر بینائی داری
که بطلیموس نتوانست بکشا داین معما را		مجو اسرارِ این گوی مدور گر خردمندی

	عبیدی این غزل بطرزِ حافظ گفته شاید که بر نظمِ تو افشاند فلک عقدِ ثریا را	

اَذُوبُ[1] شوقاً الی حبیب کانه الشمس اذ تبدی	نوان و زارم ز چشم بارم دموعِ حسرت چو سیلِ دریا بر وزن روان لاغر و زار و نالان ۱۲ برهان — دریا ۱۲
دلم بعشقش جفا کشیده و[2] جان ز شوقش بلب رسیده	شدست حالم بعشقِ لیلی چو حالِ وامق بعشقِ عذرا
بسی بگشتم بشهر و صحرا بسی بدیدم بملکِ دنیا	چو او ندیدم نگارِ زیبا لطیف و دلکش حسین و رعنا
اگرچه در دهر عاشقانند زار و غمگین و چشم پُر نم	کسی ندیده ولیک چون من ذلیل و خوار و فضیح و رسوا
فگنده بر رخ چو زلفِ مشکین فاظلم اللیل ثم ادجی تاریک شد شب ۱۲ بسیار تاریک شد ۱۲	ز رخ چو برداشت زلف بالا تبلج الصبح ثم جلی روشن شد ۱۲
اَحِنُّ[3] شوقاً اذوب توقاً فلا اُبالی اذا بدا لی	جمالِ سلمی بحسن دلکش کبدرِ تم اذا تجلی مثل بدر کامل هرگاه که روشن شود ۱۲

	ببین نگارم بحالِ زارم که تا شود آشکاره بر تو چسان بعشقت شد عبیدی اسیرِ محنت رهینِ دا	

گره زان گیسوی پرخم تو ای بادِ صبا بگشا	ز جان ناتوانم عقدهٔ مشکل کشا بگشا

[1] اذوب یعنی میگدازم از روی شوق بسوی دوستی که گویا او آفتاب است هرگاه که ظاهر میشود ۱۲ منه

[2] در فارسی واو مفتوح را در وسط شعر آوردن جائز نیست مگر بعد های مختفی و حروف مده ۱۲

[3] آرزومندی میکنم از شوق و میگدازم در آرزومندی بی پروا نمیکنم هرگاه که ظاهر شود برای من ۱۲ منه

[4] مشکل‌کشا مبنی للمفعول یعنی آنچه بسبب گشاده میشود بجای معبر وغیره ۱۲

درِ اندوه بر روی منِ غمدیده بر بند — بیا بنشین به پهلوی من و بندِ قبا بکشا

مزن بر خرمنِ هستی ما یکباره آتش هان — نقاب از آتشین رخسار آهسته هلا[۱۰] بکشا

فرود آویز بر رخ گیسوی عنبرفشان یکدم — برای صیدِ این آزاده دل دامِ بلا بکشا

بمردم از جفای بی نیازی های تو باری — با عجازِ مسیحائی تو لعلِ جانفزا بکشا

فراموشم شود تا تلخکامی های هجرانت — لبِ شیرین پی حرفِ دلشکر شیرین لقا بکشا

بیاضِ سینهٔ سیمین ز چاکِ پیرهن بنما — درِ گنجینهٔ سیمی بروی این گدا بکشا

شبِ وصلت و خاموشی شده مهرِ دهانِ تو — زبان در پاسخ[۴۲] من ای بت از بهرِ خدا بکشا

شمیم از کاکلِ عنبرفشانِ او بسویم آر — درِ فیضی بروی من تو ای بادِ صبا بکشا

دلِ زارم بهر تارش به بسته نقدِ جمعیت — گره ای شانه آهسته ازان زلفِ دوتا بکشا

وحید[۴۳] اندر غزل بکشاد قفلِ معنی رنگین
تو نیز ار می توانی ای عبیدی هان بیا بکشا

[۱۰] هلا بالفتح کلمهٔ تنبیه یعنی آگاه باش ۱۲ منه
برهان و مدار
[۴۲] جواب
[۴۳] وحید مولوی عبدالرؤف متخلص به وحید متوطن کلکته دام فیضه ۱۲

ای مهِ تیره شبِ ما روی رخشانِ شما		وی شبِ یلدا[له] ی ما روشن ز لمعانِ شما
یک گلِ پژمرده داند هشت باغِ خلد را		هرکه او شم کرده بوی خوش ز بستانِ شما
هان رسن بر گردنش از زلفِ خود انداز زود		دل که افتاد ست در چاهِ زنخدانِ شما
چیست آن اندر برِ من تا فدای تان کنم		دین و ایمان جان و دل این جمله از آنِ[سه] شما
لعل در کان شد نهان و دُر نهفته در صدف		از غمِ لعلین لبان و رشکِ دندانِ شما
در پریشانی شده همعهد از روز ازل		این دلِ شوریده با زلفِ پریشانِ شما
رندِ دُردآشام را باشد ز مستوری چکار		عینِ هشیاریست مستی بهرِ مستانِ شما
تلخیِ ایامِ هجران را فرامش می کنم		گر بجنباند لعلِ شکرافشانِ شما
گیسوی کج گشته ات چوگان برای گوی دل	ق	ایکه مهر و ماه گشته گوی میدانِ شما
زان بود سرگشته در میدانِ حیرت دائما		ایکه سرگردانست دائم گوی چوگانِ شما
ای شهنشاهِ نکویان بر علیدی رحمتی		عندلیبِ باغِ تان هست و غزلخوانِ شما

[له] تاریک

[سه] برای شما

بپرس بهرِ خدا آن نگارِ زیبا را
که کی بوصل نوازی محبِ شیدا را

زشوقت ای گلِ رعناست خارخار بدل
مپوش بهرِ خدا عارضِ گل آسا را

تویی که کرده تسخیر در ممالکِ حسن
زچشم و گردنِ خود آهوانِ صحرا را

جهان بچشم جهان بین من شده تیره
برخ فگنده تا گیسوی سمن سا را

زفرق تا بقدم ایکه جمله شیرینی
نوازشی نکنی طوطی شکرخا را

قدش صنوبر و بر یاسمن گلش رخسار
دهانش تنگِ شکر[1] زلفِ عنبرسا را

زنقدِ درد اگر یک جوَت بود در دل
به نیم جو نستانی تو مُلکِ دارا را

به پیری اینک[2] از سر جوان شوم باری
اگر ببر بکشم آن جوانِ رعنا را

هزار مرده شود زنده لب چو جنبانی
قتیلِ تو چه کند معجزِ مسیحا را

عبید گفت غزل بر طریقهٔ حافظ

صبا بلطف بگو آن غزالِ رعنا را

[1] بار و بضم شیشه و ظرف

[2] از روی قاعدهٔ عروض درین بحر فعلاتن بتسکین عین بجای فعلاتن جائز است و در کلام اساتذه مطرد ۱۲

سفینه ایست پر از رمز عشق سینهٔ ما
خیال یار بیا بنگر این سفینهٔ ما

بآبگینه زنی مشت دست رنجه شود
حذر ز بهر خدا کن ز آبگینهٔ ما

ای دل ۱۲

دل ز درد پری دارم و جگر پر سوز
متاع درد بود تحفهٔ خزینهٔ ما

ز اشکباری روز و شبم چه کار گشود
نه شست از دل و چون غبار کینهٔ ما

بسینه داغ دلم هست گنجی از دینار
بلی بدولت عشقست این دفینهٔ ما

چو هست حکم تو جاری بکشور دلها
چرا خراب بود کار این مدینهٔ ما

جواب نظم نظیری اگرچه این غزلست
نظیر آن نبود نظم بی قرینهٔ ما

عبید ذکر لب لعل اوست در نظمم
به از نبات بود نظم شکرینهٔ ما

چون آه شرر باران از سینه زنم شبها
بر اوج فلک گردد زان شعله کوکبها

بنشست چو بر محمل هنگام سفر کردن
چون محمل خالی ماند بر جا همه قالبها

ز بیا مطالعه کن یار این سفینهٔ ما

بی قرینه نزد فارسیان بمعنی بیمثل و بیعدیل ۱۲ بهار عجم

بچون آه

تب دارم و میخواهم زان تب نشود صحّت — تب از تفِ عشق او بهتر ز همه تبها

آن طفلِ دبستانی چون روی بمکتب کرد — شوری بسر استاد افتاده بمکتبها

رندی و قدح نوشی با دردِ دلِ پرخون — این مشربِ رندانست به از همه مشربها

از مجلسِ جانبازان ناگاه چو او برخاست — شوری ز زمین برشد تا چرخ ز یاربها

از مذهب و پرسی کان چیست علیدی را
یک مذهب عشاقست اعراض ز مذهبها

چو بردارد ز چهرِ آتشین خود نقابش را — پرستم چون مجوسی عارضِ چون آفتابش را

بیکدم خرمنِ جان و تنم را سوخت حیرانم — چگونه حق گزارد جانِ من برقِ عتابش را

کنم قالب تهی همچون رکاب و جان فدا سازم — اگر روزی نصیبم شد که می بوسم رکابش را

تمنای دلِ محزونست با این تلخکامیها — که روزی برکمم چون شهد آن شیرین رضابش را

زغم می میروم و دندانِ حسرت بر جگر دارم — رقیبِ بی ادب وا می کند بندِ نقابش را

تف: گرمی

رضاب: بالفم آب دهان ۱۲ صراح

گلاب آسا عرق بر رویش واز دردِ سر نالم
نشانم[1] دردِ سرباری اگر یابم گلابش را

نظر بر مصحفِ رخسارِ آن طفلِ دبستانی
بمکتب میکند استاد واو خواند کتابش را

بلحنِ نالهٔ پر دردِ من ساغر همی گیرد
آئینِ[2] گریه را مشگر بود بزمِ شرابش را

عبیدی درغزل طرزِ حزین وہم علی داری
بایران میفرستم تاکه می آرد جوابش را

زوصفِ حسنِ تو قاصر بود زبان تنها
که وصفِ حسنِ تو گنجد نه در بیان تنها

نه زد که دین ودل وعقل هم دهم با او
بهای وصلِ تو ارزد نه نقدِ جانِ تنها

سرینِ اوست و تاوان دو نارِ پستان جفت
میانِ هردو فتاده است آن میان تنها

بدل گذشتی ومن از خودی تهی بودم
بخانهٔ دلِ من مانده میهمان تنها

رقیب و بختِ بد و یار در خلافِ منست
تو در خلاف نهٔ با من آسمان تنها

چو با حبیب نباشی ز زندگیست چه حظ
چو خضر گر بودت عمرِ جاودان تنها

[1] فرو می نشانم و دور میکنم
[2] ناله

۱۰۹۰ بار

چو یارِ تست حق از خیلِ دشمنانت چه غم
به بین میانهٔ دندانست چون زبان تنها

نهان زحالِ دلِ خویش آگهش بکنم
گرش بیابم روزی بیک مکان تنها

فدای وصلِ تو جان کردم و پشیمانم
بهای وصلِ تو ارزد نه نقد جان تنها

دو چشم نیز عبیدی گهرفشان داری
نه کلکِ تست بدست تو دُرفشان تنها

در وصفِ گل روی تو بشگفت چمنها
بر صفحهٔ قرطاس زگلزار سخنها

در پیچ و خمِ زلفِ تو صد شامِ غریبان
در صفحهٔ رخسارِ تو بس صبحِ وطنها

در عارضِ گلگون تو گل کرده گلِ حُسن
در ساعدِ سیمین تو بشگفته سمنها

در چاهِ زنخ گشته دلم غرق ولیکن
آویخته هر سوی زگیسوت رسنها

از ریزشِ خونابه زچشمانِ شهیدانت
گلها بسمنزار شگفته بکفنها

آنجا که سخن از دهنِ تنگِ تو آمد
شد مهرِ خموشی بهمه غنچه دهنها

بگذار عبیدی همه اشغال وگزین عشق

این فنّ شریفست ببین از همه فنها

ای آنکه گرفتار تو هستی به هوسها — زنجیرِ گرفتاریِ تو تارِ نفسها

بگذار پلیه نفسِ حریصِ تو بهُش باش — دیوانه سگی هست به بندش بمرسها[1]

زنی[2] ملکِ عدم قافله ها بین که روانست — این نالهٔ دلهای حزین است جرسها

جانهای مجرّد بتنِ خاکیِ ما چیست — مرغانِ چمن گشته گرفتارِ قفسها

سرکش شودش زور زپا مردیِ دونان — آتش شود افروخته از یاریِ خسها

خواهی که دلِ تیره منور بکنی شیخ — زان عارضِ پرنور ببردار قبسها[3]

وا مانده زپسِ خفته و قافلها رفت — بیدار نه حیف نی آوازِ جرسها

بگذار بدنیا طلبان حرص عبیدی

لیسیدنِ شهدست دلا کارِ مگسها

[1] رسن بفتحتین ریسمانکه در گلوی سگ بندند ۱۲ منه

[2] ای بسوی ملکِ عدم ۱۲ منه

[3] اخگرِ آتش

ساغری

ساغری از میِ گلفام ده ای یار مرا
که فتادست بگلفام رخی کار مرا

بی گلِ روی تو ای غنچه دهن در نظرم
کمتر از خار بود این گل و گلزار مرا

حجرالاسودِ من خال وز نخدان زمزم
زاهدا کعبه بود ابروی خمدار مرا

ترکِ جان گفتنم آسانست ولی ای ناصح
ترکِ آن کوی ز بس آمده دشوار مرا

منم آن ناسره نقدی ز بها افتاده
که عیارست کم از هیچ بمعیار مرا

باشد آیا که کنم خواب و بخوابش بینم
گر مددگار شود طالعِ بیدار مرا

بحق او که نه زنهار لب از حق بندم
همچو منصور کشند ار بسر دار مرا

از دُرِ دُرِ گوهرم ای یار غنائی باشد
می دهد کلک و دو چشم دُرِ شهوار مرا

زاهدا با تو نیارم که بسازم که بود
خلد مطلوب ترا نعمت دیدار مرا

دردِ دل آر عبیدی که بگفتا دانا
اندکی درد به از طاعتِ بسیار مرا

که مغشوش و قلب

خزینه دارِ وفای شماست سینهٔ ما
که الفت ست بسینه بهین خزینهٔ ما

دُرِ سرشک[١] و زر زرد رخ بضاعتِ ماست
خدا کند که قبول افتد این هزینهٔ[٢] ما

مرا دلیست که آئینه دارِ خورشیدست
ز نورِ او شده آئینه خانه سینهٔ ما

ز کینِ چرخ و خلافِ زمانه پروا نیست
برون رود اگر از سینهٔ تو کینهٔ ما

بس ست زینتِ شاعر بلندیِ شعرش
ببامِ چرخ توان برشدن بزینهٔ ما

عبید عشق رسولست در دلم مرکوز[٣]
ز بعدِ مکه زیارت کن این مدینهٔ ما

وفای تست دفینه درونِ سینهٔ ما
به از دفائنِ قارون بود دفینهٔ ما

بمهر و الفتِ تو چست کرده ایم کمر
عجب ز تو که کمر بستهٔ بکینهٔ ما

اگر سفائنِ دریا نفائسش بارست
محبت ست و وفا درج در سفینهٔ ما

ملامت و دلِ ما آبگینه و سنگست
خدا ز سنگ نگهدارد آبگینهٔ ما

[١] اشک
[٢] خزینه و نیز خرج و نفقه
[٣] قرار گرفته

سفینه نیست خزینه است دُرِ معنی را | پراز جواهرِ معنی ست این خزینهٔ ما

عبید یا ز نظیری است این گزین مصرع
دلِ شکسته بود تحفهٔ خزینهٔ ما

لله الحمد که ایام بکامست مرا | بادهٔ عیش دگر باره بجامست مرا

باده در شرع حرامست مخور زاهد گفت | لیک جز باده بود هر چه حرامست مرا

بندهٔ پیرِ مغان هر که ز جان و دل شد | چرخ را گفت غلامش که غلامست مرا

کردآن کاکلش از مشک و بشامم فارغ | هر دم از نفحهٔ آن تازه مشامست مرا

ملکِ دارا و فریدون بجوی می نخرم | به زجم هستم اگر باده بجامست مرا

دلِ آزادهٔ دارم ز غمِ هر دو جهان | حاصلِ این دولتِ دائم ز مدامست مرا

شیخِ دین گفت که در شرع حرام آدمی | زین سپس میکده چون بیت حرامست مرا

درجهان نیست عبیدی که دوامی دارد | از سخن لیک ببین نام دوامست مرا

ردیف بای تازی

آفتاب آمد ز مشرق کو ز مشرق آفتاب
آفتابی را که خواهم مشرقش خم شراب

گرچه پیر سالخورده بادهٔ کهنه ست لیک
تازه میگردد بیک جرعه ازو عهد شباب

کی شود روشندلی حاصل باین تردامنی
کس ندیده روشنی در زیر فانوس حباب

غالبا انجام بدمستی ز چشم پیش بین
دیدزان در بزم مستان اشک میریزد کباب

شام هجران می نماید چون فشانی زلف را
صبح محشر می دمد از رخ چو برداری نقاب

بی حسابم جام می ده ساقی فرخنده پی
تا فراموشم شود از دل غم روز حساب

از کتاب هستی مطلق که از کثرت پرست
نسخهٔ وحدت نمودم من بفکرت انتخاب

نیست پرده بر جمال جان جانان زاهدا
گر لقای یار خواهی روی از وی بر متاب

باد نوروزی وزید و لاله در صحرا دمید
درچنین فصلی نباشد ترک میخواری صواب

نقش آن گلفام در چشم چنان شد مرتسم
جای اشک از دیده ام گردد روان جوی گلاب

منقوش

پردهٔ نیرنگیِ رنگ از میان بردار زود
تا به بینی روی جانان ای عبیدی بی حجاب

صبح روشن شد برآمد آفتاب — برکفم نه ساقیا جام شراب
آن میِ گلرنگ نوشین ترز نوش — کوست چون گل سرخ و بویا چون گلاب
هست در مینا زرگداخته — هست[2] در زرین قدح لعلِ مذاب[1]
چون بمینا در نجوم اندر فلک — چون بساغر در درخشان آفتاب
گر چشید یکجرعه زان فرتوت پیر — باز یابد حالیا عهد شباب
ساغری چون آفتاب آ در بدست — شد نهفته آفتاب اندر سحاب
توبه از می کردم و نادم شدم — در چنین فصلست توبه ناصواب
طالعِ بیدار را نازم اگر — آن مه بی مهر را بینم بخواب
برنگیرم من حساب از محتسب — چون ندارم من غم روزِ حساب

[1] حل شده
[2] رایج

اشکِ خونین باشدم گلرنگ می — نالهٔ پردردِ من باشد رباب

یارِ ستمگر کند شوقِ گزک — از دلِ بریانِ خود آرم کباب

جانِ جان بنگر بهر سو جلوه گر — وصلِ جانان را بخواهی و متاب

بی نقابش کی به بینی تا بود — بر رخِ جان از تنِ خاکی نقاب

چیست این هستیِ دو روزه عبید

بر سرِ آبِ روان خیلِ حباب

طالبِ حقی اگر دردِ فراوان طلب — بهرِ خود این درد را مایهٔ درمان طلب

گامزنِ راهِ عشق باشی اگر جانِ من — سینهٔ نالان بجو دیدهٔ گریان طلب

هست تنت آب و خاک باش نه در گل چو خم — جانستی انورِ پاک جان شو و جانان طلب

نقدِ صفا بایدت رو ز پیِ مصطفی — راهِ هدی باید از معنیِ قرآن طلب

هادیِ راهِ بقا عشق بود عشق جوی — شمعِ رهِ ملکِ جان از دلِ سوزان طلب

زینتِ انسانیست خوی خوش و خلق نیک
گر تو ز انسانستی زیورِ انسان طلب

معرفتِ حق بجو از دلِ اشکستهٔ
گنج روان باید از خانهٔ ویران طلب

عبرت باید ازین صنعتِ یزدان بگیر
معرفت ار خواهی از مصحفِ یزدان طلب

ریش ترا شد جگر از خطِ زنگار ریش
مرہم کافور نک از لبِ خندان طلب

از غمِ دنیای دون خواهی آزاده دل
نقدِ زجمعیت از زلفِ پریشان طلب

دیوِ ہوایت شود زیر نگین ای عبید
از دلِ آزادهٔ ملکِ سلیمان طلب

در آمد از درِ من یارم امشب
که باشد طالع بیدارم امشب

چو پروانه بروے یار رقصم
چو شمع از دیده خون میبارم امشب

زمستی تا نه سر ماند نه دستار
بده یک ساغرِ سرشارم امشب

بسوزم روز را از رشکِ این شب
نقاب از چهره اش بردارم امشب

عبیدی درّ و گوهر را نخواهم
کہ کلکِ گوهرافشان دارم امشب

ردیف بای فارسی

سپیدهٔ سحری در دمیدنست مخسپ
ظهورِ نورِ الهی چو دیدنست مخسپ

کنون ز فیضِ سحر چون چمن شده غبرا
گلی ز لطفِ سحرگاه چیدنست مخسپ

هوا ز فیضِ شمیمِ صباست عنبر بیز
کنون که نفحهٔ جانان شنیدنست مخسپ

تو کز خمارِ شبینه گرانیی داری
دمی شرابِ صبوحی کشیدنست مخسپ

ترا که گرسنه جانی ز ذوق چاشینی
ز خوانِ فیضِ الهی چشیدنست مخسپ

شود چو غنچه دلت واز هتزاز فرح
نسیمِ روح فزا در وزیدنست مخسپ

شبست کوته واز خواب سرگران داری
درازِ قصهٔ هجران شنیدنست مخسپ

برآمد از افق اینک طلیعهٔ رومی	کنونکه زنگیِ شب در رمید نست مخسپ

سحر دمیده عبیدی بقولِ غالب نک
جهان جهان گلِ نظاره چید نست مخسپ

ردیف تا

تُرکِ جفاکوشِ من دین و دل آسان گرفت	بردبتاراج دل مفت پس ایمان گرفت
پنجهٔ وحشت اگر تار گریبان گذاشت	طفلِ سرشکم روان آمد و دامان گرفت
جذبهٔ یعقوبؑ با میلِ زلیخا یکیست	یک سوی مصر آمد و یک رهِ کنعان گرفت
نقدِ سکون داشت دل بردبتاراج عشق	زین دهِ ویرانه باج عاملِ سلطان گرفت
آه نیارم زدن دست بدامانِ صبر	پنجهٔ عشقم چنان سخت گریبان گرفت
بی سر و سامانیست توشهٔ این مرحله	بی سر و سامان که شد از سر و سامان گرفت

ن آه جان بزن بزم دست بدامان صبر

گردِ لبِ سُرخ او سبزهٔ نو بردمید — تنگِ شکر را به بین لشکرِ موران گرفت

بود عبیدی گدا از هوسِ حُبّ جاه
گنجِ قناعت چو یافت مُلکِ سلیمان گرفت

سئوالِ وصل نمودن ز یار بی ادبیست — سوالِ تشنه ز آبِ زلال خشک لبیست

کنند خطبه کابین زهرا و مستان — هنوز دختر رز در مشیمهٔ عنبیست

کجا بعشق تواند شدن معارض عقل — که عشق جوهرِ وهبی[1] و عقل مکتبیست[2]

منم که دینِ عرب دارم و علومِ عرب — نژاد گرچه ز هندم ولی زبان عربیست

کجا بمطلبِ خود ره برد درین وادی — کسیکه کور ز نورِ چراغِ مطّلبیست[3]

یکست شعبده باز و جهان پر از نیرنگ — بحیرتست خرد ها که این چه بوالعجبیست

حصولِ دولتِ مقصد عبید یا خواهی
بنالهٔ سحری و دعای نیم شبیست

۱ـ بخشش و کرامت
۲ـ تحصیل شده
۳ـ اشاره بحضرت بیانات است و مطلب برادر هاشم بن عبد مناف میباشد

نگارستان چسان گل گل شگفتست — صبا در هر ورق رازی نهفتست

مشعبد[۱] گشته بادِ نو بهاری — که این نیرنگها زو بر شگفتست

بهم ناید دهانِ گل زخنده — صبا در گوشِ او ماناچه گفتست
یعنی همانا

زشبنم تارهای عنکبوتان — چه زیبا بندها کز در نسفتست

ببارای ابر نیسان اشکِ شادی — که مهدِ شاهِ گل در باغ رفتست

جهان آئینِ نو بستست و بستان — نشاط از لحنِ مرغان بر گرفتست

درین فصلِ بهاری ای عبیدی
کسی زینگونه دستان کی شنفتست

لبت نوشین تر از آبِ حیاتست — سخن در وی نباشد کان نباتست

روانی[۲] دلبری شیرینی و شور — صفاتت نازنینا عینِ ذاتست

به بوسی شاد کن جانِ حزینم — که تو صاحب نصابی این زکاتست

۱ـه عبیر

۲ـه روح

۳ـه سنگ قیمتی که از زمین بیاورند

زلعل و جزع عتیق ای کانِ ملاحت — دلِ من دائما در بردو ماتست

بوصفِ لعلِ لب کلکِ عبیدی
نی شکّر نه بل شاخِ نباتست

طبعِ مرا نه میلِ تماشای گلشنست — گلشن بچشمِ عاشقِ بیدل چو گلخن ست

روشندلی چو من نبود در جهان یکی — داغِ دلم بسینه چو خورشید روشنست

باشد کمینه چاکرِ زلفِ معنبرش — گر نفحهٔ عبیر و گر بوی لادنست[۱]

تو جانِ جانِ عالمی و به ز جانِ جان — هیچست پیشِ قدرِ تو جانی که در تنست

جوشی بود ز عشقِ تو در مغزِ استخوان — عشقِ تو چون شراب و تنِ خاکیم دنست[۲]

با عاذلم[۳] چگونه شود دوستی مرا — از عشقِ دوست هر که کند منع دشمنست

گر در ذکا بود چو ارسطو و بوعلی — هر کس که سرّ عشق نفهمید کودنست

گنج زر و گهر که مرا نیست باک نیست — چون سینه ام ز گوهرِ اسرار مخزنست

[۱] نام گلی است
[۲] خمر شراب
[۳] سرزنش کننده

با او چگونه ربط عبیدی شود مرا
من رندِ باده خواره و او پاکدامنست

برگِ گل با شکر آمیخته آن لعلِ لبست
آن حدیثِ شکرین نیست که شیرین رطبست

لبِ شیرینش شکرست شکرِ موران خطش
این شکر غارتِ موران نشد اینم عجبست

این همه نقش و نگاری که به بینی در پیش
خانهٔ صنعتِ بی آله و پرگار که بست

سروِ گل پیرهن آمده در بستان
جنبشِ سرو و صنوبر همگی از طربست

رخِ پر نورِ تو با کاکلِ شبگون یک جا
عجب اینست که با روز هم آغوش شبست

نیست در قسمتِ من آه ازان جز حنظل
گرچه بالای سرافرازِ تو نخلِ رطبست

نیک و بد گرچه ز خلاقِ جهان می آید
لیک منسوب بخود کردنِ بد از ادبست

قطرهٔ آب بر آتش چو ندیدی باری
خوی[1] بر آن آتشِ رخسار نگر کز غضبست

گفتهٔ این غزلِ چرب عبیدی لیکن
نظمِ سعدی چو رطب باشد و نظمِ تو کبست[2]

[1] عرق
[2] کبست بفتحتین یعنی حنظل ١٢ منه

جامِ صبوحی بیار صبح دمیدن گرفت — نور دمیدن گرفت سایه رمیدن گرفت

پرده ز رخ برفگن ای مهِ نسرین بدن — صبح ز روی جهن[1] پرده کشیدن گرفت

گشت طلل چون چمن از گل و از نسترن — در همه دشت و دمن لاله دمیدن گرفت

قطرهٔ باران فتاد بر سرِ نسرین و گل — طرهٔ سنبل از آن بسکه شمیدن[2] گرفت

باد وزیدن گرفت ابر دویدن گرفت — برق تپیدن گرفت قطره چکیدن گرفت

آمده فصلِ بهار بر سرِ هر شاخسار — بلبل و سار و هزار[3] نغمه کشیدن گرفت

سرو چو قمری شده گل شده بلبل صفت — سرو قدم در چمن تا که چمیدن گرفت

سرخ شد او در عتاب و ز رخ ما عاشقان — همچو حنای کفش رنگ پریدن گرفت

پشت مرا در خماند بارِ غمِ عشقِ او — طرهٔ شبرنگِ او تا که خمیدن گرفت

پیروِ توفیق شد در غزل اینک علید — طرزِ نوآیین او لطفِ شنیدن گرفت

[1] جهن مخفف جهان ۱۲ - برهان

[2] شمیدن پریشان شدن ۱۲ برهان

[3] یک نوع بلبل است۔

نسیمِ صبح بگلزار بین چه گل بیز ست — نوای مرغِ خوش الحان چه خوش دل‌آویز ست

کنون بخواه بکابین تو دخترِ رز را — که سبزه در چمنستان چو دختِ نوخیز ست

غنا ز درهم و دینار هست مستان را — که شاخهای شگوفه بسر درم ریز ست

اشارتست ز لاله که شکلِ جام می ست — بنوش می که نه این وقتِ زهد و پرهیز ست

بتیزیِ می گلرنگ تیز شد هوشم — چه باک دارم اگر محتسب بسی تیز ست

ز باده کندیِ طبعِ خود ست علاج بکن — که باده کودنِ طبعِ ترا چو مهمیز ست

زبسکه نغزِ غزلها بطرزِ صائب گفت
سوادِ داکه[1] ز فیضِ عبید تبریز ست

بغیرِ باده بکارم دلا بسی خللست — بیار باده که عمرِ عزیز بی بدلست

خلاص میدهد از غم مرا چو فکرِ سخن — سفینه بهرِ نجاتم سفینهٔ غزلست

اگرچه تلخ چو حنظل بود سخنهایت — ولی لبانِ تو نوشین چو شیرهٔ عسلست

در تهنیت آمدن فصل بهاری

[1] شهر داکه را که جهانگیرنگر هم میگویند مسکن در فن عبیدی است

می دو ساله بکش با کباب بزغاله — کنون که خسرو انجم بخانهٔ حملست

فلک چو مرتع سبزست بنگر و دروی — روان سحاب بهر سو چو ناقه و جملست

بریز تخم عمل تا بعاقبت دروی — که حاصلت ز جهان تخم مزرع عملست

مباش غرّه برین عیش خوش نمیدانی — براه عمر کجا خفته در کمین اجلست

سیاه خال بران لب بدیدم و گفتم — گزیر از مگسش نیست زانکه آن عسلست

برای دفع خمارش چه حاجتی بصبوح — هر آنکه مست عبیدی ز بادهٔ ازلست

لب نوشین تو آب حیاتست — اگر چه عاشقان را زان مماتست

ثباتی نیست در عهد تو جانان — مرا گر در وفای تو ثباتست

بیار آن کشتی می را تو ساقی — که بهر من چو کشتی نجاتست

نیارد نسخ وارد گشت بروی — که آیات جمالت محکماتست

توئی سرو و توشمشاد و توئی گل
برای حسن تو چندین جهاتست

زکاتم ده چو تو کامل نصابی
که بر اهل نصاب ای جان زکاتست

وفایت نیست ای بدعهد دلبر
ولی در من وفایت تا وفاتست

بساط عشق را کی در نوردم
دل من زان دو رخ در بُرد و ماتست

نباتی شکری و شهد شیرین
برای ذات یک چندین صفاتست

نیرزد هیچ بی وصل تو جانان
بد ستم فی المثل گر کائناتست

نگنجد در بیان کیفیت عشق
که عشق ای فلسفی از کیفیاتست

دهد جان در تن معنی عبیدی
مدادم آب حیوان در دواتست

هر که بعشق بتان کام دل آسان گذاشت
کام دل آسان گرفت گر دل و ایمان گذاشت

آئینه و عارضش شانه و آن زلف او
جان به تحیر فکند دل چو پریشان گذاشت

جان تفِ[1] سوزِ فراق چون تفِ انست یافت | رخت ز تن بست و دل در تبِ هجران گذاشت

این غمِ دیرینه سال داد اگر رخصتی | طفلِ سرشکم گهی لیک نه دامان گذاشت

زاهدِ تقوی مآب دید رخ و ابروش | مسجد و محراب هشت سبحه و قرآن گذاشت

بر لبِ لعلینِ او سبزه بود ناگزیر | خضر شنیدی گهی چشمهٔ حیوان گذاشت

هر که شکارِ غمت گشت ز هر غم برست | دردِ ترا هر که یافت خواهشِ درمان گذاشت

چون بگذشتی بدل من تهی از خود شدم | رفت برون میزبان خانه بمهمان گذاشت

نرگسِ فتانِ اوز درهِ اسلام و کفر | کعبه و دیرِ مغان گبر و مسلمان گذاشت

در رهِ عشقِ بتان بین که عبیدی کنون
با سر و سامان شده چون سر و سامان گذاشت

دلم چو آئینه در عشقِ ساده رو صافست | بیار بادهٔ صاف و بده که انصافست

بگیر جام و بکش آنچه میدهد ساقی | سخن مگوی که این دُرد باشد آن صافست

[1] حرارت و گرمی

شعاعِ مهرِ تو از سینه‌ام برون تابد — که باده روشن و این آبگینه شفافست

به مصطبه[1] برو و علمِ کشف حاصل کن — که علمِ کشف زمی به ز بحثِ کشافست[2]

زرِ تو ناسره[3] و کم عیار هان هشدار — که ناقد زر قلبت بصیر صرّافست

دلا ز بهرِ متاعِ تو قدردان نه رسید — اگر چه صیتِ سخنهای تو در اطرافست

ز بحرِ حادثه با عشق می توان رستن — که عشقِ کشتیِ جانِ ترا چو مجدافست[4]

برو ببیکده و کن صفای دل حاصل — از انکه اصلِ صفای دل ازمی صافست

کشیده خطِ غلط بر وفای تو باما — ز سینه‌ات که خطی در کشیده تا نافست

سیاه خال بگردِ هلالِ ابروی او — بگردِ کعبه تو گوئی بلال طوّافست

اگر چه سینهٔ پرکینه داری از من دوست — دلی به بین که بمهرِ تو سینه‌ام صافست

کجا بلفظ توان کرد وصفِ چهرهٔ او — که وصفِ چهرهٔ صافش برون ز اوصافست

تو حرفِ الفت و ائتلاف[5] گوی و هرزه ملاف — سخن ز زهد و کرامات بیهده لافست

[1] شراب خانه
[2] اشاره به تفسیر کشاف است
[3] قلب و غش
[4] پارو
[5] اجتماع

جوابِ حافظِ شیراز گفتن از تو عبید
همان حکایتِ زردوز و بوریاباف است

از تفِ عشق سینهٔ من بحرِ آذرست[1]	در بحرِ آتشین دلِ من چون سمندرست[2]
باشد دلم چو دوزخ و رخسارِ او بهشت	وان لعلِ جانفزاش در ان حوضِ کوثرست
در دل نشانده ایم خیالِ سهی[3] قدش	باغِ مرا چه حاجتِ سرو و صنوبرست
سوزان دلم دهد سخنِ خوش چو نفحِ طیب	کاید برون ز عود چو سوزان بمجمرست
ساقش ز یاسمین بود و ساعدش ز سیم	کافور عارضش بود و زلف عنبرست
یک لحظه دور نیستم از یار ای عجب	شکوای هجر دارم و ان یار در برست
یک حرف خواهم از تو بود گرچه ناسزا	دشنامِ تلخ زان لبِ شیرین چو شکرست
پرسید زاهد از من بیدل ز وصفِ او	روحی ست او مجسم و جانی مصورست
از عشق چون کناره کشم زاهدا که عشق	چون روح در تنست که باگل مخمرست

[1] آتش
[2] جانوریست خزنده که در آب و خشکی هر دو جا زندگی میکند میگویند ماده ای برتن میریزد که آتش را خاموش میکند و از این جهت گمان کرده اند که در آتش نمی سوزد
[3] راست

رویش چو مشتری بود و زلف چون زُحل | این نحس چون مقارنِ آن سعدِ اکبرست
اندامِ اوست نرم و دلش سخت همچو سنگ | دل سنگِ خاره ایست اگرچون سمن برست

خوش چامه ایست اینکه سرودی عبیدیا
با تلخکامیِ تو کلامت چو شکرست

ردیف ثا

ستم بر ستم الغیاث الغیاث | ز دستِ صنم الغیاث الغیاث
ز سوزِ درون جمله جان و تنم | شده مضطرم[1] الغیاث الغیاث
چو بسمل طپانم ز هجرانِ او | ز درد و الم الغیاث الغیاث
غمِ عشق در جان چنان مضمرست[2] | که جان در تنم الغیاث الغیاث
ندارم کسی در جهان مونسی | بجز درد و غم الغیاث الغیاث

[1] مضطرم ای سوزان ۱۲
[2] پنهان

ننالم دگر زانکه معدوم شد — محلِ سقم[1] الغیاث الغیاث

نهالِ شکیب[2] دل از بادِ شوق — شده منخرم[3] الغیاث الغیاث

روانست جان و روان و تنم — براهِ عدم الغیاث الغیاث

ندارم عبیدی کسی غمگسار — که پیشش کنم الغیاث الغیاث

ردیف جیم

بیمارِ عشق را بدوا چه احتیاج — مقتولِ هجر را به مسیحا چه احتیاج

با باغِ عارضِ تو بگلشن چه حاجتست — با بسّدین[4] لبِ تو بصهبا چه احتیاج

اشکِ سپید و زردیِ رخ سیم و زر بسست — با زر و سیمِ دولتِ دنیا چه احتیاج

خونین دلست شیشهٔ می دیده ام ایاغ[5] — ساقی مرا بساغر و مینا چه احتیاج

[1] درد و رنج و بیماری
[2] صبر
[3] شکافته
[4] مرجان
[5] پیالهٔ شراب خواری

دیوانهٔ منم که بوحشت سرشته ام
زندان مرا بسست بصحرا چه احتیاج

با دلشکر حدیثِ تو از قند بی نیاز
با شکّرین لب تو به حلوا چه احتیاج

بر خاکِ مصطبهٔ جم وقتِ صبحدم علید
با فرِّ جمّ و شوکتِ دارا چه احتیاج

ردیف حا

نورِ مبین آمده آیتی در شانِ صبح
رایتِ خورشید گشت آیتِ برهانِ صبح

روح باکوان دمید نفحهٔ بادِ صبا
نفخهٔ صور آمده نالهٔ مرغانِ صبح

هر دو ز روزِ ازل توام یکدگرند
چاکِ گریبانم و چاکِ گریبانِ صبح

خاطرم افسرده بود زنده دلم مرده بود
جانِ دگر یافت از نفحهٔ ریحانِ صبح

خواهی نقدِ صفا بهرِ دلت جانِ من
هان ز ارادت بزن دست بدامانِ صبح

پرده ز رخ برفگن ای گل نسرین بدن | پردهٔ ظلمت درید اختر تابان صبح

ایکه گرسنه درین خانهٔ خشک آخری | چاشنی گیر از سفرهٔ الوان صبح

سر ز گریبان برآر ای مه روشن جبین | تا بزمین برفتد گوی گریبان صبح

گدیه عبیدی کنی بهر صفائی دل

فیض الهی ببر زله از خوان صبح

ردیف خا

نگاه من شده بر روی آن قمر گستاخ | چنانکه دیده حربا بروی خور گستاخ

مگر که بال و پرت کنده می شود روزی | چنین که گشته ای مرغ نامه بر گستاخ

چرا ز غم نشوم تیره دل مکدر حال | که آئینه برخش میکند نظر گستاخ

پیام شوق چو از من برش بری قاصد | به پیش یار تو نام مرا مبر گستاخ

جلالِ نورِ تجلی ست بر رُخِ جانان | کلیم وار کجا هست دیده ور گستاخ

مزن بدامنِ آن شهسوار دستِ هوس
ہلا مباش عبیدی تو این قدر گستاخ

ردیفِ دال

ابلهی کو ز خدا غیرِ خدا را طلبد | خار از گل طلبد خسته ز خرما طلبد

تا بخورشیدِ رخت دیده بدوزد گستاخ | دلِ دیدار طلب دیدهٔ حربا[1] طلبد

سرِ عاشق اگر از تیغ بخاک اندازی | تا بکوی تو شتابد سر او پا طلبد

صلح کن با منِ غمگین که دلم از پیِ تو | جنگ با اہلِ دو عالم تنِ تنہا طلبد

طلبِ عیش بدنیا چه کنی ای دانا | عیشِ جاوید درو کی دلِ دانا طلبد

گو رخِ یوسفِ من بیند و نظمم شنود | هر کرا دل کفِ موسیٰ دمِ عیسیٰ طلبد

[1] قسمی از [illegible] که رو به آفتاب به رنگهای گوناگون متلون میشود.

طالب گوهر یک دانه که در گوش کند
بی خطا هست بشب تیر دعا دل را گوی

دُر ز دنیا و حدیثی چو دُر از ما طلبد
حاجتی دارد اگر در دل شبها طلبد

طلبِ حاجت از و با مژه تر بهتر
طفل را بین که کند گریه چو حلوا طلبد

بتضرع طلبد حاجت اگر حاجتمند
یابدش سهل چو آبی که ز دریا طلبد

مطلبی می طلبد گر دلِ زارت ز خدا
از منش گوی خدا را که خدا را طلبد

از پیِ خویش عبیدی دلِ شبها بسرشک
سر شوریده ز سودا دلِ شیدا طلبد

از خم صرف یقین رطلِ گران خواهم کشید
خط بطلان بر سر وهم و گمان خواهم کشید

آستین بر سود و سودای بشر خواهم فشاند
دامن از پروای سود و زیان خواهم کشید

پردهٔ تاریکِ شک از چشم دل خواهم کشاد
سرمهٔ نورِ یقین پس اندران خواهم کشید

ترسم اینک آتشی بر خرمن خوشه فتد
آهِ آتشبار اگر بر آسمان خواهم کشید

موسمِ دستی آمده در باغِ دهر اینک چو نخل | پای عزلت را بکنجی در خزان خواهم کشید

از طفیلِ طالعِ پدرامِ خود اینک عبید
اسپِ بدرامِ سخن را زیر ران خواهم کشید

چه دستی کز غمت بر سر نباشد | چه چشمی کز جفایت تر نباشد
بداور از تو خواهم برد فریاد | اگر شورِ تو در داور نباشد
بجز سوزت درون دل ندارم | بجز سودایت اندر سر نباشد
ز مهرت دیده تر دارم جگر خشک | ببارم خشک و تر دیگر نباشد
ز سوزِ عشق این دل دل نخوانم | سمندر باشد ار آذر نباشد
شکاف این سینه و بنگر دلم را | گرت خون خوردنش باور نباشد
خوشا دل کاندرو دردی ز عشقست | که دردی به از آن خوشتر نباشد
دلِ آزاده خواهم ز دنیا | که دنیا غیرِ دردِ سر نباشد

لوحهٔ اول
زمستان
سه فراستی
دختر دو فرخنده
سه بیش

گل تیره بود آن دل عبیدی
که در وی غیر آز[1] زر نباشد

دلِ آزاده بندی بر نتابد — چو مشتاقی که پندی بر نتابد
در آخر آنهمه بر تابد انسان — که اول روز چندی بر نتابد
گران بارم ز سر باریم بس کن — که جانِ دردمندی بر نتابد
دل آزارم مشو از زهرِ خنده — که مسکین نوشخندی بر نتابد
چه رنجبت وستم بیداد و آزار — که آن همت بلندی بر نتابد
بتابد بار کوهی را دمردی[2] — پرِ کهٔ خود پسندی بر نتابد

عبیدی ورد کن این مصرعِ خوش
دل آزاده بندی بر نتابد

سحرگه بادِ جان بخش و دمِ عنبر فشان دارد — روانی تازه یابد بامدادان هر که جان دارد

[1] حرص و طمع
[2] جوانمردی

گشاید دل نسیم او فزاید جان شمیم او
شمیمش زان فزاید جان نسیمش زان گشاید دل

وز انفاسِ کریم او گشایش ها جهان دارد
که بوئی از شمیمِ گیسوی آن دلستان دارد

ز فیضِ نو نوت جانان همه ارکان همه اکوان
همه بودِ جهان هر آن دگر شان و نشان دارد

تو بی رنگِ همه هستی زدی و رنگ بر بستی
ز سازِ تست سازِ این جهان کو رایگان دارد

جمالِ تست سازِ این جهان وانگه جلالِ تو
بود سوزندهٔ ما و منی کان این و آن دارد

ز سازِ تو بود جانِ دگر حاصل عبیدی را
ز سوزِ تو تن و روح و روان هر دم طپان دارد

سخنها که آن تاجِ سلطان فرستد
لآلی ست ما نا که عمان فرستد

علاجِ دلِ دردمندم جز ین نیست
که تختهٔ سخنها سخندان فرستد

دلِ مرده ام تازه جانی بیابد
ز شعری که چون آبِ حیوان فرستد

برای دلِ دردمندِ حزینم
پزشکی ست مانا که درمان فرستد

طبیب

پزشکش چگویم که از زنده جانی
مسیحی ست کو مرده را جان فرستد

زطبعش که بستانِ بی مهرگانست[۱]
گل و ضمیرانِ[۲] هر چه بتوان فرستد

زعمانِ ذهنش که بحریست بی جزر
گزین عقدِ لولو فراوان فرستد

فرستاد توفیق[۳] سروادِ دلکش
عبیدی ثنایش فراوان فرستد

دلی اندر جهان در بر نباشد
که دردی عشقِ تو مضمر نباشد

چه جانی کز غمت زار و حزین نیست
چه چشمی کز جفایت تر نباشد

بیار آن باده نوشینه ساقی
که نوشین ترا زو کوثر نباشد

چو من عاشق نباشد تلخکامی
چو تو شیرین تری دلبر نباشد

کتاب و درس و بحثِ مسئله را
بهل کین نستر در دفتر نباشد

ز دنیا مشتغل شو در غم عشق
که شغلی غیر ازین خوشتر نباشد

---

۱ مهرگان یکی از جشنهای باستانی ایران که در دوم بهمن میگرفته اند مقصود از بستان بی مهرگان یعنی بستانی که همیشه تر و تازه است و باد خزان برگل و لاله آن راه ندارد

۲ ضمیران [illegible] را ریحان و نازبو نیز گویند

۳ تخلص شاهزاده بشیر الدین نبیرهٔ ٹیپو سلطان است

دُرِ غلطان اشکم قدر فرما
درین فصلِ بهاری حیف باشد

کزو از زنده تر گوهر نباشد
که در دستت زمی ساغر نباشد

چگونه از تو در محشر برم داد
کفِ پای تو رنگین از چه گشتست

مگر شورِ تو در محشر نباشد
گر از خونِ شهیدی تر نباشد

عبیدی طرزِ حافظ را نگهدار
که استادی ازو بهتر نباشد

از گریهٔ من وسعتِ گیهان گله دارد
وز نالهٔ من ساحتِ دوران گله دارد

از بسکه بریزم دُرِ غلطان ز سرِ شکم
از رشک و حسد سینهٔ عمان گله دارد

گلزارِ جنان کم بنگاهم بود از خار
از همتِ من روضهٔ رضوان گله دارد

ناداریِ من لت بزند بر سرِ دولت
بی برگیِ من از سر و سامان گله دارد

از سبزه نه کم گشته کمالِ لبِ نوشین
از خضر چرا چشمهٔ حیوان گله دارد

با دستِ من و حبیب بود دستِ گریبان
از دستِ جنون چاکِ گریبان گله دارد

بیماریِ عشقت که بود مونسِ جانم
دردیست که از خواهشِ درمان گله دارد

با ناصحِ کجرای نه زنهار بسازیم
داناست که از صحبتِ نادان گله دارد

انسان چه بنامیم ولیکن بتر از دیو
از سیرتِ ما سیرتِ انسان گله دارد

آوخ[1] زعملهای نکوهیدهٔ ما حیف
کز زشتیِ آن خصلتِ شیطان گله دارد

از بسکه شکستیم بهر بار که کردیم
از توبهٔ ما خود دلِ عصیان گله دارد

در محبسِ تن روح چرا زار ننالد
از تنگ قفص مرغِ خوش الحان گله دارد

چون بر سرِ تابوتِ من آمد تنِ بیجان
از کوتهیِ دست بدامان گله دارد

این هستیِ ناچیز عبیدی بچه ماند
خاریکه ز پیچیدنِ دامان گله دارد

سینهٔ من پُر از صفا کرد که کردیار کرد
جامِ مرا جهان نما کرد که کرد یار کرد

[1] آه و افسوس

چشم مرا که خون فشان ساخته در فراقِ خود / دل بغمش که آشنا کرد که کرد یار کرد

عرصهٔ ناوکِ ستم بستهٔ قیدِ درد و غم / لطمهٔ تیرِ صد بلا کرد که کرد یار کرد

زار و نحیف و ناتوان عاجز و لاغر و نوان / خوار و ذلیل و بینوا کرد که کرد یار کرد

طالبِ جامِ بیخودی ساخت که ساخت یار ساخت / سالکِ جادهٔ فنا کرد که کرد یار کرد

داد صبوحِ درد و غم پس برهاندم از الم / درد مرا چنین دوا کرد که کرد یار کرد

از دو جهان شدم رها رفتم از آن سوی بقا / پاک ز رنگِ ماسوا کرد که کرد یار کرد

آتشِ شوق زد بمن سوخت روان و جان و تن / جان ز بلای غم رها کرد که کرد یار کرد

خاکِ ندیّتم بسر سینه فگار و چشم تر / حالِ چنین عبید را کرد که کرد یار کرد

ای کاش که ناله اثری داشته باشد / آن بیخبر از من خبری داشته باشد

گو خشک و ترِ دهر بود حاصل عاشق / گر خشک لب و چشم تری داشته باشد

۱ صدمه
۲ نالان
وارزان و
خمیده

خوش بهرهٔ دارد مگر از مادرِ گیتی
آنکس که چوا و خوش پسری داشته باشد

پیوسته بود خاک بسر بی سر و پائی
کو با بتی عیّار سری داشته باشد

زادِ رهِ توحید بود در چه خوبست
این توشه اگر ره سپری داشته باشد

در دلشکری فرد بود آن بتِ شیرین
کز نقدِ وفا هم قدری داشته باشد

در راهِ خدا گام به تقلید نراند
سالک که ز منزل خبری داشته باشد

از شوق چو بلبل بپرد سوی رخِ او
گل نیز اگر بال و پری داشته باشد

آن چهرهٔ روشن ز سیه زلف نمائی
گر تیره شبِ من سحری داشته باشد

آویخته با موی بود جان هر آنکو
دل بسته بموی کمری داشته باشد

در کوی بتان گام نهد سر بکف آن شوخ
کو مثلِ عبیدی جگری داشته باشد

گر باده دهد ساقی هشیار نباید شد
گر دست دهد درمان بیمار نباید شد

گر نیست وصالِ یار کافی ست خیالِ او — یک لحظه درین محفل بی یار نباید شد

حق عینِ جهان باشد گرویدن و لب بستن — منصور صفت ناحق بر دار نباید شد

گر خوش نتوانی کرد باید که نرنجانی — راحت نشوی باری آزار نباید شد

چون کُه نتراشیدی بخراش جگر اینک — باید که کنی کاری بیکار نباید شد

در راهِ طریقت دان لب بستن و جان کندن — کردار شدن باید گفتار نباید شد

بر بوی وصالِ یار هرگز نشوی عاشق — بر بوی دوا گاهی بیمار نباید شد

خوابیست اجل هرگه بر خشت نهی سر را — زین خوابِ گران هرگز بیدار نباید شد[1]

چون داروی هر دردت عشقست عبیدی هان
زین مستیِ جاویدان هشیار نباید شد

آن دل که چو آئینه صفا داشته باشد — یک جلوهٔ از نورِ خدا داشته باشد

غم نیست ز بیماریِ دلِ شیفته را — کز لطفِ نگاهیش دوا داشته باشد

[1] ای بیدار نتوان شد ۱۲

عاشق اگرش جای بود در دلِ معشوق
غم نیست اگر جور و جفا داشته باشد

حاصل شودش جنتِ فردوس بدنیا
بر حکم قضا هر که رضا داشته باشد

آزاد شدم در غمِ تو از غم دنیا
دنیا چه کند هر که ترا داشته باشد

در عینِ بقا گو که کشد جام فنارا
گر راهروی شوقِ بقا داشته باشد

جان در قدمِ سیمبری باز عبیدی
کو نفحهٔ از بوی وفا داشته باشد

سر در قدمِ یار فدا شد چه بجا شد
از گردنم این دین ادا شد چه بجا شد

ای شانه گره از سر آن زلف کشادی
جانم زگران بند رها شد چه بجا شد

رسته دلِ من در غمِ او از همه غمها
این درد مرا اصل دوا شد چه بجا شد

برداشت سیه لف از آن چهرهٔ روشن
این اهرمن از حور جدا شد چه بجا شد

از بوسه بنواخت پس از عمرِ درازم
این لطف زشه وقفِ گدا شد چه بجا شد

این جان که زالفت شده مالوف چه خوبست — این دل که مخمر بوفا شد چه بجا شد

راهی ز عدم سوی بقا هست عبیدی
این هستی ناچیز فنا شد چه بجا شد

ع مانوس و رام

ردیف ذال

نامِ تو چون نبات بکام و دهان لذیذ — یادِ تو چون شکر شده در کامِ جان لذیذ

شد مغزِ استخوان چو نمک پرورِ غمت — بهرِ سگان کوی تو شد استخوان لذیذ

تلخ ست هر چه غیر بگوید بمدحِ من — دشنامِ تلخ زان لبِ شیرین دهان لذیذ

فردا از زهرِ مار بود تلخ تر ترا — تلخابهٔ گناه که هست این زمان لذیذ

گر دید ای عبید ز ذکرِ حدیثِ وی
چون چرب لقمه بد هانم زبان لذیذ

ردیف را

هلا یکی بسوی چهرِ تابناک نگر — بشرطِ آنکه به بینی بچشمِ پاک نگر

به تیرِ غمزه چنان گشت سینه ام مجروح — به بین قتیلِ خودت فیه لا[۱] حراک نگر

زخونِ لاله رخانیکه زیرِ خاک شدند — بخون تر آمده لاله برون ز خاک نگر

اگر فلک نه خیالِ هلاکِ ما دارد — چراست نیزه بکف در فلک سماک[۲] نگر

زبس به بادِ بهار سیت ابر قطره فشان — نه گل که آتشی آمد برون ز خاک نگر

جمالِ دوست چو خواهی عبید یا بینی
بچشمِ پاک بران روی تابناک نگر

ای بتِ سیمین بدن[۳] ماه لقا نو شبار — خیز و بصحرا گرا[۴] کامده اینک بهار

دشت گلستان شده کوه شده لاله زار — باد شده مشک بیز ابر جواهر نثار

بلبلِ آتش زبان چامه نوروز خوان — صلصلِ افسانه خوان خنیاگر[۵] دل شکار

---

۱ در او هیچ حرکت و جنبشی نیست

۲ مقصود سماک رامح است و آن ستاره روشنی است در آسمان و با جهة رامح گویند که در جلوش ستاره کوچکی است که آنرا نیزه او میشمارند و سماک رامح را با سماک اعزل که آنهم ستاره روشنی است ولی در جلوش چیزی نیست هر دو را سماکان نامند

۳ سیمین بدن

۴ بیا و بخرام

۵ مطرب

باد بهاری وزان ابر شده دُرفشان | گل همه خنده زنان وجد کنان شاخسار[1]

رشک چمن شد دمن[2] از سمن و نسترن | رشک فلک شد چمن از گل و نسرین و نار[2]

گل ز نسیم سحر بر زده از خاک سر | زین همه ظاهر نگر صنعت آن نغز کار

کز اثر لطف او این همه اعجوبگی | وز قلم صنع او این همه نقش و نگار

فیض کرمهای او کرده ز نفح ربیع[3] | زال جهان را ز نو گلرخ عذرا[4] عذار

راست بود ای عبید آنچه که سعدی بگفت | رحمت یزدان پاک باد برو صد هزار

برگ درختان سبز در نظر هوشیار
هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

رخت چون بصفر آورد هور نور پاش از دور | روز را فزایش شد کاست[5] شوکت دیجور[6]

دشت و کوه شد گلشن باد و آب شد روشن | هر خرابه و گلخن[7] چون چمن شده معمور

هر نفس ببین دیگر گونه گونه رنگ ایدر | در هوا یکی بنگر ای خرد ترا دستور

۱ جمع دسته یعنی مرتبه و نیز آتش ۲ انار ۳ بهار ۴ دختر دوشیزه و نیز نام محبوبهٔ وامق عذرا اسم برج فلک سنبله است که آن را بصورت دختری که خوشهٔ گندم در دست دارد تصور نموده اند ۵ کم کرد ۶ تاریکی ۷ تون و آتشخانهٔ حمام

صبح گاه در خاور[۱] جانِ من نگو بنگر
شاخسار چون کنار[۲] پر نوای موسیقار[۳]

شامگه بمغرب در عکسها به بین از نور
از هزار و هم از ستار[۴] به زیر بربط و طنبور

ای عبید بنگر این نقشها چنین رنگین
این همه شگرف[۴] آئین قدرت خدا الظهور

الا ای ساقیِ فرخنده دیدار
چشد گر جرعهٔ زان شیخِ اسلام
چنان رقصد[۶] بپا در جوشِ مستی
ازان باده کنم سرمست و بیخود
بکش این پردهٔ ظلمات از پیش
سخن تا چند از بنگاهِ ناسوت
خدا را زین طلسم ده رهائی

ازان باده بده یک جامِ سرشار[۵]
بستی نی سرش ماند نه دستار
که دست افشان[۷] شود هم مست و هشیار
مرا هان باخودیِ خود به مگذار[۸]
که تا جلوه کند زان نورِ انوار
نقاب از چهرهٔ لاهوت[۹] بردار
بکش پرده ازین سربستهٔ اسرار

۱ مشرق ۲ قرمز ۳ نام مرغی است که در عربی زرزور گویند ۴ حیرت بخش ۵ سرشار یعنی لبریز و پر است ۱۲ منه ۶ رقص میکند ۷ بای زائد بر میم نفی مقدم میشود چون درین شعر استاد فرخی
۸ آئین مه و مهر نو داری و تو ورانی *
آئین مه و مهر نگهدار
و بگذار ۹ عالم لاهوت یعنی خدای الغیب
شماره یک در آخر کتاب رجوع شود

همه گیتی ست آئینه که در وی — نمودارست عکس روی دلدار

هم او صورت هم او نیرنگ پرداز — هم او صورتگر بی کلک و پرگار

عجب نیرنگ بیرنگی ست اینجا — که از بیرنگ سر زد رنگ بسیار

ز بیرنگی بری از نقش و صورت — برون آمد هزاران نقش و هنجار[1]

بزن خرگاه در میدان وحدت — نمانی چند در کثرت گرفتار

عبیدی بگسل از رنگ خودی بس

بهر سو جلوه گر بین صورت یار

[1] رنگ و لون روش و قاعده و رسم - راه و جاده

ردیف زا

خون که از دیده چکیدست شرابست امروز ... دل شوریده نمک سود کبابست امروز

اشک گلرنگ مرا رنگ شرابست امروز ... تار رگهای تنم تار ربابست امروز

دامن او زمی ناب نیالوده کنم ... ساقیا گرچه مرا عهد شبابست امروز

شب بآن لطف و مدارات ببزمم جا داد ... بوالعجب شیوهٔ او بین که عتابست امروز

جای یکحرف چو در نامهٔ اعمال نماند ... هر گناهیکه کنم عین ثوابست امروز

دی خیال رخ گلفام بچشمم جا داشت ... اشکم از دیده روان جوی گلابست امروز

جان من ساز سفر کرد پی تودیعش[۱] ... زودتر آی که او پا برکابست امروز

ننگ و ناموس عبیدی ز تو گشتند وداع ... رخصت صبر و سکون طاقت و تابست امروز

[۱] برای وداع کردن بالا

عمر بپایان رسید فتنهٔ خوبان هنوز
دل ز جهان سرد شد سوزش پنهان هنوز

قوت عهد شباب رفت و شدم بسکه پیر
لیک نرفت از دلم عشق جوانان هنوز

موی سیاهم سفید گشت به پیری ولی
روی سیه دارم از شامت عصیان هنوز

آتش شوق ارچه شد سرد ز آب وصال
گرمی دارم نهان از تپ هجران هنوز

ترک تنم گفت جان در غم آئینه رو
بر رخ او هست وا دیدهٔ حیران هنوز

خشک و ترم هرچه بود رفت بباد و مرا
خشک لب و چشم تر در غم جانان هنوز

برده پریشانی از گیسوی او شانه گر
در خم هر پیچ او جانست پریشان هنوز

بحر طبیعت ترا اگرچه به پیریست خشک
لیک ز هدای عبید لولوی غلطان هنوز

بهار آمده گلرنگ می بساغر ریز
ز نکهت گل و ریحانست باد عنبر بیز

بخواه شاهد نوخیز و گیر بادی جام
بکن بدشت تماشای سبزهٔ نوخیز

بریز بادهٔ افرنج در بلورین جام
که هست عهد همایونِ دولتِ انگریز

ز باده دفعِ کسل کن اگر خردمندی
چو خنگِ[1] طبع تراکند شد بزن مهمیز[2]

علاجِ طبعِ فسرده بجوی از آبی
که هست آب بشکل و بطبع آتشِ تیز

ز بسکه اشک فشاندم بهجرِ آن دلدار
روانست زیرِ گریبانِ من یکی کاریز[3]

گرفت زاهدِ ما آبِ آتشین در دست
ز آبِ آتشی برزد بخرقهٔ پرهیز

گرت ارادهٔ صلحست جانِ من بنشین
ورت ارادهٔ جنگست مرحبا برخیز

برای دردِ غمِ دل عبید یاست دوا
اگرچه شعرِ ترِ تست بسکه درد انگیز

ردیف سین

دل مسجدست و سگ[5] هوس ای اهلِ دل فریاد رس
مگذار تا مسجد رسد کوته برین سگ کن مرس[5]

[1] اسپ تیز رو
[2] تازیانہ
[3] قنات آب
[4] رسن دبند

بوسیدنِ پای سگش دارد لبِ من آرزو — مس کردنِ خاکِ درش دارد جبینم ملتمس

چون گل وی و چون خارِ من عیسی وی و بیمار من — صد فخر او صد عار من و چون شکرِ من چون مگس

جز در غمِ آن ماهرو لغوست اگر داری غلو[۱] — غیر از هوای روی او سهوست اگر داری هوس

این خانهٔ ششدر ترا هر دو روزی بیش نیست — دریاب این یکحرف اگر در خانه کس یکحرف بس

کلکِ سیه منقارِ من همصورتِ زاغ آمده — آنگاه بینی نغمه اش با بلبلِ شیرین نفس

کی نظمِ من هرگز رسد با نظمِ حافظ آنکه گفت — با دِ صبا گر بگذری بر ساحلِ رودِ ارس

رنجیست فکرِ شعر اگر طبع روانی نیستت — رنجی بود اندر سفر گر روی آری بی فرس

سی سال شد در غربتم پابندِ رنج و محنتم — آری بود شیرین نفس مرغی که باشد در قفس

دل برکن از مهرِ کسان لب بند از مدحِ خسان[۳]

هر زانِ عبیدی گوی هان الله بس باقی هوس

درغمِ زلفِ تو حالیست پریشان که مپرس — بر رخت آینهٔ دل شده حیران که مپرس

۱ مبالغه
۲ درمان
۳ پست و فرومایه

بر رخت دل شده چون آینه حیران که مپرس

تا بران عقد لآلی نظرم افتاده — بارم از چشم من آن لولوی غلطان که مپرس

خندهٔ گل بگلستان چو دوروزه دیده — گریها کرده چنان ابر بهاران که مپرس

گفت از کاکلِ من بر تو جفا چندان رفت — گفتم این شکوه دراز است بیزدان که مپرس

نقدِ جان دادم وان قیمتِ وصلش کم بود — گشته ام من ز چنین کار پشیمان که مپرس

سردمهریِ زمان کرد مرا سرد ولی — دارم اندر جگر آن آتش سوزان که مپرس

آن سیه کافر بدکیش که زلفش نامند — آن چنان برد دل از گبر و مسلمان که مپرس

فتنها کرد بپا دستمِ تازه دگر — گلها دارم ازان نرگسِ فتان که مپرس

باختم دین و دل و عقل عبیدی در عشق
گشته ام آه چنان بی سر و سامان که مپرس

ردیف شین

گر صفای قلب خواهی طالبِ میخانه باش
در جلای عقل جویی همدمِ دیوانه باش

صفحهٔ دل را ز نقشِ غیرِ حق پرداز زود
خواه در مسجد نشین و خواه در بتخانه باش

سوختن چون شمع در محفل نه کارِ عاشقست
در گداز و سوزِ باطن همسرِ پروانه باش

بر رخش چون آینه نظّاره کن با سادگی
با پریشانی بزلفش بسته دل چون شانه باش

مستِ جاوید از شرابِ چشمِ مستِ یار شو
فارغ آنگه از شرابِ ساغر و پیمانه باش

یاد دار از موبدِ هشیار این نکته عبید
هر چه باشی باش اما اندکی دیوانه باش

بنوش باده صافی و باصفا می باش
برغمِ زاهدِ سالوس بی ریا می باش

مباش در پیِ آزار و گر تو بتوانی
برای دردِ جگرخستگان دوا می باش

اگر بجز عمل تکیه ایست زاهد را
برو تو منتظرِ رحمتِ خدا می باش

اگر تو نفحهٔ گیسوی عنبری خواهی
پگاه خیز و برو همدم صبامی باش

بگیر راهِ فنا باش زندهٔ جاوید
تو از طریقِ فنا طالب بقامی باش

براهِ عشق چو پوئی بهل تن آسائی
برنج همدم و با درد آشنامی باش

اگرچه نیست وفا در نهادِ یار عبید
تو جان نثار و وفا پیشه در جفامی باش

ردیف صاد

بکش جامی و در میخانه میرقص
بزن هوی و بپامستانه میرقص

بزن خنده بوقتِ موت چون شمع
بگاهِ مرگ چون پروانه میرقص

بروی مهر هر ذره برقصست
بگوشش نیز ای دُردانه میرقص

بیا کو بیست یکسر جملهٔ گیهان[1]
تو گر فرزانهٔ دیوانه میرقص

[1] گیهان بکاف عربی بروزن ایشان دنیا و جهان و روزگار

زجوشِ عشق در رقص اند ذرات
عبیدی بی می و پیمانه میرقص

ردیف ضاد

شدست سرخ سرشکِ من از شراب عوض
دلِ برشتهٔ شوریده از کباب عوض

غبارِ دل شده حاصل ززلفِ مشکینش
نصیب خاک مرا شد زمشکِ ناب عوض

بدست آر تو جامی ازان میِ روشن
که هست در شبِ دیجور آفتاب عوض

نظارهٔ رخِ جانان کن و کتاب گذار
که هست مصحفِ رخساره از کتاب عوض

خیو[۱] فگندهٔ زان لبِ می چه خوش بدلست
خوی[۲] چکیده ازان عارض ازگلاب عوض

زوصلِ یار بدنیای دون مشو قانع
سراب نیست عبیدی گهی زآب عوض

[۱] آب دهان
[۲] عرق

ردیف طا

جز وصالِ یار پیشم دین غلط دنیا غلط
جز لقای جانِ جانان این همه سودا غلط

هست باطل آنچه ما گوییم این خوب است و زشت
هر خیالی را که ما داریم سر تا پا غلط

نیست جز هستیِ مطلق در شئونِ تفرقه
هان مکن ای چشم حق بین قطره با دریا غلط

این همه اندیشهٔ سود و زیان هیچ است و هیچ
هر چه داری جز خیالِ دوست ای دانا غلط

جز وجودِ حق عبیدی جمله او هاست و بس
حرف یک باشد صحیح و جمله دان اینجا غلط

ردیف ظا

رخ زرد را ز رنگِ گلِ ارغوان چه حظ
دل پژمرده را ز گلِ بوستان چه حظ

عهدِ شباب وقتِ دل افروزِ عاشقیست
در پیری ای حبیب ز عشقِ جوان چه حظ

شرطست یار را که زسوزت خبر بود
بی آگهی یار ز سوزِ نهان چه حظ

با وصل یار رخنار به از گل بود مرا
بی روی خوب یار ز باغ جنان چه حظ

باری شکار را برو مژگان بکن دلی
صیدی نمی زنی تو ز تیر و کمان چه حظ

با یار زندگیست عبیدی به از شهی
گر وصل یار نیست ز مُلکِ جهان چه حظ

ردیف عین

گریان به محفلست چنین زار زار شمع
از کارِ خویش گشته مگر شرمسار شمع

گل کرد داغ وی نگلستانِ انجمن
دارد بدل ز گلرخ او خار خار شمع

ما نا که هست سوزشِ پروانه را اثر
شب تا سحر گشت چنین اشکبار شمع

رونق فزای بزم نشد آخر آن نگار
سرتا بپای سوخته در انتظار شمع

ازگریه ام وگریۀ شمعست فرق نیک | بارد کجا ز دیده دُرِ شاهوار شمع

سوز دلش نگر پسِ مرگِ من ای عبید
پروانه چون بسوخت شود دلفگار شمع

ردیف غین

داغِ دل افروخته در سینه ام روشن چراغ | همچو شمع زیرِ فانوسست اندر تن چراغ
از فروغِ باده اینک تیره دل روشن کنید | لالهٔ حمرا چو روشن کرد در گلشن چراغ
وقتِ فکرِ شعر باید در کشی جامی ز می | کی برافروزد دلا در خانه بی روغن چراغ
چون ز حد اسبابِ شادی بگذرد غرّه مشو | خنده از بس میکند آری گهِ مردن چراغ
تا بسوزد همچو پروانه پر و بالِ کلیم | شورِ عشق افروخته در وادیِ ایمن چراغ
ساقِ سیمین می درخشد زیرِ شلوارش چنان | زیرِ فانوسست یا گوئی تهِ دامن چراغ

وز دمِ معنی بر نتابد روشنیِ طبعِ من
شب روانرا ای عبیدی هست چون دشمن چراغ

ردائف فا

گشته ام از فرطِ غم تیرِ بلا را هدف — بسکه کشاده کمین فوجِ غم از هر طرف
کشف کجا می شود برتو رموزِ وجود — تا بحجاب اندری در حُجبت چون کشف
مستِ شرابِ غمش باده بریزد بخاک — رقص بپا میکند بی نی و قانون و دف
ذاتِ محمد بود غایتِ خلقِ جهان — دُرِّ یتیمیست دان گوهر این نه صدف
روحِ تو در ناشتا لیک تو از بهرِ تن — گشته چون گاو و خر سغبهٔ[1] آب و علف

گشته زار و نوان[2] در غمِ دنیا عبید
وه که برین پیرزال هست ترا این شغف[3]

[1] گرسنه
[2] ضعیف و ناتوان و بیچاره
[3] عشق و دلبستگی

ردیف قاف

زردِ رخ و اشکِ سرخ آمده برهانِ عشق
خشک لب و چشم تر این همه سامانِ عشق

هم ز سرِ عشق بود جنبشِ روزِ ازل
هست برین کائنات منتِ احسانِ عشق

خونِ جگر خوردنش گشت غذا تا ابد
هر که بخوانِ الم آمده مهمانِ عشق

میکنم از سر بدر شورِ جنون را ولی
شورشِ تازه دهد شورِ نمکدانِ عشق

عشق خلیفهٔ کتّابِ مکتبِ[۱] داین دلست
جانِ حزینم بود طفلِ زباندانِ عشق

هر چه که خواندم ز علم جمله فراموش شد
تا شده ام درس خوان من بدبستانِ عشق

داغِ دلم کرده گل اینتِ[۲] تماشا بست
کیست بیاید کند سیرِ گلستانِ عشق

مستیِ جاوید گشت حاصلِ اوای عبید
هرکه چشد لذتِ جرعه از حانِ[۳] عشق

۱ مدرسه و جای تعلیم
۲ این تو را
۳ بجای حان یعنی دکان شراب ۱۲ منه

نهانست آتش عشق تو در دل مشتاق | چنانکه آتش کامن درونهٔ چقماق
بترسم آنکه بسوزد ز آتش شوقم | بنامه چون بنگارم حکایت اشواق
ز سرّ عشق مجو در کتاب و دفترها | چو درس عشق گرفتی بشوی این اوراق
ز مار زلف نیندیشم ار شوم مسموم | که هست از لب لعلش مرا بهین تریاق
دلا ز صوفی سالوس پر حذر می باش | که هست صوفی ازرق لباس بس زرّاق[۱]
فروغ حاسد کم مایه پیش فضلم نیست | که مه برهنه ز نورست پیش خور به محاق[۲]
بنات ذهن کشم زانکه قدردان نبود | چو والدی[۳] که کشد بنت خشیة[۴] الاملاق
ز فیض طبع بود نظم شکرینهٔ من | سلیس و ممتنع و سهل و صاف و بی اغلاق
بگیر معنی قرآن گذار ظاهر لفظ | گرت خرد بود از شیر برگزین قیماق[۵]
خوشا زمان فراقم که بوی وصل دروست | بدا زمان وصالم که هست بیم فراق
دلا ز فکر جهان می شوی سبک آزاد | گر از تقیّد کثرت روی سوی اطلاق

[۱] حیله باز و دغاباز
[۲] شب آخر ماه قمری که ماه دیده نمیشود
[۳] والدی که دختر خود را زنده بگور کند و آن دختر را موءوده گویند
[۴] ترس فقر و تنگدستی
[۵] در ترکی بمعنی سرشیر

بهر دو پا پچهٔ زیر جامه اش بنگر — که هر یکیست چو فانوس و شمعِ روشن ساق

نگارِ من که بحسن و جمال فاق الکل — نظیرِ او نتوان یافت در همه آفاق

اگرچه طفلِ سبق خوانی ای گزیده پسر — بدلبری و جمال از همه توئی سبّاق

ز دهر کاسه سیه[1] چشمِ نعمت از گو نیست — طباقِ سبعهٔ الوان مجوز سبعِ طباق

دلاست خُلقِ حَسن زیورِ فضیلتِ مرد — که بهترینِ فضائل بود گزین اخلاق

بصورت آدمِ خاکی بسیر تند چو دیو — مرا باهلِ زمان می شود چگونه وفاق[2]

دلیست پُر ز نفاق و زبان پُر از آزرم[3] — زبانست پُر ز محبت دلست پُر ز شقاق[4]

برای رزق مکن زرق[5] و شید چون واعظ — عبید تکیه بکن بر مهیمنِ رزّاق

---

[1] کاسه سیاه کاسه سیه مرادف سیاه کاسه یعنی ممسک و بخیل پور بهای جامی. زرد گردد روی آن کاسه سیاه. چون به پند خوان او خوانی گرش ۱۲
[2] اتفاق و یاری
[3] شرم و ادب
[4] دشمنی و نفاق
[5] حیله
[6] پر ز بیم و ترس

ردیف کاف

دلم ز آتشِ خوی تو هست در تاپاک
دو چشمِ مستِ تو در قتلِ عاشقانِ چالاک

ز مارِ زلفِ سیاهِ تو من شدم مسموم
بده ز لعلِ لبِ بُسَّدینِ[۱] خود تریاک

مگر تو باک نداری ز پرسشِ محشر
چنین که گشتهٔ در قتلِ عاشقان بی باک

دوید سیلِ سرشکم ز زیر تا بسمک[۲]
رسید آهِ جگر تابِ من باوجِ سماک[۳]

درختِ[۴] شور کند افتخار بر صندل
ز شاخِ تازهٔ آن گر کنی گهی مسواک

تنورِ سینه ز طوفانِ نوح یاد دهد
حمامهٔ[۵] چو کند نوحه بر درختِ اراک

کشید فوجِ خطش بر سرِ ضواحکِ[۶] او
چو لشکری که فریدون کشید بر ضحّاک

چه فائده که زنی کلّه نک بکاخِ بلند
چو خوابگاه شود آخرت به تیره مغاک

هلا که از سرِ کوی تو سر نبر تابم
گرم به تیغ زنی ور کنی به تیر هلاک

چو بر شود شررِ آه پر شرارهٔ من
ستاره‌های دگر بنگری تو در افلاک

[۱] مرجان
[۲] ماهی که زیر زمین بعقیدهٔ قدما ایران قرار دارد
[۳] سماک رامح نام ستاره ایست درخشان
[۴] ترجمهٔ اراک است که از آن مسواک سازند ۱۲ منه
[۵] کبوتر
[۶] دندانها یکه در خنده پیدا شوند ۱۲ منه

کنون زآبِ حیات لبت بکن احیا — فقد قتلتنی[1] غیلاً بلحظك الفتّاك

بگفته که زنی مرمرا به تیغِ جفا — کرا به تیغ زنی زانکه لیس[2] فی سواك

شئونِ تست بهر جا تراهمی بینم — بهر چه می نگرم من ارا[3]ك فیه اراك

بعقل و فلسفه کی میرسی بسرّ وجود

عبید یاست مراین مسئله برون ز ادراک

یا[4] غزال ترمینی کم بلحظك الفتّیك — داد ز ان دو ترک تو کارِ شانست چون تاجیک

اختفی[5] محیاك تحت شعرك المظلم — در دو چشمِ من آوخ شد جهان همه تاریک

گشته ام نوان و زار زرد و لاغر و بیمار — اعطنی[6] دواءً من رشف ریقك من فیك

شفّ[7] هجرك جسمی صرت ناحلاً هیهات — گشته ام خلال آسا زرد و لاغر و باریک

ترکِ چشمِ فتانت زد چنان رهِ اسلام — ترک پارسا[8] یها کرد زاهدِ تسبیک

گفت عارفی با من دلبرِ بر داری — حیف من از و دورم او ز من چنان نزدیک

ـه۱ همانا بمژهٔ خونریزت ناگهانی مرا کشتی.
ـه۲ در وجودم جز تو خوش اندامی نیست.
ـه۳ بهر چه از درخت ادراک نگاه میکنم ترا در آن می بینم
ـه۴ ای آهوی وحشی چند از نگاه های خونریزت مرا میبینی
ـه۵ چهره ات در زیر موی تاریکت پوشیده شد
ـه۶ از آب دهانت داروی بمن بده
ـه۷ آه که در دوری تو من از زار نمود و لاغر شده ام
ـه۸ پارسا

یک محرّکست اینجا زوست این همه جنبش
گر محرّکی نبود از کجاست این تحریک

یک تصوّر سا ذج بس دلا ز بهر من
بحث منطقی بگذار ترک کن همه تشکیک

گفتمش که بیمارم کی شفای من باشد
مُمرضٌ انا گفته این من هو یشفیک

هان شب جوانی رفت صبح شیب ظاهر شد
فکر زاد کن دانا وقت کوچ شد نزدیک

واعظا رهم بنما چون بطن گفتم گفت
ضلّل لهوی ایاك یا فتی فمن یهدیك

گریها کنم تنها در غم تو من شبها
ما سألتنی قطّ یا عبید ما یبکیك

ردیف لام

بمن رسید ز تو یک سبوچهٔ ز عسل
نگاهبان تو بادا خدای عزّ و جل

اگر ز سرکه همی کند می شود دندان
زبان مدحت تو کند شد مرا ز عسل

یک محرک حرکت یاری
دیگر کجاست تحریک
چو اوست شفا دهندهٔ من
ای جوان بود
جون تو را گمراه کرده
کی را بنمایت کنند
ای زمن نپرسی
ای عبید چه چیز تو را
میگریاند

زمشکِ آهوی چینِ عطرِ خوی تست عوض
زشهدِ خالصِ بنگاله خُلقِ تست بدل

دگر رسید بمن چای مزرعِ سلهت
ز چای پیکن و آشام الطف و افضل

برنگ همسرِ راحِ لطیف ریحانی
ببوی ردکشِ رند و بشام وهم مندل

حقوقِ شکرِ تو بر من فزون ز قنطارست
ادا نکرده زبانم بقدرِ یک خردل

بشکرِ هدیۀ شیرینِ تو زمن بپذیر
عجالةً دو سه بیتی همی بطرزِ غزل

مقابلِ عسلِ تست این غزل آنگه
مقابلِ عسل آید گهی اگر حنظل

چسانست این غزل بمزه عبیدی را
تهی زمعنی و بی ربط و یاوه و مهمل

زخش بر تاخت کنون خسرو خاور بحمل
زرشکِ مینو شده از سبزه و گل دشت و جبل

در چنین موسمِ خوش خیز و بیا در بُستان
با نگارِ خوش و شیرین سخنی دست و بغل

در چنین فصل نباید که نشینی بیکار
از می و مطرب و ساقی ببر از طبع کسل

سلهت: سلہٹ

گوش بنواز زآوازِ دف و رود کنون | بیکی گوشه نشین با می و یک رودِ دگل[۱]
بتکی سنگدلی دلبرکی شنگولی | یاسمین روی و سمن بوی و سیمینه کفل
دل بدان خوش کلکو[۲] بند و ز واعظ مشنو | سخنِ بیمزه و هرزه دیاوه کلمل
ساغری از مِی در غم بکفم نه ساقی | تا غمِ دهر شود از دلِ من مستاصل
هان شبستانِ دلِ تیره ز می روشن کن | لاله افروخته در دشت بهر سو مشعل
بادِ نوروز کنون از مددِ نامیه بین | فرش انداخته در دشت و جبل از مخمل
عطرِ بیز ست هوا و بمشامت هر شام | نفحهٔ طیب رساند ز بشام و مندل
زلف چون مار سیه آمده تا ساعدِ او | ساعدِ سیمیِ او هست مگر از صندل
خوش حدیثیست زگیسوی مسلسل[۳] واعظ | که یکی هست چو مرفوع ازان یک مرسل[۴]

طرزِ نو در سخن ایجاد عبیدی کردی
نتوان یافت بدیوانِ کس این طرزِ غزل

[۱] کودک پری‌زاده که پیشانی‌اش سخت است … بمعنی کودک محبوب استعمال می‌کنند ۱۲ منه
[۲] کلکو مصغرِ کلک است در اصلِ لغت بمعنی بچه پلنگ و مثل آن است اما ایرانیان
[۳] در لفظ مسلسل و مرفوع و مرسل که از اقسام حدیث است صنعت توریه بکار برده شد ۱۲ منه
[۴] بضمیمه آخر کتاب رجوع شود

ساقیا زان صاف می چون سلسبیل | کن خمی یکباره بهرِ ما سبیل[1]

زان می نوشین و شیرین چون عسل | کاندرو باشد مزاجِ زنجبیل

ماءِ سلسالست یا ماءِ معین | زابِ کوثر وصف او باشد دلیل

ده ازان می کش بود خرطوم نام | دامنِ ابرست چون خرطوم پیل

چشمِ بیمارت مرا بیمار کرد | ممرضٌ[2] انت فمن یشفی العلیل

درگلویم سرمه میریزد مدام | بنگرم چون سوی آن چشمِ کحیل

آتشین چهرت بچشم گلکده | نیست این آتش کم از نارِ خلیل

زنده جاوید ماند دائما | هر که او درعشقِ جانان شد قتیل

فکر زاد راه کن اینک عبید
کامده نزدیک تر وقتِ رحیل

باری خیالِ یار بیا بین بهارِ دل | از خونِ دل شگفته چسان لاله زارِ دل

[1] یعنی وقف ۱۲ منه

[2] تو که مرا بیمار میکنی پس چه کسی ناخوش را شفا می بخشد

سیلابِ اشک گرچه روانست در کنار
اما فرو نشانده نه باری شرارِ دل

پنهان رهیست در دلِ عشاق عشق را
چون تارِ برق میرود اندر دیارِ دل

آمد غبارِ پشت لبِ سرخِ تو پدید
از بوسه بده که بشوئیم غبارِ دل

واعظ مرا بترکِ محبت بگفت لیک
ترکِ محبتست کجا اختیارِ دل

پرسیدمش اسیرِ کمندت دلند چند
گفتا که مشکلست که گردد شمارِ دل

مرغانِ آشیانِ فرازین شوندمست
گر نغمه کند بترنم هزارِ دل

هشیار باش تا نچرد از رهِ شره[1]
در مرتعِ[2] هوا شترِ بی مهارِ دل

جانم نمود سازِ سفر در غمت ولی
کرده خیالِ تو نه سفر از دیارِ دل

باشد گهی به منظرهٔ چشم جا گهی
ای آنکه جا گرفتهٔ اندر کنارِ دل

پیکانِ تر آن چرا بشماریم بارِ دل

اما ز بارِ فکرِ جهان کرده خوش رها
پیکان ترا چرا بشماریم بارِ دل

اندر دلم چگونه بود جای عشقِ غیر
در پردهٔ دلست چو او پرده دارِ دل

[1] حرص و طمع
[2] چراگاه

گر ظاهر ست ز لیف و لی هست آن خلاص
گیرند فی المثل چو عبیدی عیار دل

ردیف میم

نه من جز ترا دل ربا می پرستم — کجا جز تو جانان ترا می پرستم
انا الحق زند پیشِ روی تو هر بت — نه بت می پرستم خدا می پرستم
شئون و فنونِ ترا می شناسم — بصوتت هم اندر صدا می پرستم
ز تو باز خیزم بتو در گریزم — ترا می ستایم ترا می پرستم
چرا همچو حربا پرستیم خور را — من آن مبدء هور رخشا می پرستم

عبیدی جز او قبله گاهی ندارم
گر آتش دگر من هوا می پرستم

ل یک قلب وغل وغش دار

روشن کند جان و روان دلکش هوای صبحدم — هان جان دهید ای عاشقان بر رونمای صبحدم

برخیز از بستر دلا بر کش نشید دلکشا — مرغان شده دستانسرا خوش بر هوای صبحدم

که سرود و آواز

زو جان ببالد در بدن غنچه بخندد در چمن — گل پاره سازد پیرهن هست این صفای صبحدم

خاک سیه بین زر شده آبستن عنبر شده — پر گونه گون زیور شده از کیمیای صبحدم

جان را دهد ذوق و صفا تن را دهد نشو و نما — رخ را دهد نور و ضیا روشن لوای صبحدم

هین خیز خواب ای سیمتن یکسو فگن بشنو سخن — اینک خروس بانگ زن صادق گوای صبحدم

جانان صبوحی ساز کن بر میکشان آواز کن — قفل صراحی باز کن می ده برای صبحدم

ای زله خواران جهان از خوان فیض آسمان — گیرید بهر خویش هان داده صلای صبحدم

هان ای عبید تیره جان هنگام فیض است این زمان
دل را منور ساز از آن روشن بقای صبحدم

گهت می بینم و گل می پرستم — گهت می نوشم و مل می پرستم

گهت بزنار چون پروانه سوزم
نه درگل هر خس و خار اندرت جاست
رخ و زلفت همی جویم بویم
بهر جزءِ جهان مهر تو ساری[1]ست
منم سرمست جامِ وحدت ای شیخ

گهت درگل چو بلبل می پرستم
ازانت در عزّ و ذُل می پرستم
نه گل خواهم نه سنبل می پرستم
ازان هر جزء وش ای گُل می پرستم
نه قُل خوانم که قلقل می پرستم

پرستم[2] نور و ظلمت ای عبیدی
گهش رد گاه کاکل می پرستم

چها در عشقِ تو ای مایهٔ روح و روان دارم
دلی بس ساده و آزاده دارم از غمِ دنیا
دلم سوزانست در پنهان و چشم اشک ریزانست
قدِ خمیده ام را از حقارت منگر ای زاهد

رخی زرد و تنی لاغر دلی سوزان طپان دارم
سر و کاری چو با آن ساده روی دلستان دارم
نشانِ عشق آن دلبر نهان و هم عیان دارم
که ربطی معنوی در این بآن ابرو کمان دارم

[1] جاری و روانست
[2] مجوسیان نور و ظلمت که بنام [illegible] و هورم تعبیر میکنند می پرستند ۱۲ منه

زز روی رخ و از اشک سرخم لعل و زر حاصل
بگوید زاهد از دلبر که بی چون و نشانستی
همه زانم شد ای دلبر چو تو از آنِ من گشتی

بحمدالله ز فیضِ عشق گنجِ شایگان دارم
چسان نش بی نشان گویم چو هرجا زو نشان دارم
نگارا چون ترا دارم همه ملکِ جهان دارم

دلی دارم عبیدی کز غمش سرمایهٔ دارد
چو این نقدِ گران دارم فراغ از این و آن دارم

گرچه آزاده ام اندازِ ترا بنده شوم
یکی غمزه ز تن جان و روانم بربود
هر دمش شیوهٔ نو آفتی بر جان آرد
دفعِ سمّش نتواند که کند پازهری
بنده ام ساخت و کرد از دو جهانم آزاد
مست شب بودی و کردی بدل ارادِ لغزش

شیوهٔ دلبری و نازِ ترا بنده شوم
عشوهٔ غارتِ جانسازِ ترا بنده شوم
چون نه طرزِ ستم انبازِ ترا بنده شوم
نیشِ آن عقربِ اهوازِ ترا بنده شوم
سروِ آزاد سرافرازِ ترا بنده شوم
مستیِ نشئهٔ بگمازِ ترا بنده شوم

بیکی عشوه دل و دینم و جانم بر دست — شیوهٔ خانه بر اندازِ ترا بنده شوم

ای عبیدی چه فسونست که داری بغزل
که فریبد دلم اندازِ ترا بنده شوم

بگاهِ جلوهٔ جانان چگویم تا چها یابم — توان یابم روان یابم جهان یابم خدا یابم
گهی بر صورتِ لیلیٰ گهی بر صورتِ سلمیٰ — گهی بر صورت عذرا ترا ای دلربا یابم
ترا بینم ترا خوانم ترا جویم ترا دانم — ز هر اشیا ترا بینم بهر اشیا ترا یابم
چو گل جامه درد جانم بپرّد در هوای تو — چو بوی جان نوازِ تو من از بادِ صبا یابم
چرا نالم ز دردِ تو چرا درمانِ آن جویم — که از دردِ تو جانانم بهر دردی دوا یابم
چو بلبل من فدا بروی کنم جانِ نزارِ خود — درین گلشن اگر از گل وشی بوی وفا یابم
چرا از بهر دیدارِ خدا بر طور بر تازم — که از هر ذرهٔ رخشنده من نورِ خدا یابم

عبیدی رو کشِ آینه گردد سینهٔ صافم — اگر نقدِ صفا من از جنابِ مصطفیٰ یابم

بعشقِ سادهٔ روئ من چگویم تا چها دارم
ولی بس ساده و پر درد جانی با صفا دارم

بلا جویانِ عشقش راستی رہا نہاز روی او
چرا از درد دادن نالم چه حاجت با دوا دارم

منم کز بادهٔ عشقِ تو مستِ جاودان هستم
زمینا و ز ساغر دائما زین روغنا دارم

ز طعنِ زاهدِ بی درد هرگز نشکنم جانان
که میدانم نمیداند که با عشقت چها دارم

بمهرت عاقلم ای جان دیده دار دونی دل
ز مه بگرفته تا ماهی برین معنی گوا دارم

غنی از هر دو عالم گشته ام از دولتِ عشقت
گدای روتیم حاجت چه با شاه و گدا دارم

همه زانم شدای دلبر چو تو از آنِ من گشتی
همه ملکِ جهان دارم نگارا چون ترا دارم

نیازآگین دلی دبی نیاز از هر دو عالم هم
چه پروا از جهان دارم عبیدی چون خدا دارم

له سر زنش کننده

ردیف نون

ای کرده درگیهان عیان هر جا نشانِ خویشتن
دی گشته هر جا میهمان آنا بخوانِ خویشتن

تو صاحبِ هر خانهٔ در مسجد و میخانهٔ
هم شمع و هم پروانهٔ عاشق بشانِ خویشتن

ای اصلِ هر پندار تو در سبحه و زنار تو
ای در گل و در خار تو از گُلستانِ خویشتن

گیتی ز تو دارد نوا فرّ و ضیا رنگ و بها
هم در عیان بینم ترا هم در نهانِ خویشتن

زنارِ پندارت شکن ای شیخ دین ای برهمن
بین یوسفِ گل پیرهن در کاروانِ خویشتن

ای شیخِ دین بنگر عیان نورِ خدا در هر مکان
تا کی یقین داری نهان اندر گمانِ خویشتن

هان ای عبیدِ خیره سر شو از خودیِ خود بدر
آنگاه بینش جلوه گر اندر میانِ خویشتن

تا کجا جانِ حزینم ممتحن خواهد شدن
در فراقش زار در رنج و محن خواهد شدن

تلخیِ ایامِ هجران یکسره بیرون رود	همسخن با من گر آن شیرین سخن خواهد شدن
مذهب صورت پرستی کرد چشمم اختیار	کیشِ من همداستان با برهمن خواهد شدن[1]
نوجوانا بر کهن سالان بچشم کم مبین	هر نهال نو درین گلشن کهن خواهد شدن
کلبهٔ تار زلیخا رشکِ فردوسِ برین	از لقای یوسفِ گل پیرهن خواهد شدن
کارِ من با ناله و شیون شده لازم مدام	گر به بیت الله روم بیت الحزن خواهد شدن
صورتِ خوبانِ دنیا راز دل خواهم شست	این خیالِ بت پرستم بت شکن خواهد شدن
پردهٔ کثرت ز روی شاهدِ وحدت فگن	تا که این اوهامِ باطل راهزن خواهد شدن

قندِ بنگاله عبیدی میفرستی سوی فارس
طوطیِ شیراز ازین شکر شکن خواهد شدن[2]

جهان را کرد بس شاداب بهمن[3]	گلستان ساخت دشت از آب بهمن
شده بر کون فتحِ بابِ شادی	که کرد امسال فتح الباب[4] بهمن

[1] تضمین مصرع نظیری شده

[2] اشاره به شعر حافظ است که میفرماید: شکر شکن شوند همه طوطیان هند زین قند پارسی که به بنگاله میرود

[3] نام ماه یازدهم فارسی که ماه دوم زمستان میشود

[4] فتح الباب اول و ابتدای باران ۱۲ غیاث و برهان

بهر برگست عقدی از لآلی | بباریده دُرِ خوشآب بهمن

جهان پژمان بُده چون پیرِ فرتوت | نمودش باز اینک شاب بهمن

چرا مستند مرغان در گلستان | مگر بارد شرابِ ناب بهمن

زمینِ تشنه کام وخشک لب را | نموده تازه و سیراب بهمن

چو بهمن خورشد اندر کامِ اژدر | جهان اندر شده داراب[1] بهمن

زمین در برکشیده خلعتِ سبز | به بخشیده گزین داشاب بهمن

دمیده لالهٔ حمرا بکُهسار | برآورد ست آتش زآب بهمن

زنیروی که یابد زور نیسان | ببازوی که یابد تاب بهمن

بود جانِ جهان نیروی یزدان | کزو یابد فرو فرتاب بهمن

نیایش کن به یزدان ای عبیدی
که گیهان تازه کرد از آب بهمن

[1] داراب بروزن فاراب یعنی ربّ آبست که پرورنده و رب النوع خوانند ۱۲ برهان

ایکه شده عشقِ تو ملّت و آئین من | از همه ملت جدا کیشِ من و دینِ من

خشک لب و تشنه کام از تفِ عشقم مدام | از لبِ جان بخش ده شربتِ تسکینِ من

معنیِ رنگین ست کوه خامهٔ من تیشهٔ | سنگ تراشی کند خامه چو میتین[له] من

طبعِ صفا بخشِ من مانیِ صورت نگار | صورتِ بیرنگِ او معنیِ رنگینِ من

مانیِ معنی منم مانیِ صور... نیم | پرگر و انگاز من خامهٔ مشکینِ من

دیدنِ گل چهرِ تو دیدنِ خُلد ست خلد | بی تو خلد خار در چشمِ جهان بینِ من

پیرِ توفیق دهم پیرِ دِ خاقانیم

کس نرسد ای عبید طرزِ نو آئینِ من

کامگاران بگدایان نظری بهتر ازین | پیشِ صاحب نظران کو هنری بهتر ازین

صدقِ نیت بهمه کار و ارادت در دل | در طریقت نبود راهبری بهتر ازین

زرد رخ خشک لب و چشمِ تر و دودِ جگر | سوزِ دل را نبود پرده دری بهتر ازین

بشربت قند از لبت ده جای تسکین من

[له] میتین آهنی که بآن در سنگ شکاف اندازند

بپری تا درِ لاهوت گرت عشق بود
مرغِ جان را نبود بال و پری بهتر ازین

ایکه بر خوانِ جفا خونِ جگر نوش کنی
عاشقان را نبود ماحضری بهتر ازین

زلفِ تو شامِ غریبان و رخت صبحِ امید
هست در دهر نه شام و سحری بهتر ازین

تلخ دشنام بده زان لبِ شیرین که بود
بهرِ عشّاق نه شیرین شکری بهتر ازین

بی خبر از دو جهان با خبر از یار که هست
بدو عالم نبود با خبری بهتر ازین

سیبی از غبغبِ[1] آن سرو قد آمد در دست
نخلِ اُمید ندارد ثمری بهتر ازین

از سیه زلفِ چو شب رخ چو سحر بنمودی
کو دعای سحری را اثری بهتر ازین

ده چه خوبست گهر کانکه تمنا سفتست
صدفِ طبع نزاده گهری بهتر ازین

هنرِ خویش نهفتن بود عیبِ کسان
هنر مرد که نبود هنری بهتر ازین

روز و شب وردِ عبیدی بکن این بیتِ خوش
که بدیوان نبود شعرِ تری بهتر ازین

[1] گوشت آویخته بر چانه که برای مردان پر گوشت لازمست و بروی عیبست ۱۲

ردیف واو

ای در همه دیر و دار نو راز تو و نار از تو
فر از تو فروغ از تو بر از تو و بار از تو

جان از تو روان از تو تاب از تو توان از تو
گل از تو و خار از تو خمر از تو خمار از تو

شور سر مستانی زور کف دستانی
رنگ رخ بستانی نقش از تو نگار از تو

در نشأت انسانی در پیکر حیوانی
در مجمع روحانی شور از تو شرار از تو

در انجمن و گلشن آتشکده و گلخن
سوز از تو و ساز از تو رنگ از تو بهار از تو

گه ناری و گه نوری شیرینی و هم شوری
هم ماتم و هم سوری سوز از تو و ساز از تو

ای جان جهان جانان از تست عبیدی را
زور از تو توان از تو نور از تو نهار از تو

جهان را جان و جان افزا توئی تو
بگیهان در نهان هر جا توئی تو

توئی در کعبه و اندر کلیسا
شمن مغ برهمن ترسا توئی تو

توئی خسرو و توئی فرهاد و شیرین | توئی وامق توئی عذرا توئی تو
توئی خاک و توئی باد و تو آتش | توئی آب روان بخشا توئی تو
توئی برجیس و بهرام و تو کیوان | توئی تیر قلم فرسا توئی تو
توئی ناهید و هم مهتاب روشن | توئی مهر جهان آرا توئی تو
توئی لاله توئی نسرین توئی گل | چمن اندر چمن پیرا توئی تو
توئی گل هم توئی بلبل تو گلشن | همان نفخ روان آسا توئی تو
توئی طور و توئی نار و توئی نور | سخن گوینده با موسا توئی تو
توئی آیات موسی و تو ساحر | عصا و هم ید بیضا توئی تو
سه اقنوم[1] و سه قرقف[2] عشوه تست | توئی روح و دم عیسا توئی تو
توئی باطن توئی ظاهر بهر سو | توئی ساری بهر اشیا توئی تو
به تشبیه اندری تو مجلس آرا | به تنزیه اندرون یکتا توئی تو

[1] لفظ سریانی است بمعنی شخص و اصل جمع آن اقانیم است بعقیده نصاری که قائل به قدیم بودن اقنوم هستند اقنوم عبارت است از ذات با وجود و اقنوم ابن عبارت از ذات با علم و اقنوم روح القدس ذات با حیوة خداوند این عقیده را رد فرموده بآیه شریفه لقد کفر الذین قالوا ان الله ثالث ثلثة

[2] قرآن مجید

توئی احمد توئی محمود و حامد	محمد برزخ کبریٰ توئی تو

عبیدی هرچه گفت از شرک نبود
که جمله لاست والا توئی تو

دو چشم مست تو با قوس ابروان هردو	دو ترک عربده جویند با کمان هردو
غم فراق و تمنای وصل او دائم	بخانهٔ دل من گشته میهمان هردو
تن من و کمر آن نگار هم عهدند	که گشته اند چنین لاغر و نوان هردو
دو کافر سیه کاکل تو بر رخسار	عجب که جا بگرفتند در جنان هردو
همین دو جنس گرانمایه دین و جانم بود	که باختم بسر عشق رایگان هردو
متاع عشق بخواهی گران گزین[1] خودی	بیک مکان نتوان یافت این و آن هردو
چراست چهرهٔ من خشک گر دو جوی پر آب	ز اشک گشته بران دائما روان هردو
دلا تو علم و ادب را طلب که می باشد	متاع بسکه گرانمایه در جهان هردو

[1] گوشه بگیر یعنی دوری کن

غزل تو گفته بر طرزِ جامی و سلطان
عبید راهبرت باد فیضِ شان هردو

ردیف ها

دیده ام روی تو هر آئینه	از همه صورت دهر آئینه
از پیِ جلوه ات پدید آمد	بر سر آئینه در بر آئینه
از رخت یافت روشنی وضیا	دیده کو شد بگو هر آئینه
از تو دریوزه کرده صدق و صفا	دل که شد صدق پرور آئینه
نقدِ جان رونما دلم داده	چون رخت دیده اندر آئینه
نزده چشم بر هم از حیرت	تا رخت دیده دلبر آئینه
روی تو دیده ام زهر تمثال	گر نظر کرده ام در آئینه

توئی صورت نمای عالم و بس — همه گیتی ست یکسر آئینه

از خود ایجان چه طرف بر بندی — که نهی هرزه دل بر آئینه

پیشِ زیبا رخش بخود دیدن — بت پرستیست منگر آئینه

بهر دیدِ رخِ جهان آرایش — از جهان نیست بهتر آئینه

اینست آئینهٔ خدای نما — بین درو بایدت گر آئینه

دیده باید عبید یا ورنه
کور بیند کجا در آئینه

زهی ز روی نکوت دیده توان و فروغ دیده — مثالِ زیبا رخِ تو هرگز نه چشم دیده نه کس شنیده

[1] سطا جلالك زها جمالك جری نوالك مضی مثالك — [2] لكفّ جدواك كل حين على البرايا الهیٰ جديدهٔ

نه بحر جودِ تراست ساحل که ابرِ فیضِ تو هست هاطل [3] — [4] عطاك غيث الثرى سكيب لهاك غوث الورى مفيده

[5] جداك للخلق مستراد نداك فی الدهر مستزاد — بهر مکان رایگان کشیده بهر زمان بی طلب سیده

[1] شکوه تو همه را مقهور نمود و جمال تو درخشید بخشش تو همه را رسید و فرمان تو نفاذ یافت
[2] دست کرم تو هر دم بر آفریدگان عطایای تازه بخشید
[3] ابری که رشحات سرریز بهار و دوانه‌های بارش درشت باشد.
[4] بخشش و انعام فراوان تو بر زمین است و احسان و کرم سودمند تو پناه خلایق است
[5] بخشش تو را همه آفریدگان دریافته‌اند و احسان تو در روزگار رو بافزایش است بی پایان (آ)

شمیمِ[1] زلفت صبا چو آرد دلِ گرفته از و گشاید	دلِ حزین تازه جان بیابد که بوی جان پرورت شنیده
الیکَ یا مظهر العجائب هر آن شگفتی که دهر دیده	ومنکَ یا مصدر [illegible] هر آن نعیمی که خلق چیده

فداکَ[2] یا مستعان روحی تن و روانِ عبید هر دم
که می رسد مر ورا بهر دم زتو ایادٍ[3] لنا عتیده[4]

برون رفت از تنم زورِ شباب آهسته آهسته	چنان کز سر رود سُکرِ شراب آهسته آهسته
ازین خونین جگر نگذاشت چیزی آتشِ عشقش	بلی آتش خورد خونِ کباب آهسته آهسته
بود عالم کتابِ صنعتِ یزدان پر از حکمت	شوی دانا چو خوانی این کتاب آهسته آهسته
سرت گردم[5] پیاپی جام می بپیما برو ساقی	که تا از نشئه گردد بی حجاب آهسته آهسته
بوقتِ خشم خوی از عارضِ گلگونش میریزد	چکد از برگِ گل زآتش گلاب آهسته آهسته
درخشید از تهِ گیسوی شبگون روی رخشانش	برامد از تهِ ابر آفتاب آهسته آهسته
من این افسانهٔ هجران به پیش دوش میگفتم	ازین قصه گرفتش حیف خواب آهسته آهسته

[1] بوی خوش
[2] ای مددگار جامع بعنایت
[3] خوبیها
[4] بزرگ و بی اندازه و مهیا و آماده
[5] یعنی فدایت شوم

سراپا دفترِ حسنست آن سر دفترِ خوبان — ازین دفتر دلم کرد انتخاب آهسته آهسته

جوابم زود میگوئی ز خشم و تند میرانی — سوالم را بده باری جواب آهسته آهسته

بود زنگِ خودیت خود حجابِ چهرهٔ دلبر — بیفگن از رخِ جان این نقاب آهسته آهسته

بجو بحرِ حقیقت چند تشنه کامی ای غافل — برون بر کشتیِ خود زین سراب[1] آهسته آهسته

همانا طبعِ وقّادِ عبیدی ابر نیسانست — بریزد دُرِّ غلطان زین سحاب آهسته آهسته

گشته خطِ تو چو آن خال سیه — طوطی بین که پر و بال سیه

در غمِ زلفِ سیه در چشمم — همچو شب روز و مه و سال سیه

سرخ می ریز بجامِ اسپید — کامده ابرِ برشکال سیه

شد سیه بختی دائم روزی — بختِ من هست چو آن خال سیه

سرخ منقار مرا طوطیِ طبع — زاغ بختست مرا بال سیه

[1] منظره‌ای که در وسط روز از شدت گرما پیش چشم همچو جلوه میکند که گویا آبست و در آن تصویر درختان و خانه‌ها وغیره منعکس شده

١

سرمهٔ گوشهٔ چشمش بنگر | آهوئی دیدهٔ دنبال سیه
گشته‌ام لاغر و باریک چنان | که بکلکم بود آن نال سیه

آه در فکرِ خط و خال عبید
شد مرا نامهٔ اعمال سیه

ردیف یا

غزالِ صحرای جانِ تو باشی ز مستمندی رمیده باشی | رمیده باشی دو دیده باشی ندیده دامن کشیده باشی
ز یک نگاهت هزار تیرِ جفا بجانم خلیده باشی | ز یک کرشمه هزار اخگر بجانِ زارم دمیده باشی
لبِ تو نوشین ز انگبین پر دهانت حقهٔ ز لولوی تر | قدِ تو شمشاد و یاسمن بر مگر بنازش خمیده باشی
مریضِ عشقت بجان رسیده شکیبش از دل بدر رمیده | مگر ز راهِ ترحم ای جان بوقتِ مرگش رسیده باشی
چه است قمری بناله زین دست و عندلیب اینچنین مست | بقدِ چو سرو و برخ چو گل در چمن همانا چمیده باشی

اگر بمهر و تلطف ایجان دلِ عبیدی خریده باشی
چه چاها بسکه نغز و زیبا چه نغمه نو نو شنیده باشی

با هزار آزار یارم تا همی یارم توئی
کارِ من زارست تا اندر دلِ زارم توئی

دوستان از من همی پرسند دلدارِ تو کیست
بی زبانم ترسناکم گفت می نارم توئی

چارهٔ کارم نیاید از کسی ای یار دوست
غمگسار و یارِ غار و چارهٔ کارم توئی

هر چه آزارم کنی آرامِ دل انگارمش
هم دلارامم توئی و هم دل آزارم توئی

ای دلِ بیمار یارِ خویشتن دانستمت
آه از نادانیم در آستین مارم توئی

هیچ دانی جامه ات سرخ از چه شد ای سرخ پوش
زانکه هر دم اندرونِ چشم خونبارم توئی

گفتمش من بلبلِ خوش خوانِ گلزارِ توام
گفت گم شو ای عبیدی خارِ گلزارم توئی

دلی افتادهٔ داری ازین افزون چه میخواهی
زغم آزادهٔ داری ازین افزون چه میخواهی

هزاران عاشقان داری ولی هرگز کسی چون من
زکف دلداده داری ازین افزون چه میخواهی

دل از بندِ جهان وارسته باشد همین دولت
گر این حقداده داری ازین افزون چه میخواهی

تو حق بین دیده بر سر خدا جو یا دلی در بر
زحق آماده داری ازین افزون چه میخواهی

ز روی مهر آن دلبر درونِ شیشهٔ دل چون
طرب زا باده داری ازین افزون چه میخواهی

بعشقِ ساده پر کار داری چون سر و کاری
دلی پر ساده داری ازین افزون چه میخواری

عبیدی از تمنا یاد گیر این مصرعِ دلکش
دلی آزاده داری ازین افزون چه میخواهی

دلم سرگشتهٔ چشمانِ آن جادو نشانستی
سرم آوارهٔ آن گیسوی عنبر فشانستی

کم از هیچ ار بود چیزی دهانِ تنگ او باشد
زمو باریک تر باشد اگر او را میانستی

گران کوهی سرینش باشد اما از گلِ نسرین
بجانِ ناتوانم زان زغم کوهِ گرانستی

سرینِ آن پری پیکر گران و آن کمر لاغر
چسان بارِ گرانی بر سرِ این ناتوانستی

قدِ با سرو و قمری ماجرا گر آن سهی قامت
بنازد و بخرامی در چمن اندر چمانستی

ازان روزیکه کارِ من بآن افغان بسر افتاد
دلم پیوسته در سوز و لبِ من در زفغانستی

نمودار یکه از مه تا بماهی پیشِ چشمت هست
طلسمی بسته بر گنجِ الٰهی در نهانستی

شمیمی از نسیمِ کوچهٔ جانان هران کو یافت
گلی پژمرده مانا پیشِ او باغِ جنانستی

شب و روزم بیادِ آن دُرِ دندان رخشانش
چو کلکِ گوهرافشانم دو چشمم دُر فشانستی

خمیده شد قدم مثلِ کمان لیک این عجب نبود
سروکارم **عبیدی** چون بآن ابرو کمانستی

چنان گرم و فروزان چهره اش وقتِ عتابستی
تو گوئی گرم و سوزان نیمروزان آفتابستی

ازین گریهٔ دل نغمهٔ مطرب بود ما را
تنِ لاغر درم تارِ رگم تارِ ربابستی

برای یارِ بدستم شراب و هم گزک دارم
ز شریانم شراب و از دلِ بریان کبابستی

چسان عشقش بتن اندر مرا ساریست میدانی
چو جان اندر تنِ زنده چو آب اندر شرابستی

چه باشد جملهٔ گیتی بپیشِ چشمِ مردم دانا
پراز حکمت تو گوئی بهرِ عبرت یک کتابستی

بود این هستیِ محدود پیشِ هستیِ مطلق
چو در آبِ محیط اندر روان خیلِ حبابستی

زمی آلوده کردم دامنِ آن پاکدامن حیف
مرا معذور دار ای شیخ کین عهدِ شبابستی

بفنِ عاشقی از عاشقان من منتخب باشم
بحسن و دلبری از جملهٔ خوبان انتخابستی

ز نیک و بد هر آنچه در جهان بینی همه هیچست
تو گوئی خفته و این همه شوریده خوابستی

بود موجود یک آن حق بود پس جمله باطل دان
چو نیکو بنگری این نقشها جمله سرابستی

چسان در پردهٔ ظلمانیِ تن نورِ حق بینی
تنِ خاکی بروی شاهدِ معنی نقابستی

نه بینی شاهدِ حق تا که هستی با خودی مقرون
میانِ یار و تو خود از خودیِ تو حجابستی

عبیدی این غزل گفتی بطرزِ حافظِ شیراز
اگرچند این غزل مرنظمِ غالب را جوابستی

بعشقِ گیسوی پیچان دلم در پیچ و تابستی
بیادِ آن دُرِ گوشش بجانم اضطرابستی

عرق آلوده بنگر در غضب رخسارهٔ سرخش
عجب باشد چسان بر آتشی رخشنده آبستی

بعشقت شهسوارم جانِ من عزم سفر کرده
بیا باری بتو دیعش که او پا در رکابستی

بوقتِ خشم بر رخسارِ سرخش بشگفد گلها
دلم گلچینِ گلزارِ جمالش در عتابستی

هر آنچه در جهان بینی زنقشِ نیک و بد هیچست
بخواب اندر هر آنچه بنگری آن جمله خوابستی

دلی دارم بسینه همچو مرده در زمین مدفون
خیالِ هر دو زلفش چون ملک بهرِ عذابستی

تو باشی چون شه فرمان روا در کشورِ دلها
چرا شهرِ دلم چون خانهٔ ظالم خرابستی

همان با دیگران میکن کز ایشان آرزو داری
همین یک حرف از صد دفترِ پند انتخابستی

حدیثیست این که العلم الحجاب الاکبر[1] ای انا
بود صد حیف بر حالت که علمِ تو حجابستی

عبیدی علم باشد کاشفِ اشیا مگر چون شد
که علمت بر رخِ معشوقه همچون نقابستی

ای غزالهٔ تربت رشکِ لعبتِ چینی
کم بلحظک[2] الفتیک بالغرام ترمینی

[1] دانش بزرگترین پرده است یعنی مانع از از حجاب کتابها.
[2] تا چند بنگاه خونریزت مرا بعشق مبتلا میکنی

گه مرا بمیرانی گاه زنده گردانی
بالفراق[1] تردینی بالوصال تحیینی

گه بروضهٔ رضوان گه بدوزخم سوزان
قربکم[2] یُسلّینی بُعدکم یُعنّینی

ازنگاهِ تونشوان[3] وزجمالِ تو ریّان[4]
لحظکم[5] ینشّینی وجهکم یُروّینی

ازوصال جان بخشی وزفراق جان کاهی
من[6] سناك تشفینی من نوالك تُغنینی

این عجب غزل گفتی ای عبید دُرسفتی
لفظك[5] یقوّینی شعرك ینشّینی

هرلحظه جهان جانان درشانِ دگرآئی
هرلمحه ازان شانم شانِ دگرافزائی

زان شانِ تو درهرآن در مادهٔ امکان
ساریست دگرفیضان ای اصلِ توانائی

گه نوری وگه ناری هم درگل وهم خاری
گه قمری وگه ساری ای دلبرِ هرجائی

گه درصفتِ یوسف شاهنشه خوبانی
گه درصفِ شیدایان جانبازِ زلیخائی

درمجمعِ جانبازان هم قیس تو هم وامق
درمحفلِ معشوقان هم لیلی وعذرائی

[1] بفراق مرا میکشی وبوصال زنده میکنی
[2] نزدیک بودن بشما مرا آسایش میدهد ودوری از شما برنجم می اندازد
[3] سرمست
[4] سرشار وسیراب
[5] نگاه شما مرا سرمست میکند روئیتان مرا سیراب میکند یعنی شربت دیدارتان یعنی هجران را میکشد
[6] از روشنی رویت شفا میرسد ی از دوریت تا بهم میکنی
سخن سرائی تو مرا
[5] بجمال میاورد واشعارتو مراسرمست میکند۔

از عکسِ جمالِ تو خوبی همه خوبان را	ای پرتوِ حسنِ تو سرمایهٔ زیبائی
نزدیکتری با ما از ما و نه بینیمت	ای گشته نهان بر ما از غایتِ پیدائی
ای مبدأ هر خوبی هر جا که کنی جلوه	در عشقِ تو جان بازد صد عاشقِ شیدائی
کی عقل رسد آنجا کی بار گمان یابد	کاندر تتقِ وحدت مستور بیکتائی
در پردهٔ ظلمانی ای نور نمائی رو	بر چهرهٔ مه تا کی از ابر غطا سائی
در پردهٔ امکانی در شانِ دگر هر دم	گه طفلی و گه یافع[1] گه پیری و برنائی[2]
گه در صفتِ اطلاق گه در صُوَرِ تقیید	گه ذرّه و گه خورشید گه قطره و دریائی
مشتاقِ جمالِ تو دیرست بود جانها	باشد که نقاب از رخِ جانانه تو بگشائی

از عارفِ جامی کن این نغمه عبیدی یاد
باشد که کنی منزل در عالمِ یکتائی

[1] جوان نورس
[2] جوان

الباب الثانی فی القصائد

قصیده

در توحید باری تعالیٰ عز اسمه

ایکه سوزِ عشق را در مغز جان انداختہ — آتشی سوزان بجانِ نیستان انداختہ

ہستی تو عینِ ہستی جہان وانگہ بعمد — شہرۂ عنقا و قاف اندر جہان انداختہ

سلبِ این ہستیِ ما اقرار بر ہستیِ تست — از وجودِ ماسوا[۱] پردہ بر آن انداختہ

پردہ دار اندر حریم وحدتت باشد جلال — پس بدوش از کبریائی طیلسان[۲] انداختہ

وصفِ تو باشد سلوب و ذاتِ تو باشد ثبوت — سلبِ ما گوئی سلب[۳] بر دوشِ مان انداختہ

چہرۂ خوبان زحسنِ خود چو آتش برفروخت — شعلۂ آتش بجانِ عاشقان انداختہ

از فروغِ روی تابان طورِ سینا را بسوخت — آتشی سوزندہ در نای شبان[۴] انداختہ

---

[۱] یعنی غیر خدا
[۲] لباس سبزی است که خواص مشایخ و علماء می‌پوشند و آن لباس عجم است
[۳] آنچه ربوده شود
[۴] در لغت بمعنی تکدر و تیرگی و صورت پیدا ... محبوب را گویند

این نشانها راهبر باشد بسوی بی نشان — وز نشانها پردهٔ بر بی نشان انداخته

صید دلها میکند در پردهٔ خوبان هنوز — در ازل تیری که صیّاد از کمان انداخته

نازنینان غمت را در دل سوزانست جا — حورِ جنت را بدوزخ موکشان انداخته

پخته مغزانِ غمت را در حریم وصل جای — خامکاران را طمع اندر گمان انداخته

بر درت اندیشه گشته دست پاچه دانگهی — شحنهٔ حیرت ورا بس ناتوان انداخته

بر مکان و بر مکین ذاتش محیط و وهم ما — از مکانش شهرهٔ در لامکان انداخته

شانده برخوانِ وصالش میهمانِ عشق را — استخوانِ خشک را پیشِ سگان انداخته

ای فروغِ روی تو اندر شب تارِ جلال — مرغ سدره را بزیرِ آشیان انداخته

مدعی اکتناهت از شنا نا آشنا — خویش را گوئی به بحر بیکران انداخته

می نماید از جمالش هر دمی شانِ دگر — آتشی تازه بجانِ عاشقان انداخته

جذبهٔ انگنده در جانها چو آن عهدِ الست — شورِ عشق اندر سر پیر و جوان انداخته

مبدء هر شوق آن جذبه‌ست کاندر راه عشق ‌ ‌ در دلِ عُشّاق زان سوزِ نهان انداخته

در تگِ اول فرو ماندند از فرط ادب ‌ ‌ شهسوارانیکه در این ره عنان انداخته

تا شود روی جهان همرنگ روی عاشقان ‌ ‌ طرح رنگِ زرد از فصلِ خزان انداخته

وصفِ او را چون نگارد کلک[۱] کز روی جلال ‌ ‌ لرزه از هیبتِ او در بنان[۲] انداخته

خواست از وصفت گره این عقل بگشاید ولی ‌ ‌ عقدهٔ مشکل کشایش در زبان انداخته

بهر اکرام قدومِ طیفِ[۳] او خونین دلم ‌ ‌ ز اشکِ خون آلوده فرشِ ارغوان انداخته

از فراز کاخِ اجلالِ تو سرهنگِ ادب ‌ ‌ وهم باطل کوش را از نردبان انداخته

خوش سرودی ای عبیدی چامهٔ توحیدِ حق ‌ ‌ نغمهٔ تو وجد در کرّوبیان[۴] انداخته

نغمهٔ تو همزبان با نغمهٔ عرفیست کو ‌ ‌ لذتِ آوازه در کامِ جهان انداخته

۱ خامه و قلم و هر نی میان تهی.
۲ سرهای انگشتان
۳ خیال چیزی در خواب
۴ جمع کروب ملائکه مقربین عبرانی آن کروب ... است

قصیده

در نعت حضرت سرور کائنات صلی الله علیه وآله وسلم

سرودهٔ ماه صفر سنه ۱۳۱۱ هجریه

چو شب هنگام اندر پردهٔ این قبهٔ خضرا — عروس چرخ در معجر نهفته چهرهٔ رخشا

برآمد لشکری رومی سلب از جانب مشرق — که ریزد خون زنگی غسق[1] را در شب یلدا[2]

تو گوئی گلشنی پر سبزه گشت این چرخ زنگاری — درو شگفته گلها هر طرف چون لولوی[3] لالا

ز سیسنبر ز نسترون ز سوری و گل و نرگس — هم از صدبرگ و ریحان و سمن و ز لالهٔ حمرا

شده زین انجم رخشان فلک رشک نگارستان — که چشمک می زند رنگینیش بر نامهٔ نوشا

و یا برداشت مانی[4] پرده را از روی ارژنگش — نموده نقشهای بوالعجب بر چادر دیبا

و یا نقال افرنجی برای بازی چهره — ز مردگون سراپرده فروهشتست از بالا

[1] سیاه و تاریک و تاریکی اول شب

[2] سیاه و تار

[3] مروارید درخشان

[4] نمبر ۲ مراجعه شود

ازان پرده برآرد چهره های گونه گون از فن
یکی بر صورت مجنون یکی بر صورت لیلا

یکی بر صورت شیرین یکی بر صورت خسرو
یکی بر صورت وامق یکی بر صورت عذرا

و یا یک گلهٔ آهو برآمد از کنام شرق
دوان هر سو چران این آهوان در سبزگون مرعا[۱]

یکی سرگرم رفتار و روان چون باد نوروزی
یکی پهلو زده بر سبزه خوابان وان دگر پویا[۲]

ازین سان طبع جادوگر نموده بازی نو نو
فراز سطح این پیروزه گون گنبد شگفت افزا

من از حیرت تماشائی شده و محو نظاره
گهی بر صورت ناهید[۳] و گه بر پیکر جوزا

ز برج جدی می تابید دیدم پیکر کیوان[۴]
ز میزان تافته بهرام[۵] خونین تن درخش آسا

همان تیر[۶] ظفر پیکر که سعد اصغرش خوانند
درخشید از سپهر نیلگون چون شمع در خضرا

ز یکسو مشتری رخشنده تر از عارض خوبان
ز یکسو نور افشان چون قمر بدر زهره زهرا

برآمد ناگهان خورشید چون شیر عرین[۷] از شرق
رمیدند از نهیبش این همه آهوگراز آسا

چنان کز هیبت شاه ملائک فوج روز بدر
گریزان لشکر کفار شد از عرصهٔ هیجا[۸]

---

۱ چراگاه
۲ رونده و خرامان
۳ ستاره زهره
۴ ستاره زحل
۵ ستاره مریخ
۶ ستاره عطارد
۷ بیشه و خارستان
۸ میدان جنگ و جنگ

محمد شافع محشر امام جمله پیغمبر ❊ حبیب حضرت داور رموز آموز ما اوحی

چراغ هر دو کونین و طراز هر دو دارین ست ❊ فروغ قاب[1] قوسین و سرآرای او ادنی

نبی کاوازهٔ خوش مقدمش افتاده در عالم ❊ شیاطین جمله وارون[2] گشته و بتها همه روا[3]

بخوشیده[4] نم دریاچه ساوه ز رعب او ❊ بجوشیده نم رود سماوه از فرح گویا

شده خاموش آتشخانهٔ گبران بایران در ❊ فتاده کنگر ایوان نوشروان بسر از پا

تو گوئی آب آن دریا برفت و گشت آن آتش ❊ تو گوئی تف[5] این آتش دوید و سوخت آن دریا

چسان من در رقم آرم بیان معجزات او ❊ که معجزهای آن سرور برون از حصر و از احصا

بیک بیت صباحی اکتفا زان میکنم ایدون ❊ که این بحریست بی ساحل کنارا وست ناپیدا

شدش شق و شدش ناطق شدش گریان شدش راجع ❊ مه از انگشت و سنگ از مشت و چوب از پشت و خور زایما[6]

اگر احیای جسم مرده بود اعجاز روح الله ❊ بود اعجاز آن سرور که کرده روح را احیا

تن مرده شده زنده ز اعجاز مسیحائی ❊ ولی از مصطفی شد مرده جانها زنده ای دانا

[1] قاب بمعنی طرف و نیمی است قوس است بطوریکه [illegible]
[2] [illegible] شده ماند
[3] [illegible]
[4] [illegible] نم رود [illegible]
[5] [illegible] حرارت و گرمی
[6] [illegible]

میانِ جان و تن فرقست بیّن گر نکو دانی ‌‌ تنِ خاکیست دون و جانِ نورانی بسی اعلا

بود پس معجزِ احمدؐ بہ رتبہ از ہمہ افزون ‌‌ بسی درجہ فزون تر باشد آن از معجزِ عیسا

بود شقِ قمر اعجازِ احمدؐ اظہر از شمس ست ‌‌ ولیک از چوب شقِ بحر گشتہ معجزِ موسا

پس ایدون فرق از بحر و قمر چندانست میدانی ‌‌ کہ بحر اندر زمین باشد قمر رخشندہ بر بالا

حجر کردہ سلامش در حرا[1] از غایتِ تعظیم ‌‌ شجر پیشش دوان آمد سلامش گفت وامنّا[2]

حصا[3] در دست پاکش گشت ناطق این عجب باشد ‌‌ ز اعجازِ مسیحائی اگر داری دلِ بینا

کہ زندہ گشتنِ آن تن کہ بودہ جان در و باری ‌‌ عجب تر آن نباشد زین کہ گوید صخرۂ صمّا[4]

بدستِ پورِ عمران آن عصا یش آیتی بودہ ‌‌ چو از دستش رہا کردی شدی یک تند اژدرہا

نہنگ آسا ست شمشیرِ جنابِ مصطفےٰ ایدر ‌‌ کہ او بارد گروہِ کافران را در دمِ ہیجا

چو مہرِ آسمان بر پشتِ او مُہرِ نبوت بود ‌‌ اگر در دستِ موسیٰ بود برہانِ یدِ بیضا

دلی بگذر ازین ہا بین یکی اعجازِ آن سرور ‌‌ کہ محکم تر بود از جملہ معجز ز ہمہ اولیٰ

[1] بکسر حا و مد حرا کوہی ست در مکہ
[2] ایمان آوردیم
[3] سنگ ریزہ
[4] سنگ سخت

بود آن معجزهٔ اعجاز قرآن کوست پاینده — چو دین احمدی تا روز رستاخیز[1] ای دانا

چو دین احمدی پاینده تا روز پسین باشد — بداندش یکی اعجاز کان پاید الی الاقصی

کلامست آنکه پاینده تواند بود در عالم — وگرنه هیچ در گیتی نباشد کان بود پایا

بویژه[2] آن کلامی کان بود بس افصح و ابلغ — که باشد در بلاغت آنچنان در غایت قصوی

که بیرون باشد از طوق بشر وز حد امکان هم — نیارد کس که آرد آنچنان در شیوه[3] شیوا

فصیحان عرب در پیش او گشته کم از ابکم[4] — بلیغان عجم پیش بیانش حائر و دروا[5]

شبی بجز قدم شد چیره بر جزء حدوث او — برون برتاخت تا اقصی جهات از مسجد اقصی

برون از عالم اجسام و هم از عالم ارواح — بزد خرگاه بالاتر نه اینجا ماند نی آنجا

رسید آنجا که آنجا جای جای و هم جهت نبود — برفت آنجا که بیرون نیست آن از پستی و بالا

برست از تنگنای لا فرس رانده برون امکان — برون زد خیمهٔ خود بر فراز کشور الّا

ز سدره و ز درج و هم زرفرف[6] رفت بالاتر — نشسته بر در لاهوت بر اورنگ او ادنی

[1] یوم النشور قیامت
[2] مخصوصاً
[3] پسندیده
[4] گنگ و لال
[5] یعنی متحیر ماند
[6] یعنی بوستان بهشت و فرش عرش دو آمده

زاحمد تا احد فارق بُده یک میم در اوسط ‌‌‌ کشاده این کمر پس سر برآورده ز جیب لا

چو احمد غوطه زن در بحرِ لا شد از سر وحدت ‌‌‌ نمانده فرق آنگه از احد تا احمد ای دانا

بود ذاتِ شریفش بحرِ وحدت چیست معراجش ‌‌‌ رسیده موجِ او تا عرش چون جوشید این دأما[۱]

ولی دریای وحدت بود در یک قطرهٔ مضمر ‌‌‌ چو قطره قطره زن شد سوی دریا شد یکی دریا

ایا شاهِ ملک دربان فلک اورنگ کز بهرت ‌‌‌ گرفته کسوتِ هستی همه دنیا و ما فیها[۲]

تو فخرِ عالمی و مایهٔ نازِ بنی آدم ‌‌‌ تو شمعِ مجلسِ گیتی تو نورِ دیدهٔ حوّا

توئی سر دفترِ عنوانِ هستی زانکه نورِ تو ‌‌‌ به پهنای ازل تا بید بر ماهیتِ اشیا

لباسِ کون در بر کرد جمله عالمِ امکان ‌‌‌ جهان را اینچنین آراست بهرِ تو جهان آرا

وجودِ فیضِ آمودت که بود از بدءِ این عالم ‌‌‌ طرازِ گلشنِ امکان فروغِ چهرهٔ غبرا[۳]

ق

زخلقِ این جهان و هرچه در وی هست از اکوان[۴] ‌‌‌ هما نا بود مقصودِ جهان آرای بی همتا

توئی مقصودِ خلقِ آدم و از بهرِ تکرمیت ‌‌‌ ملائک سجده کردند از رهِ اکرامِ آدم را

---

۱ مخفف دأما بمعنی دریا
۲ هرچه دران است
۳ زمین
۴ جمع کون بمعنی هستی

همین از دولتِ ذاتت خلافت یافته آدم شده ذاتِ کریمت علّتِ تشریفِ کرّمنا[1]

نبوده سایه‌ات زیرا که گردید از سوادِ او سویدای دلِ غلمان سوادِ دیدهٔ حورا

که دریا بد جلالِ رتبه‌ات ای شاهِ دین پرور فلک در کنهِ او حیران ملک از درکِ آن شیدا

شده در دستِ من کلکم ز فیضِ نعتِ تو ناطق چنان کاندر کفِ پاکِ تو گشته آن حصا گویا

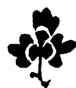
عبیدی بی سر و سامانست شاها سوی او بنگر که جز درگاهِ تو او را نباشد ملجأ و ماوا[2]

بلی در باخته نقدِ گرامی عمر در عصیان ز بازارِ عمل او را نه سودی هست نی سودا

امیدش هست کو هرگه بُنه[3] بندد از این عالم تهی دستش ز زادِ راهِ این راه گران پیما

مدیحِ تو تمنّا ایم که کافورِ کفن گردد شود لطفت حنوط از بهرِ نعشش ای شهِ والا

[1] گرامی داشتیم
[2] پناهگاه و آرامگاه
[3] ساز و سامان سفر

قصیده

سرودهٔ رمضان المبارک سنه ۱۲۹۳ هجریه

درنعت حضرت سید المرسلین صلی الله علیه وآله وسلم درجواب قصیدهٔ خاقانی که مطلعش اینست

ه

دل من پیر تعلیمست و من طفل زبان دانش
دم تسلیم سر عشر و سر زانو دبستانش

قصیده

دل من پادشاهی ملک معنی زیر فرمانش
تن زارست مشکویش[1] نهم چرخست دیوانش

گرفته ملک معنی را نه از تیغ و سنان وانگه
نهاده روی بر خاکش نه خاقانی که خاقانش

بدیوانگاه او شد نفس کلی خازن والا
بود در دفتر او عقل فعال از دبیرانش

زهی[2] شاه سکندر دل که درویشی ست ملک او
خهی[3] مسکین بی سامان که بی برگی ست سامانش

به بزم دانش و هنگش[4] به بینی صدر در مجلس
ولی در خیل نادان گزیند پای ماچانش[5]

---

[1] اندرون خانه وحرم سرا
[2] به به و آفرین
[3] خوش وخرم ومرحبا واحسنت
[4] عقل وخرد
[5] پای ماچان جاییست درمیان درویشان که چون کسی گناهی کند او را در کفش کن که جای پست است برهنه کنند وامیدارند ودر حالیکه سرگذشتش را بدست گرفته باشند

زدانش مایها دارد چه وجدانی نه برهانی
شمارد سفسطه[۱] گر منطقی گوید زبرهانش

چو از تازی سخن راند جهان را در شگفت آرد
فصاحت زو فرا گیرد نه یعرب[۲] بلکه قحطانش

سراید چون نشید خوش ستاند کرته از زهره
هم از برجیس درستی کشد ساره ز سارانش

چه لافی ای عبیدی از زبان دانی که کلک تو
چو مارش دو زبان آمد چو ماهی بی زبان مانش

چو آمد دو زبان مار آمده زان از جنان بیرون
چو ماهی بیزبان آمد مکان بر آسمان دانش

چه خوش گفتست دانائی که راهش راهی پوئی
که درد سر زبانست وز خاموشی ست درمانش

ید بیضا تو داری لیک ابنای زمان اعمی
چه داند قدر موسی را اگر فرعون و هامانش

فقیه عشق تخریج مسائل میکند ایدر
که حکم و علتش را درنیابد فقه و نعمانش[۳]

به پیش اینچنین موبد تو زانوی ادب ته کن
که تا روزی رموز آموز گردی در دبستانش

بود تعلیم وی رمزی که سوز و درد تاویلش
بود تلقین وی علمیکه وجدانیست برهانش

فتاده بیژن[۴] روح تو در یک درچه تیره
نما بهر خدا نک رستمی وز چاه برهانش

۱ استدلال و قیاس باطل ...
۲ گفته اند یعرب بن قحطان ...
۳ ...
۴ بیژن ...

مرا بودست کافر کیشِ نفسِ نافرو هیده / زشهوت آتشی در پیش بوده همچو گبرانش

بر آن آتش زدم آب از فیوضِ خاصِ یزدانی / به تلقینِ عنایت یافتم آخر مسلمانش

برآورده وضو از آبِ گریه زانکه در حضرت / نمازی را گزارد کز نیاز آرند ارکانش

دگر عقلِ سفه آئین که راهِ فلسفه پوید / دلیلِ فلسفی بفریفت وانگه کرد حیرانش

گهی بر رای بطلیموس میگفتم که در عالم / زمینِ تیره برجا ایست و نیلی چرخ گردانش

گهی بر رای فیثاغورس و فیلالسِ والا / همی گفتم که گوی خاک میگردد ز چوگانش

بود غبرا یکی سیاره چون دیگر ستاره ها / که گردانست بر محور بگردِ مهر دورانش

فلک جز نیست بس لطف تو گوئی نیست جسمانی / فضای غیر محدودست عالم نیست پایانش

گهی از علت و معلول میگفتم چو مشائی / که در میدانِ بحث آید بخنگِ طبع جولانش

گهی بر رای افلاطون ز اصلِ کون می جستم / که از اصلین داند بد و این ارکان و اکوانش

نزدِ موبدِ ایران یکی ظلمت دگر نورست / نخستین اهرمن باشد دوم نامست یزدانش

پیرو فلسفه ارسطو

اسپ ۱۲

هیولی است تعبیرش که نامیدست او ظلمت / مفیض صورت اندر طبع آمد شید شیدانش

گه از جعل مولف بود بحث من چو مشائی / که اثباتش بحکمت میکند از زور برهانش

گهی جعل بسیط اندر نظر میکردم و حقش / بدانستم که اشراقی[۱] بگوید آن ز وجدانش

همیدون عقل من آسیمه[۲] میگردد درین وادی / که روبه بازی حکمت بسی کردست حیرانش

دلا دست ارادت را بفتراک[۳] محمد زن / فلاطونان و اشراقش ارسطویان و برهانش

اگر خواهی کلید حل اسرار جهان بنگر / باخبار رسول الله و هم در بطن قرآنش

بگوش دل شنو حرفیکه گفت آن کهبد الا / که خاقانی و رانامست و بوده اصل شروانش

فقیهی نه افلاطون که آنکش درد چشم آید / یکی کحال کابل به ز صد عطار کرمانش

ز خاک پای آن سرور تو کحل چشم خود گردان / که خاک نعل شد کحل الجواهر[۴] بهر چشمانش

نهی فرزند آدم کز فروغ نور او باشد / که آدم را شرف دادند بر افلاک و ارکانش

چه فرزندیکه گر او را نزادی مادر گیتی / ز مولود سه گانه عقم می بودی بزهدانش[۵]

۱ه پیرو فلسفهٔ افلاطون

۲ه متحیر و پریشان

۳ه تسمهٔ چرمی که بر زین ... و چیزها بر آن آویزند برای بستن شکار و غیره

۴ه سرمه که از سودهٔ مروارید ناسفته و جواهر گرانبها ترتیب دهند

۵ه رحم

جهان پر بود از ظلمات شرک و جهل و نادانی | برون برده همه یکسر درخشش تیغ لمعانش

شهنشاهی که بهر پیراک[۱] شوکتش ایدون | بود روح الامین در ساربانی یک حدی[۲] خوانش

مقام قاب قوسین ست ادنی رتبت آن شاه | تو سهم و قوس را بگذار در وحدت به یزدانش

بخوانی مَا رَمَیتَ اِذْ رَمَیتَ تا تو دریابی | هر آن فعلی کز احمد آید آن را از احد دانش

بگفتا عیسی مریم فراز چرخ چون برشد | به یوحنّا حواریّ و دگر اصحاب و یارانش

ازین ظلمت سرا چون می روم زی[۳] عالم بالا | بیاید شاه این عالم تو فارقلیط بر خوانش

ز نور طلعت او روی غبرا نور برگیرد | گریزد ظلمت طاغوت و بغی و شرک و کفرانش

شهی کز وی بشارت آمده در مصحف موسیٰ | که آید مید مید از نسل اسماعیل و عدنانش[۴]

شود قوم عرب را چیرگی بر سایر عالم | ز نور فرّ این وخشور[۵] و از فرتاب[۶] فرقانش

دگر گفتا که از کوه حرا ظاهر شود یزدان | بعبرانی زبان تعبیر آن کرده بفاران[۷]ش

بدست راستش باشد یکی ناموس نورانی | که خود ناموس اکبر در دبستان شد سبق خوانش

[۱] یعنی ناز ۱۲ منه
[۲] آوازی که ساربان میخوانند
[۳] ای طرف ۱۲ منه
[۴] نام جد اعلای حضرت رسول صلعم
[۵] پیغمبر
[۶] روشنائی و نور
[۷] بیابان میان مکه و شام را گویند که حرا در آن واقع شده

ملائک فوج فوج از آسمان آنگه فرود آیند / بچاوشی دوان در موکب عزت سروشانش

سروده نعت او حق در زبور از لحن داودی / جمالش را نکو بستوده در صحف سلیمانش

نزاده در جهان پیغمبری کش حق ثنا گوید / به توریت و زبور و صحف و در انجیل و قرآنش

به پیش همتش جنت کم از برگ گلی باشد / هر انکو نفحهٔ شم کرده از بستان ریحانش

بسوی سلسبیل او ننگرد از غایت همت / هر آن فیروز بختی کو چشیده جرعهٔ جانش[١]

جوی پیشش نیرزد گر دهندش نعمت جنت / هر انکو زله یابد ز خوان خاص احسانش

هر انکو یک نم از بحر محیط علم او یابد / دو عالم قطرهٔ باشد به پیش بحر عرفانش

تو هستی ای عبیدی کور دیده مر ترا باید / ز فیض مصطفی قائد رساند تا بر ضوانش

درین ظلمتکده دشوار باشد راه دریابد / هر آنکو چشم او کور است وامانده به هیمانش[٢]

بباید رهزن ایمان ز پس پس خون او ریزد / چه رهزن آنکه در دستش سلاح بغی و طغیانش

ترا اید رهبان بهتر که خضر راه گردانی / ز نور شرع احمد تا رسی بر آب حیوانش

١ جان و کان نسخه ب ٢ امده

٢ سرگردانی و تحیر در تشنگی و بمعنی تشنگی سخت نیز آمده

بجان فرمان بری خضر کن[1] هشدار تا از وی	نپرسی علت کاری که اسرار است پنهانش
فضولی گر کنی و زوی بپرسی علت از کارش	بحرومی بمانی دور چون موسی ز فیضانش

قصیده

در هیئت عالم بر نهج مذهب حکمای اشراقیه

برین سقف زبرجد گر دلا از چشم جان بینی	هزاران بوالعجبهای شگفت افزا عیان بینی
زمرد گون پهنائی که تو آن را سما گوئی	چه پهنائی که نی پایانش باشد نی کران بینی
همانا این خلای لاجوردی مرغزاری هست	بهر سو در تگ و دو صد هزاران آهوان بینی
نه میدانیست بل بزمیست این خرگاه زنگاری	که در وی شاه و قاضی هم دبیر و چاوشان بینی
چه باشد نیّر اکبر درو با خسروانی فر	براورنگ شهی ایدر نشسته بیگمان بینی
به بینی مشتری را قاضی با فرّ و با تمکین	همان تیر ظفر پیکر دبیر آسمان بینی

[1] اشاره بحکایت موسی و خضر که در سوره کهف مذکور است

ز یکسو بنگری بهرامِ ترکِ ارغوانی تن — همان رامشگری زیبا چو ناهیدِ (زهره) چمان بینی

ز هر سو بنگری صد لعبتانِ نور پیراهن — که از انوارِ یزدان شان قبا طیلسان بینی

گلستانیست این پهنای اخضر گر نکو دانی — گل و هم یاسمین و نرگس و هم ارغوان بینی

چه گلزاری که گلهایش شگفته هر زمان یابی — چمن اندر چمن گلها در وی مهرگان[۱] بینی

به بینی ثابتان را شمعهای مجلسِ امکان — همه سیارها گردنده گرد روشنان بینی

ز هفواتِ[۲] اسطرلاب به بند و بین بچرخ اندر — که چون گیهان هزاران گوی با جان و توان بینی

بهر گوئی به بینی نقشهای بوالعجب پیدا — بهر سیاره هردم کاروانهای روان بینی

علیدی کن نظر بر دامنِ این کاخ[۳] فیروزه — بهر گوشه بهر جانب جهان اندر جهان بینی

جهان اندر جهان تنها نه در گیهانِ جسمانیست — که اندر عالمِ جان عالمی دیگر ز جان بینی

همیدونِ عالمِ جان را نباشد حدّ و پایانی — گذر از عالمی پس عالمِ دیگر عیان بینی

نه پایان می پذیرد عالمِ اجسام چون ارواح — مکان را نیست پایانی کجا پس لامکان بینی

[۱] مهرگان جشنی است باستانی که در دهم بهمن (ماه یازدهم سال که ماه دوم زمستان است) میگرفته اند مقصود این گلزار هیچ وقت خزان ندارد همیشه تر و تازه است [۲] جمع هفوه یعنی اشتباه و غلط و لغزش [۳] قصر

کجا در عالمِ محسوس جانانِ لا مکان یابی
برون از عالمِ ناسوت بیرون از مکان بینی

برون از عالمِ محسوسِ جسمانی بزن خیمه
تماشای عجب در عالمِ روحانیان بینی

یکی از عالمِ روحانیان کن سیر بالاتر
تماشای دگر از چشمِ جان از جانِ جان بینی

برون ز آلایشِ امکان شو و جانِ جهان را جو
جهانِ جان را اگر یابی بهشتِ جاودان بینی

اگر پیوند با جانِ جهان حاصل ترا گردد
بزیرِ پای آنکه نُه رواقِ آسمان بینی

قصیدهٔ طنّانه

در افتخارِ بلیغانه و در نکوهشِ برخی از حسادِ پر عناد که در تنقیصِ بعضی از مصنفاتِ مؤلف کوشیده بودند

سرودهٔ سال ۱۸۷۱ء وقتِ قیام در شهرِ موگلی

پیامی که از مهرِ جانان فرستد
مسیحا بمرده تنی جان فرستد

و یا بهرِ تشنه لبی نیمجانی
خضر کوزهٔ آبِ حیوان فرستد

ولی حرفِ طنز[1] از حسودی عنودی[2] | شرنگیست[3] در کامِ جان کان فرستد

چه پروا اگر هرزه لافی سبکسر | بلاید چو سگ شور و افغان فرستد

چو مه نور افشانم و سگ بلاید | چه باکم که آوا[4] بکیوان فرستد

علاجِ حسد نیست جز مرگ ای مرد | بهل تا خدا زود درمان فرستد

چه پخته سخن را بداند خامان | جو پخته خر را بانبان[5] فرستد

ز فرطِ حسد این سگان کرده عفعف | کتک بهرشان ای سخندان فرستد

ز قدرِ همیبرز نکاهد پشیزی[6] | که بوجهل طعنه بقرآن فرستد

بهوگلی درم آفتابی درخشان | فروغی بلاهور و ملتان فرستد

ز خفاش[7] طبعان مرا بیم نبود | همان طبعِ شان مر بزندان فرستد

بو حیف آوخ که از جهلِ طعنه | دده[9] ژاژخائی[8] بسحبان[10] فرستد

بطرزِ سخن پیروِ افضل الدین | از آنم ثنا میرِ شروان فرستد

۱ سخن طنزآمیز
۲ عناد کننده لجوج و خیره سر
۳ زهر
۴ صدا
۵ کیسه
۶ پول سیاه
۷ شب پره
۸ هرزه گو
۹ جانور درنده
۱۰ سحبان وائل یکی از بزرگترین فصحای عرب است

ز هندم اگر پارسیم به بیند
ثنایم ثنائی ز ایران فرستد

سخنهای سخته که آید ز طبعم
لآلیست ماناکه عمان فرستد

مخفف همانا ۱۲ منہ

دلم گرچه مرده ست از فرطِ احزان
بر مردگان آبِ حیوان فرستد

همان لعل و الماس را مردِ دانا
بنزدیکِ گوهرشناسان فرستد

بود در خورِ سرزنش هر که گوهر[1]
بر پاردم[2] خای حیوان فرستد

دیا شمعِ کافوریی بر فروزد
بهدیه سوی بزمِ کوران فرستد

ز کالوسِ نادان عبیدی چه رنجی
چو تحسینت مردِ سخندان فرستد

[1] سزاوار و مستحق
[2] اشخاص بے ہودہ گرد

قصیده

در تهنیت قدوم میمنت لزوم شاهزاده پرنس آف ویلس ولیعهد بهادر دامت اعلام دولته منشورة

بناز از خرمی ای دل که شاه تاجدار آمد — بباغ ملک هندوستان تو گوئی نوبهار آمد

نهال خوشدلی بنشان بکن بیخ حزن از جان — که شاهنشاه انگلستان کنون بر تخت بار آمد

بده ساقی شرابی خوش بزن مطرب بنای خوش — برقص ای دلبر مهوش که شاه کامگار آمد

نسیم نوبهار آمد سمن بر جای خار آمد — فراز شاخ سار[1] آمد که گل بر شاخسار آمد

جهان یکسر جوان گردد چو روی دلستان گردد — به از باغ جنان گردد که اینک شهریار آمد

زهی اقبال این کشور که شد از روی او انور — که از عزّ و شرف ایدر باوجش افتخار آمد

زهی بخت بلند ساکنان شهر کلکته — که از دیدار شه نخل امیدشان ببار آمد

ندیده چشم این کشور چو او شهزادهٔ دیگر — که از ملک فرنگ ایدر بسوی این دیار آمد

زهی اقبال ایوان رفیع نائب سلطان — که ایدون منزل شهزادهٔ عالی تبار آمد

[1] سار لفظ فارسی است که در عربی زرزور گویند از عندلیب بزرگتر و منقط است

امیر ولیس آن شاه بلند اختر فریدون فر
که نور دیدهٔ شهبانوی جم اقتدار آمد

ز روی روشن او مهر رخشان نور بر گیرد
چنان چون نور مه از مهر رخشان مستعار آمد

به بزم اندر نشیند شاه کیکاوس را ماند
برزم اندر تو گوئی رستم واسفندیار آمد

هلال آساست شمشیرش که چون برقست تا تیرش
دل چرخ[1] و دل شیرش[2] ازو در زینهار آمد

بکف چون تیغ کین گیرد همه روی زمین گیرد
زمین را بو‌تمین[3] گیرد چو او در کارزار آمد

بدرگاهش به کلکته همه استارهٔ هندی
ز راآیان[4] وز نوابان قطار اندر قطار آمد

شه خورشید سیما اندرو چون نیر اعظم
میان انجم تابان درخشان نور بار آمد

ولی عهد شهنشاه بریطن آن فلک رتبه
که لطفش بر رعایا چون نسیم نوبهار آمد

چو نام نایش وکٹوریا آمد ازان بینم
که در هر معرکه فیروزیش اندر کنار آمد

بود در لاطنی معنی آن فیروزی و نصرت
ز فیروزی ازان شهبانوی ما کامگار آمد

چگونه صد یک احسان آن بلقیس شوکت را
شمارم زانکه احسانش چو امواج بحار آمد

[1] فلک
[2] اشاره به برج اسد است که شیر فلک باشد
[3] بمعنی زمین رزه ۱۲ منه
[4] راجگان

گرفته صیت جاه و شوکت او جمله عالم را ‌‌ ‌ زیوروپ همچو او دیگر نه شاه نامدار آمد

نه تنها یک نپولین بود اجری خور خوانش ‌ ‌ کمینه چاکر درگاه او فغفور و زار آمد

سبک شد با وقار او شکوه کوهسار اما ‌ ‌ وقار او گران لنگر تر از صد کوهسار آمد

ز بهر تهنیت اینک عبیدی با سبکمایه ‌ ‌ ز اشعار دری[۱] چون در دوان بهر نثار آمد

[۱] زبان مخصوص فارسی که در بیرون شهر بان سخن گفتگو میکرده‌اند و در شهرها بزبان پهلوی یعنی شهری سخن میرانده‌اند

قصیده

در تهنیت جشن برگزیدن عالیجناب گردون قباب ملکهٔ معظمه وکتوریا دام ملکها فرخنده لقب شاهنشاه هند نگاشته بهجدهم دسمبر ۱۸۷۶ء

نسیم بهاری شده مشکبیز ان ‌ ‌ سحرگاه نوروز فصل بهاران

رسیدند افواج ملک بهاری ‌ ‌ بگلشن ز هر سو هزاران هزاران

ز انواع ازهار و گلهای رنگین ‌ ‌ ز نسرین و عنبر ز سنبل ز ریحان

بگیرد همی نامیه سان لشکر ‌ ‌ ز خیل پیاده و فوج سواران

نگر در چنار و صنوبر بگلشن — یکی پای کوبان یکی دست افشان

ز فرطِ نشاط و مسرت همیدون — نوازن بهر شاخ هستند مرغان

و یا ارغنون های پر لحن و دلکش — به بستند بر شاخهای درختان

چرا اینچنین جوشش مستی بگلشن — چرا در طرب آمده جمله گیهان

که امروز جشنِ شهنشاهی آمد — درین کشورِ هند با فر و سامان

مطلع ثانی

خطابِ شهنشاه گردیده شایان — به شهبانوی درة التاجِ شاهان

شهنشاهِ وکٹوریا آنکه حکمش — روانست زین سوی تا آن سوی گیهان

نهادند سر بر زمین پیش گاهش — چه فغفورِ چین و چه قاآن و خاقان

چه افرنج و نمسه پروس والیمان — چه قاچارِ روس و چه دارای ایران

زهی امپراطور با شوکتِ جم | خهی قیصرِ هند با فرِّ قاآن

نمودست در ملک تأثیر عدلش | که بنمود خورشید در بُرج میزان

سلاطینِ گیتی با انجم بمانند | که مرگردِ مهر ند گردان و پویان

شهنشاهِ ما نیّرِ اکبر آمد | میانِ همه همچو خورشید تابان

همه خسروانند با فرّه از وی | از و نور یابند پیوسته هرمان[1]

به یورپ ز انگلند و از لند و اسکاط | به هندوستان تا جبالِ خراسان

همه زیر فرمانِ شهبانوی ما | که قیدافه[2] شانست و بلقیس فرمان

جهان را شمر خانهٔ خلد آیین | ملوکِ زمان چون عیالند و وِلدان

بود بانوی خانه با فرّ و شوکت | شهنشاهِ وکٹوریا تاجِ شاهان

نیامد چو او شهریاری بگیتی | نه در ملکِ سُمرآن[3] نه در ملکِ بیضان[4]

بعهدِ سلف بود این کشورِ هند | چو بیغولهٔ کهنه یک وحشتستان

[1] مخفف هر زمان
[2] نام نوشابه ملکه کشور بردع
[3] مردمان گندم گون
[4] سفید پوستان

بعهدِ شهنشاهِ وکٹوریانک	شده همچو فردوس رشکِ گلستان
بعهدش روان گشت گردونِ دودی	دوان بر هوا همچو تختِ سلیمان
به بین تارِ برقیست هر سو کشیده	ز تارِ نظر هم سریع و شتابان
بعهدش ترقیِ علم و صناعت	بعهدش تنزّل بجهلست و نقصان
مدارس بنا شد بهر شهر و قریه	ز دانش روان گشته انهار و غدران[1]
علومیکه در عهدِ سقراط و رسطو	متاعِ گران بود در ملکِ یونان
به هندوستان نک بعهدِ شهنشه	شده یکسره رایگان مفت و ارزان
ز حکمت ز جغرافیا و طبیعی	ز علمِ حساب و مقادیرِ میزان
چه از هندسه و ریاضی و هیئت	ز علمِ طبابت ز تشریحِ ابدان
ز جرِّ ثقیل و ز علمِ فلاحت	ز علمِ نبات و ز معدن ز حیوان
ازین علمهای شگرف[2] و نوآئین	متاعِ هنر چیده هر سوی دکّان

[1] جمع غدیر یعنی گودال آب

[2] عجیب

شده معدلت نورگستر بهر سو — گریزان شده ظلمتِ ظلم وعُدوان
زلطفش که شد چون نسیمِ بهاری — شده گلبنِ دادسرسبز و بالان
همیدون که از سورتِ هیبتِ او — نهالِ ستم گشته پژمرده پژمان
بود نائب آن شهنشاهِ والا — درین کشورِ هند باشوکت وشان
امیرِ فلک جاه فرزانه[1] لیطن — ارسطو بفطرت سکندر بفرمان
غضنفر شکوهی که در رزم پیشش — بود روبهی آن یلِ زابلستان
ندیده کسی ناظمِ شعر چون او — که هم ناظمِ ملک باشد بدین سان
نیامد امیری چو او تیز دانش — به تدبیرِ ملک و به تسخیرِ بُلدان
زهی المعی تیز دانش که فکرش — بداند همه رازِ تقدیر پنهان
زحزمش بود مفسدان را تباهی — زعزمش سلاطین هراسان ولرزان
بایوانش بینی چو ابرِ بهاری — بمیدانش یابی چو تندر[2] خروشان

[1] فرزانه دانا و عالم متبحر
[2] رعد

چه فرخنده وقتی که در شهر دهلی
نمودند بر خاک یک جنتستان

سراپرده گشته بهر سو ستاده
چو انجم درخشان هزاران هزاران

رسیدند چون خواند دستورِ اعظم
سلاطین ز هر سوی لبیک گویان

نشادند در پیشِ کرسیِ جاهش
همه راجگان و رئیسان و رایان

همه سر فگنده فراپیش گاهش
همه مستفیض اند از خوانِ احسان

بپا در میانست خرگاهِ شاهی
که مر رشکِ خرگاه دلبا دلست آن

نشسته درو نائبِ شهریاری
بفرّ و جلال شهنشاهِ دوران

ندیده چنین بارگاه فلک فر
سپهر یکه اوراست دیده هزاران

نبوده چنین بزم با فرّ و شوکت
درین کشورِ هند در عهدِ شاهان

نه در عهدِ بابر نه در عهدِ اکبر
نه در عهدِ شاهِ جهانِ فلک شان

عبیدی تو بر دار دستِ دعا را
برای شهنشاهِ خاقانِ گیهان

الا تا بگیتی ز شاهانِ دنیا — بود نظمِ عالم ستوده بسامان

رود حکمِ این شاهِ نوشا[ے] به حشمت — با قطارِ دنیا بهر گوشهٔ آن

قصیده

در مدح خواجه عبدالغنی و پور باشعورش خواجه احسن الله احسن الله حالهما

که وقت ابتدای ورود شهر ڈہاکه در ۱۸۶۲ء اتفاق انشا افتاد

سپیده دم سحابی تیره از دریا بشد بالا — فرو بارید بر هامون هزاران لولوی لالا

بود هر چند او گریان شود بستان از و خندان — ز بس از لالهٔ نعمان ز بس از نرگسِ شهلا

همیدون ابر نیسانی نماید قطره افشانی — فشاند دُرّ عمانی بهر کوه و بهر صحرا

بگلشن رسته هر سو گل بصحرا هر طرف سنبل — گلستان گشته پُر غلغل ز فریادِ هزار آوا

ے نام ملکه بردع که نظامی گنجوی در شرف نامه اش اورا بمعصر با اسکندر شمرده و مجلس بزم و ملاقات وی با اسکندر شرح داده است و بردع را برذع نیز گفته اند که امروز مشهور است به گنجوران

سحر بلبل غزلخوان شد ز شادی غنچه خندان شد ‌‌‌‌ — نسیم از لطف جنبان شد درآمد سرو بن از جا

برآمد لاله سرتاسر بصحرا جامه از خون تر — بسانِ فوجِ اسکندر ز قتلِ لشکرِ دارا

زمین همرنگِ مینا شد بصحرا فرشِ دیبا شد — فلک را خوی زیبا شد زمین را روی شد زیبا

فشانیده ز بس گوهر سحاب اندر کُه و کر در — بعکسِ او زمین بنگر گهرها آور درخشا

ز فیضِ ابر هطّاله[1] شده صحرا پر از لاله — شده هر دشتِ بنگاله فزون از جنة الماوی

زمین رشکِ تتار آمد چو باران در بهار آمد — هوای مشکبار آمد فشانده عنبر سارا

نسیمی کان بشام آید ز دولت زو شاد کام آید — شمیمی کان بشام آید مشامت را کند بویا

هوا باشد اگر زین دست بمستی کند پیوست — اگر هشیار اگر سرمست اگر نادان وگر دانا

زمستی بیخودی باشد اگرچه بخردی باشد — وگر خود زاهدی باشد بزهد و نُسک[2] برصیصا[3]

بفصلِ این چنین دلجو ز طبع من بود نیکو — مدیحِ خواجهٔ خوشخو امیرِ اعظم والا

که نامش احسن الله ست ز احسانش دلش آگاه ست — کرم را در دلش راه ست و او را راه در دلها

[1] باران سخت با قطرات درشت۔
[2] پارسائی و زهد۔
[3] بغیمه م۔ ر ۹ ع شود۔

مهین پورِ فریدون فرهمایون خواجهٔ برتر
بود مهرش بدلها در نهان چون روح در اعضا

زجمله خواجگان برتر بجمله سروران سرور
همش اقبالِ اسکندر هم اورا حشمتِ دارا

بود عبدالغنی اسمش غنی از اسم او رسمش
چو خورشید ست مرحسبش چو ناهیدش بود سیما

روان زان دستِ گوهر ریز شد صد بحر گوهر خیز
زچشم دشمنانش نیز جاری گشته صد دریا

زدستت چون برافشانی زتیغت چون سر افشانی
فتد صد لعلِ رمانی چنان کز دیدهٔ اعدا

زایوانش سخن رانم زباغش مدح بر خوانم
چه گویم بسکه حیرانم همه از یک دگر اعلا

بسوی رفعتِ قصرت زحل بیند بصد حسرت
بگوید از رهِ حیرت تعالیٰ ربنا الاعلیٰ

زبس تزئین وزیبائی زبس خوبی و رعنائی
بزیرِ چرخِ مینائی یکی قصریست بی همتا

چنان ایوانِ گردون فر که پیشِ رفعتش ایدر
گرایان گنبدِ اخضر بود یک گویِ غبرا

چنان ایوان گردون فر ندیده کس درین کشور
زایوانِ شهی برتر زقصرِ خلد هم بالا

خورنق[1] پیشِ او خوارست که بنایش سنمارست
ازو این کار دشوارست زان افتاده او دروا[2]

[1] قصری که نعمان بن منذر فرمانروای حیره برای بهرام گور پسر یزدگرد ساسانی ساخته و سنمار معمار آن بود۔
[2] حیرت

گوزر را بود ایوان بکلکته عظیم الشان | نباشد مثل این بنیان اگر چشمت بود بینا
زوصف باغ فرحت زا نگارم حرف بس شیوا | زطبع روشن بیضا که باشد روشن و زیبا
یکی باغیست پر نزهت توگوئی ساحت جنت | که هست از خوبی و زینت بهشت خلد را همتا
که شاه باغ دانندش ازان زین نام خوانندش | بود فردوس مانندش بعالم نیستش مانا
دگر باغیست انباغش که مرمینوست[1] انباغش | بهشت خلد را داغش زهی گلزار جان افزا
که نامش دلکشا باشد بمعنی دلکشا باشد | عجب فرحت فزا باشد خهی مینوی نزهت زا
یکی نهر اندرو جاری که از صافیش پنداری | که از انهار فرخاری[2] روان نهری شدست اینجا
توگوئی سلسبیلستی زکوثر خود دلیلستی | مزاجش زنجبیلستی زبس الطف زبس احلی
بدیدم اندرو کوهی عجب کوهی پر اشکوهی | گرت رو داده اندوهی علاجش را برو آنجا
سری بر فرقدان سوده کلاه چرخ بربوده | که سرمه بر سرش بوده چو پیش سرمه خاک پا
بسان کوه الوندست یا کوه دماوندست | که اشکاوند مانندست این کوه فلک بالا

[1] بهشت
[2] فرخار شهریست در ترکستان حسن خیز منسوب بخوبرویان

بدیدستم من حیران درین کوه و درین بستان — شگفتیها که مثلِ آن توان کم دید در دنیا

ایا استارهٔ هندی ز فیضِ تست خرسندی — بهر مسلم بهر زندی[1] درین ایام جان فرسا

ز تو اسلام را قوت ز تو م علم را حشمت — ز تو این شهر را زینت تو هستی شاهِ این ماوا

جهانگیرست[2] بنگر هین که بد در عهدِ نور الدین — بفر و رونق و تزئین ز فیضت ای جهان پیرا

نه این اسلام پور[3] هستی که بل اسلامپور هستی — همه در عرض و طولستی ز فرّ روی جم سیما

ترا من مدح خوان گشتم بمدحت تر زبان گشتم — ز خامه در فشان گشتم ز فیضِ طبعِ گوهر زا

بابیاتِ روان پر در بالفاظِ طرب آور — بشعرِ صاف چون گوهر بنظمِ سلسبیل آسا

که شعرِ خوب را رتبت ز حکمت داده آنحضرت — که بر روی دل از حکمت دری بکشاید احیانا[4]

هجومِ غم بهوگلی در مرا کرده زبون یکسر — ز بس آشفته و مضطر ز اندوهِ جگر فرسا

چو وصفِ تو بگوش آمد بسی طبعم بجوش آمد — ز شادی پر خروش آمد که نامت گشت جان افزا

چو روی روشنت دیدم ز شادی میوه برچیدم — ز خورسندی ببالیدم لقایت گشت غم پالا

[1] پارسی

[2] از جهانگیر مراد جهانگیرنگر در لفظ نگر اشاره بر لفظ نگرست فافهم ۱۲ منه

[3] اسلام پور نام محل سکونت ممدوح ۱۲ منه

[4] گاه گاهی

مبدل غم شد از شادی چو حبِّ تو شدم هادی ‌‌‌‌ ‌ چو با لطفت شدم عادی چه ترسم دیگر از اعدا

نداند قدرِ من گر کس تو باشی قدردان این بس ‌ ‌ تو ئی دریا و اینان خس چه از خس بر دریا

مرا زین قوم چون اژدر به آید مارگیر[1] اید ر ‌ ‌ بلی صد بار بهتر از چنین آدم بود حوّا[1]

ازین قومِ خلاف[2] آئین چه بند د طرف[3] این مسکین ‌ ‌ بلی کس میوهٔ شیرین نه بند د طرف از طرفا[4]

نخواهم از تو من زر را نجویم درّ و گوهر را ‌ ‌ سخن فهمی سخنور را به از دنیا و ما فیها

الا تا چرخِ بازیگر کند با مهرهٔ اختر ‌ ‌ بهر دم بازیِ دیگر یکی شطرنج باز آسا

حریفیت باد خوشحالی عدویت بات پامالی ‌ ‌ بساطِ دهر از و خالی سیه رخ پیل را در پا

سخن پردازِ ایرانی که نامش هست قاآنی ‌ ‌ چگامه گفت لاثانی فصیح و ابلغ و شیوا

عبیدی مر جوابش را نوشته چامهٔ زیبا ‌ ‌ لطیف و دلکش و رعنا تعالی زین سخن آرا

بحمد الله و راطبعی ست حسب القولِ قاآنی ‌ ‌ جواهر خیز عنبر بیز و گوهر ریز و گوهر زا

[1] یعنی مارگیر ۱۲ منه
[2] در لفظ خلاف صنعت توریه است چه خلاف نام قسمی از بید نیز باشد ۱۲ منه
[3] فایده
[4] یعنی بید ۱۲ منه

قصیده

به تقریب تهنیت عطای خلعت و لقب نواب بجناب خواجه عبدالغنی صاحب و لقب خان بهادر به پور باشعور شان خواجه احسن الله خان بهادر باذکر قصب سبق ربودن اسپ خان بهادر که سٹ لائٹ نام داشت در یوم رهان که در کلکته پیش پرنس آف ویلس ولیعهد ملکهٔ معظمه شده بود و جام زرین بخشیدهٔ وی یافتن۔

خطاب عالی نواب گشته بس شایان
بخواجه‌ای که بود فخر خواجگان جهان

جناب عالی نوّاب خواجه عبدِ غنی
که عبدِ احقر او یند اغنیای زمان

جنابِ حاکمِ بنگاله سر رچرڈ ٹمپل
ز پیشِ ملکهٔ[1] بلقیس شانِ انگلستان

بیاورید خطابِ سنیِّ نوّابی
که بود همرهِ آن خلعتی ثمین و گران

چه خلعتی که طرازِ فخار و مجد و علا
چه خلعتی که برازد[2] بقامتِ خاقان

یکی حمایلِ لولو که پیشِ شمسهٔ او
چراغِ چرخِ چهارم چو تیره تابه‌دان

برش بود مهِ کاملِ چو کرمکِ شب تاب
چو ذرّه ایست برش جرمِ نیّرِ رخشان

[1] ملکه بکسر لام و بتسکین لام هر دو آمده اینجا بتسکین لام باید خواند ۱۲ منه

[2] برازیدن بمعنے زیبا شدن و در خور گردیدن ۱۲ منه

بدستِ خاصِ خودش بست آن حمائل را بگردنِ پدر و پور از سرِ احسان

دگر ز جیغه موشّح عمامه زرّین هم از قبای مُزرکَش[۱] ز عبقری[۲] حسان

سپرد تیغِ جواهرفشان و هم سپرش که هست درخورِ نوّاب این همه سامان

سپس خطاب بمجلس نمود در انگشش بلفظِ شسته و شیرین بمدحِ آن ذیشان

یگان یگان بشمرد دست کارنامهٔ او ز بذلِ زرّ و گهر از برای نفعِ جهان

چسان بمدحِ عطایای وی نه حرف زند که هست جود و کرم را خلیج بل عمّان

به پیشِ بخششِ او بذلِ حاتمِ طائی بجنبِ کوششِ او رزمِ رستمِ دستان

ق

به پیشِ بحر چو از قطرهٔ بود کمتر بجنبِ شیر چو با روبهی بود یکسان

ترا نه فخر و شرف از خطابِ نوابی خطاب گشته بذاتت مباهی و نازان

ورای ذاتِ تو بر دیگر ای فلک رتبه بود چو تاجِ خروس این خطابِ عالیشان

بسیست فرق بنزدیکِ مردمِ دانا میانِ تاجِ خروسی و افسرِ سلطان

[۱] مزرکش جامه که زرکش دارد این لفظ معرب است ۱۲ منه

[۲] عبقر نام جائی است در بادیه که ۱۲ اب هر چیز نفیس را بدانجا نسبت دهند عبقری یعنی جامه لطیف ممتاز و گرانبها است

چو هست حضرت او پیرو رسول کریم — بمدح او منم امروز همسر حسان

هلا که من بسخن مقتدای اقرانم — ربوده گوی بمیدان دانش از اقران

بنظم من نرسد نظم رائق رودکی — بشعر من نرسد شعر فائق سلمان

ز خاک هند منم لیک پارسیم بین — فصاحتم بتو گوید که هستم از ایران

بشعر یافتمی من خطاب قاآنی — اگر بنظم گزیده ستودمی قاآن

کدام هست هم آورد من بود در شعر — کدام هست که هم پله ام بود به بیان

کراست زهره که در شعر من بگیرد حرف — که در عروض منم یکه تاز در میدان

بوزن شعر ازو فتوی طلب کنم — کجاست واضع این فن خلیل ای خلان

نعوذ بالله سخن از چه تا کجا برسید — بس ای عبید ازین هرزه گفتن و هذیان

ببر پناه بیزدان ز خود پسندی و عجب — که خود پسندی و عجبست کار اهرمنان

تو لاف میزنی ای مردک از زبان دانی — بمدح خواجه تو و گنگ همسر و یکسان

۱ع نعیمه ۵ روع شود ۲ع مقصود سلمان ۳ع قاآنی شاعر معروف است ۴ع علم عروض علمی است که بآن شناخته میشود کیفیت اشعار از منتست میزان و تقطیع ۵ع درین ابیات تعریض شده بر شخصی نابلد که بسبب ندانستن عروض بعض شعر مولف را در قصیدهٔ که در مجلس فرب خوانده بود ناموزون گفته ۱۲ منه ۶ع دوستان ۶ع تکبرد ۱۲ منه

توان سرود ز مدحش یکی ز صد حاشا
توان ز عهدهٔ وصفش برآمدن نتوان

کنون ز مدحت خواجه ز عجز لب بندم
زبان گشایم در مدح احسن الله خان

بهادریکه دلیران و شیرگیران را
بگیرد آسان روز مصاف بس آسان

فرشته خوی و پسندیده گوی و خاطر جوی
بلب بود گهرافشان بدست زرافشان

تو آن کسی که بمدح تو هرچه لب سراید
هزار مرتبه باشی بوصف بهتر از آن

چو بود نواب[۱] ای خواجه داخل نامت
بدان خطاب ترا نیست حاجت از پی آن

که گفته اند که تحصیل حاصلست عبث
که هست حاصل تو این خطاب از یزدان

بوصف اسپ قمرسیر خان بهادر ما
که برد قصب سبق از همه بیوم رهان

بخنگ گنبد طبیعت کنون زنم مهمیز
که در فضای سخن تا همی کند جولان

زهی تگاور[۲] دلدل نهاد رخش پرش[۳]
خهی سمند چو صرصر دوان و آب روان

چو در زبان فرنگست نام او سٹ لاٹ
که هست ترجمهٔ آن ستاره گردان

۱ یعنی یافتن خطاب خان بهادری و نوابی نواب احسن الله را بسبب آنکه نواب میخوانند درین بار خطاب خان بهادری یافت و خطاب نوابی [illegible] درین بیت است [illegible]
۲ یعنی اسپ [illegible]
۳ [illegible] از لفظ [illegible] یعنی جنگ و خصومت [illegible]

ستاره که بگرد ستارهٔ دیگر | چو ماه گرد زمین سائرست دورکنان

چو نام اوست قمر پس قمر ز سرعت سیر | خطاب یافته پیک فلک ز هنیت آن

به آسمان نیامد چو او براق وشی | که مثل برق برون تازد از فضای جهان

گرفته قصب سبق در رهان اینت عجب | که بر بخت برون از احاطهٔ دوران

چو برد بازی شاهانه آن صبا سرعت | غریو تهنیت از هر طرف بخاست چنان

که از بسیط زمین تا فراز عرش برین | ندا برآمده اَحْسَنْتَ احسن الله خان

امیر ولیس خودش خواند خواجهٔ ما را | زبان به تهنیت او کشاد بس شادان

چگونه حرف زنم در مدیح او حاشا | که خود مداح او گفته است شاه زمان

زبان به بند عبیدی کنون زمان دعاست | دعا که از سر صدق مستجابست آن

ترا و حضرت والای والدت را باد | هزار سال بقا با هزار شوکت و شان

ورا همیشه بقا باد زیر چرخ کهن | سپهر پیر ترا بنده باد و بخت جوان

۳ که آمد پس میدان
۱ اسپ دوانی ۲ در رهان

جنابِ عالیِ نوّاب خان بہا در را | خدای حافظ باد از نوائبِ دوران

قصیدۂ نعتیه

سرودۂ ایام صبا ۱۲۷۱ھ ہجری

نگه بفکر چو کردم ز نورِ ربانی | بهر طبیعتی از عالمِ هیولانی
شگفتهای بسی در نظر پدید آمد | چو نیک در نگرستم بنوعِ انسانی
یکی دلش شده دیدم چو آئینه ز صفا | یکی روانش چو مهر از فروغِ یزدانی
یکی برو شده غالب قوای سبعیه[۱] | یکی بخوی بهیمی[۲] ز لوثِ جسمانی
یکی چو عقرب و آن دیگرست چون اژدر | بزهر کینه دلِ شان چو طبعِ ثعبانی[۳]
ز جورِ طعنهٔ ایشان دلم بسی ریشست | که میکنند بهر لحظه تیر بارانی
مرا نه در فنِ فضلت باد در سبلت[۴] | ز بادِ نخوت میرد چراغِ ایمانی

[۱] درندگی
[۲] حیوانی
[۳] اژدرها
[۴] باد در سبیل یعنی فیس و افاده کردن و خود نمائی نمودن

مراکه نفسِ حرون[۱] کرد تابع و منقاد[۲] / کشان کشان بَبَرَدم سوی راهِ شیطانی

مگر سهیلِ[۳] هدایت که هست شمعِ رهم / نمی خوریم غم از غُمّه های ظلمانی

دراز گشت شبِ تارِ معصیت باری / برای صبحِ هدایت بنور افشانی

مهیکه شمس و قمر پرتوی ست از نورش / بدل ز نور کند پرده های ظلمانی

شهیکه قیصر و کسری و جم و اسکندر / بخاکِ پای رهش می نهند پیشانی

کلیم هست کلیم الفواد در عشقش / مسیح یافت از و فیضهای روحانی

بهر کجا که فتد خاکِ زیرِ نعلینش / بخاکِ پاش بود کُحل چشمِ عمیانی

سوادِ گیسوی او آیتی ز واللیل ست / بمصحفِ رخِ او والضحیٰ عیان خوانی

شبیکه قوتِ روحانیش محرک شد / گذر فتاد به بالای ملکِ روحانی

رسید تا درِ لاهوت و بود اعجازش / نکرد خلعِ نعال[۴] از موادِ انسانی

چه ممکنی که سراپا وجوب مستولی / بشرحِ صدر مبرّا ز لوثِ حدثانی

---

[۱] سرکش و یاغی

[۲] پیرو و [illegible]

[۳] نام ستاره ایست روشن و سرخ فام که پس از تابستان در بلاد عرب دیده میشود و از سایر کواکب جدا میباشد و بواسطه نزدیکی با فق همیشه مضطرب بنظر میاید مطلع آن جنوب شرقی عراق است.

[۴] بیرون آوردن موزه اشاره است بحکایت حضرت موسیٰ در وادی طور که باو خطاب رسید اخلع نعلیک حاشیه بر صفحه ۱۵۰.

به پیشِ او چو کشیدند خوانِ مَا اَوحیٰ زنُزلِ خاصه بسا کرد نیز ارزانی

شده ز سرمهٔ مازاغ مکتحل چشمش که عینِ اعینِ اعیان از وست نورانی

کلام کرد و شنیده کلامهای عجیب بگفت راست نیاید کلامِ یزدانی

رجوع کرد از آن پس بسوی مرکزِ خاک به نیم لحظه و یا کم از آن بجولانی

کجا به پیشِ رود شهرِ کافران آنجا که جبرئیل بود بر درش بدربانی

خدا چو ناعتِ تست ای شهِ زمین و زمان مرا چه تاب کشایم لبِ ثناخوانی

امیدوارِ شفاعت عبیدیِ آثم
ستاده بر درِ تو معترف بعصیانی

حاشیهٔ صفحه ۱۴۹

شه اشاره است بترقی مقام معنوی حضرت رسالت مآب که از پایه امکان وحدوث تقریباً بدرجه وجوب وقدم عروج نمود

سه خوان مائده مخصوص

عه اشاره بآیهٔ شریفه مازاغ البصر

سه گناهکار

قصیده

در تهنیت عطا شدن خلعت و خطاب نوابی نواب امیر علی خان بهادر

هزار منت و شکر و سپاس و حمد خدا
که هست بخشش او لا یعد و لا یحصی

هزار شکر که دوران بکام خاطر شد
عطا نمود خدا جمله خواهش دل ما

امیر عالی کش بوده هند زیر نگین
که هست نامش لارنس امیر ملک آرا

عطا نمود یکی خلعت آن امیری را
که نور طلعت او هست رشک نور ذکا

بود امیر علی نام آن گرامی قدر
بهر دو جزو ز نامش سمی[1] شیر خدا

وزیر شاه اوده خسرو بلند اختر
سکندری که کمین بنده اش سزد دارا

سکندرست شه و این امیر با تدبیر
که عمر باد فزونش ارسطوی دانا

بخواستم که کنم مدح این امیر ولی
مرا بکار چنین صعب کی بود یارا

[1] همنام

ضمیرِ اوست یکی بحرِ خلق او دامی | زبهرِ ماهیِ دل اینت دام و آن دآما[۱]

همای اوجِ سعادت ذکای چرخِ شرف | پلنگِ بیشهٔ همت نهنگِ بحرِ سخا

وزیرِ سلطان دادش خطاب شاهِ اوده | زهی وزیرِ معلیٰ خهی شهِ والا

باین وزیر عطا کرد خلعتِ عالی | که گوی برده زخورشید در ضیا و سنا

هر آنچه هست بگیتی زناطق و صامت | که مر ورا بجهان قدر و قیمتست و بها

همه بخشید او را شهِ سحاب نوال | زقدردانی و دریادلی و جود و سخا

یکی حمائلِ لولو که پیشِ شمسهٔ او | چراغِ چارم چرخ است بی سنا و ضیا

برش بود مهِ کامل چو کرمکِ شب تاب | بود ذکا[۲] برِ او ناپدید همچو سها[۳]

کجا بسنجد دنیا به نیم قیمت آن | که نیم قیمت آن نیست دولتِ دنیا

بود کرامتِ نفسش فزون ز حدِ قیاس | بود شرافتِ ذاتش بغایتِ قصویٰ

بچرخ مهر نباشد چو روی او روشن | بباغِ گل نبود همچو خوی او بویا

---

[۱] دریا

[۲] یکی از نامهای آفتاب

[۳] ستاره ایست از بنات النعش بسیار ریزه و کوچک که مردم بروی بینائی خود را بدان آزمایش مینمایند و مثل است اریها السها و یرینی القمر مدعا ره بکسیکه چیزی از او بپرسند جواب [illegible] ناصواب میدهد

سحاب بخشش و بحر نوال و کان کرم — گر[1] وز بحر و ز کان برده کف او لعطا

همیشه ابر و مه و بحر پیش او خجلند — بدست ابر و لب یامه و بدل دریا

مدبّری که چو از خامه اش چکد آمه[2] — دهد حیات برده چو عیسی عذرا

وزیر با فرهنگ[3] دبیر روشن رای — که گرد دولت آصف ز رای خود احیا

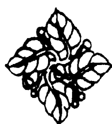
منم که باز نکردم زبان بمدح کسی — ولی زبان مرا کرد مدح او گویا

زبان به بند عبیدی کنون زمان دعاست — ز تو دعا و ز یزدان بود قبول دعا

همیشه تا که بدنیا درست نفع و ضرر — که گاه دنیا سرّا[4] بود گهی ضرّا[5]

بدشمنان تو دنیا مدام ضرّا باد — بدوستان تو هر دو سرا بود سرّا

۱ بمعنی شهر لهندی
۲ فرهنگ: تدبیر
۳ خوشی و گشایش و فراخی نعمت
۵ سختی و شدت

قصیده

در شکایت از روزگار ناهنجار و تخلص بمدح خواجه بلخمن جرمنی پرنسپل مدرسهٔ عالیه کلکته

که کتاب دستور پارسی آموز بنام وی اختصاص نموده شده

کنار[1] نگیست مانا این دلِ من — که برا و زنگِ دانش یافت مسکن

گریزند از من این خفاش طبعان — چو خورشیدم روان تا گشت روشن

چو دارم دامنی پُر از جواهر — بُوَم زین خاک زان برچیده دامن

بسختی رنگِ رویم کهربا[2] شد — اگرچه رنگِ رویم بود رویین[3]

درین ایام دانایان برنجند — بیفتد ابلهان را نان بروغن

ستم زین مردمانِ دیوکردار — حذر زین خیلِ نادانِ علم دشمن

نزاید اهل معنی اندرین عصر — شدست این مادرِ گیتی سترون[4]

دلم آبستنِ گنجینه آمد — ز هر علم و ز هر دانش ز هر فن

[1] عتاب
[2] یعنی زرد شد
[3] سرخ همان روناس ریشهٔ گیاهی است که رنگرزان برای سرخ نمودن پارچه بکار میبرند بهندی مجیٹھ گویند
[4] نازاد و عقیم

ولی نازم بر اندک دستگاهی / که دارم در سخن از فضل ذو المن

بسختی سنگلاخ ارچه سخن شد / توانم چشمهٔ نوشین کشادن

زبانم چون فشاند از دری دُر / زند بر روی من خورشید سن[1]

بود نظمم همانا اسم اعظم / حسود من چه باشد دیو ریمن[2]

بگردد تا که گفتارم مدلّل / شود تا دعوی من نک مُبرهن

سرایم چند بیت از میر شروان / که شاگردیش کردم من درین فن

زبان مار من یعنی سر کلک / کزو شد مهرهٔ حکمت مُبیّن

کشد چون مور بر کژدم دلان خیل / که خیل مور کژدم راست دشمن

برای قحط سال اهل معنی / همی بارم ز خاطر سلوی و من

ازین نور ند غافل چند اعمیٰ / ازین نطقند ساکت چند الکن[3]

تب ربع[4] آمد ایشان را که نامم / بگرد ربع مسکون یافت مسکن

[1] پرتو و شعاع
[2] پر مکر و حیله
[3] لال و گنگ
[4] تب نوبه هر چهار روز یکبار عارض میشود

حکیمی از خردمندان جرمن	بحمدالله که دارم قدردانی

مطلع ثانی

بنامِ کیست این نامه مزیّن — امیرِ مدرسه هنری بلکخمن

ارسطو پیشِ علمش طفلِ مکتب — بهِ فهمش فلاطون پیرِ کودن[له]

بدانش نسبتش کردم به لقمان — خرد انکار کرد و گفت با من

زعلمش خرمنی این را بیک جو — جوی از علمِ این آن را بخرمن

که مرغ قاف را نسبت نباشد — بمرغانی که بر چینند ارزن

میانِ او و دانایانِ یونان — هم از وی تا خردمندانِ جرمن

بود چندانکه از مه تا بماهی — همان تا ذرّه از خورشید روشن

میانِ دانش اندوزانِ پاریس — بجمعِ حکمت آموزانِ لندن

[له] دیر فهم

نکو دانم که نبود همچنو یُ — نکو دانندهٔ هر علم و هر فن

بحکمت در ارسطوی زمانه — بعلمِ هندسی اسحاقِ نوطن

بود در نثرش اکلالِ مکالی — بود در نظمِ او اسکاتِ ملطن

فصیحان در حضورش گشته ابکم — زبان دانان برِ او گشته الکن

تهمتن باشد اندرِ معرکِ علم — ولی از حلم یابندش فروتن

عیانِ او فزون تر از بیانست — مبیّن کی بود مثلِ مُعایَن

به ست از مخبرِ او منظرِ او — شنیدن کی بود مانند دیدن

دلش چون دیگ پرجوشان ز دانش — بود آزرم و حلمش چون نُهُنبن[1]

چو یونس در زبان دانیست یکتا — بتازی و دری عبری و لاطن

دماغش مخزنِ علم و معارف — دلش مر فضل و دانش راست معدن

درو گلهای معنی بر شگفته — همانا سینهٔ او هست گلشن

[1] سرپوش دیگ

چنان گوهرفشانی کرد کلکش / که گردیده خجل زو ابرِ بهمن[1]

عدیلِ او نیابی در فضائل / بود از زادنش گیتی سَتَروَن[2]

حدیثِ فضلِ او پرکرد عالم / رود پیوسته منقول و مُعَنعَن

بود خلقِ کریمش بس دلاویز / بود بویا تر از نسرین و لادن

عبیدی گفت این سروادِ دلکش / بطرزِ نغزک و آئینِ روشن

جوابِ نظمِ خاقانیست این نظم / ولیک اندر میان فرقیست ابیَن

ز طعنه چون برنجم چون بدانم / که از کبکست رقص از زاغ جستن

ولی شاید کند دانا قبولش / بنام سروری چون شد مُعَنوَن

ببادام اندرو مغزی ست شیرین / اگرچش پوستی خشکست برتن

نژادم گلزمین سهرورد است / اگرچه هندم آمد بوم و مسکن

ز نظمِ پارسیِ نابِ من نک[3] / شود این دعویم نیکو مبرهن

---

[1] ماه دوم زمستان

[2] عقیم و نازا

[3] سه رنگ

[۳] بضمیمه ۹ و ۱۰ رجوع شود

قصیده

در مدح بندگان ثریا مکان جناب امیر الملک والاجاه مولٰسنا
نواب صدیق حسن خان بهادر لازالت شموس اقباله شارقه

ابر بهاری رسید از طرف کوهسار
سبزه بصحرا دمید از نم ابر بهار

گشت همه گلستان همسر باغ جنان
دشت شده بوستان کوه همه لاله زار

از سمن و نسترن رشک چمن شد دمن
پر ز سمن شد چمن پر ز علف مرغزار

رو سوی کوه و کمر لاله حمرا نگر
بر زده از خاک سر چون رخ رخشان یار

ابر بهاری کنون از مدد نامیه
زال جهان را کند گلرخ عذرا[۱] عذار

کیست که کلکش چنین نقش زند بر زمین
رو کش ارژنگ چین در چمن و سبزه زار

صانع صورت نگار تا در اجو به کار
کز قلم صنع اوست این همه نقش و نگار

هر نفس و هر زمان دیده به بیند عیان
قدرت او را نشان خاصه بفصل بهار

[۱] دختر دوشیزه

گفت مگر حسبِ حالِ سعدیِ شیرین مقال — رحمتِ ایزد تعالیٰ باد برو صد هزار

برگِ درختانِ سبز در نظرِ هوشیار — هر ورقی دفتریست معرفتِ کردگار

سبزه برست از زمین هم گل و هم یاسمین — حشر کنند اینچنین خلق بروزِ شمار

خوبیِ صبح و مسا[1] بنگر و لطفِ هوا — بایدت آری بجا شکرِ خداوندگار

بادکه جنبان شده مایه دهِ جان شده — مرغ نوا خوان شده بر سرِ هر شاخسار

خاطرم افسرده بود زنده دلم مُرده بود — دشنه[2] فرو برده بود در جگرم روزگار

شد دلِ من زنده باز برگِ طرب کرد ساز — آمده در اهتزاز از اثرِ نوبهار

مرغِ دلم چون شنید زان همه مرغان نشید — طرفه نوا بر کشید بلبلِ شوریده وار

مدح کسی ساز کرد کو بکرم هست فرد — نیست چو او را د مرد ذی شرف و ذی فخار

مهترِ عالی نسب مرجعِ فضل و حسب — منبعِ علم و ادب نابغۂ[3] روزگار

هست چو صدّیق نام صدق مر او را کلام — هست حَسَن آن همام سیّدِ عالی تبار

[1] شب
[2] کارد و خنجر
[3] اعجوبہ و قهرمان

علم و امارت بهم گشت بذات چو ضم[۱] ... آنست ازین مفتخر اینست ازان کامگار

هست ز روی نسب مفخر هند و عرب ... هست بحسب حسب منفرد[۲] روزگار

اوست سلیمان شکوه شوهر بلقیس جاه ... زوج سکندر حشم بانوی نوشابه وار

عائله[۳] دین پناه بیگم خورشید گاه ... آنکه جهانراست شاه شاهجهان نامدار

ایکه به برز[۴] و هنر هند نیاورده بر ... چون تو کسی را دگر صاحب مجد و فخار

خامه چو گیری بکف کف تو گردد صدف ... زو بچکد هر طرف بس گهر شاهوار

قول تو چون گوهرست وز گهر افزون ترست ... یا چو زر احمرست کامل وزن و عیار

هست عصای کلیم خامهٔ تو ای حکیم ... معجزه ها بس عظیم زو شده زان آشکار

بسکه نوشتی بفکر در فن هر علم سفر[۵] ... پر ز معانی بکر نادرهٔ روزگار

گردش سبع شداد[۶] باد ترا بر مراد ... سال بقای تو باد بیشتر از صد هزار

بادت بالاختصاص از غم دنیا خلاص ... باد ترا ملک خاص زندگی مستعار

---

۱ پیوسته و بهم چسپیده
۲ صفات برجسته شخصی
۳ معنی عائله [illegible] بیگم
۴ قدر و شکوه و مرتبه و رفعت
۵ کتاب
۶ هفت آسمان

نظمِ عبیدی شنو کز اثرِ مدحِ او | همچو عروسیست نو قابلِ بوس و کنار

قصیده

درمدح دتر حبیب میجر لیس پرنسپل مدرسهٔ عالیه کلکته بعد مراجعت از لندن - سرودهٔ ایام صبا

تشبیب بخطاب آفتاب

توئی سلطانِ این شتلاخِ[1] نیلی ای مهین ناور[2] | ز تو زرّین سلب[3] دارد زمین هرگه برآری سر

ز نورت ای جهان دارا ریاضِ خلد را مانا | شده هر نجم چون غبرا همه در گنبدِ اخضر

به پیکِ آسمان هر مه ببخشی خلعتِ زرّین | ز تار و پودِ نورانیش بافی لعلگون معجر

ز تو هنگامهٔ آرائی ترا زیباست دارائی | ز نورت در همه جائی زناری در همه پیکر

ز تو دارم تماشائی بتو مارا تولائی | ز تو مارا توانائی اگرچه خاک شد مادر

هجومِ غم مرا بابک تو گوئی دست و پایم را | چنان محکم فرو بسته در افگنده به ششتنبر

کز آهم آن سیه کیوان بآتش در تفِ سوزان | ز سوزم ای خداگیهان همه چون روشنان اخگر

[1] شتلاخ بمعنی آسمان
[2] ناور بمعنی عظیم القدر
[3] سلب جامه و لباس

همه طفلِ دبستانی زندلاف همه دانی — کشاید لب بلامانی که در علم از همه مهتر

همه جاهل سبکمایه فگنده باد در سبلت — همه عاطل فرومایه بنازد کوست دانشور

به تکفیرم همی پوید به تجهیلم همی کوشد — به تذلیلم همی جوشد درآید بامن از هر در

شمارد همعنان خود را باین کندی و نادانی — باین کوتاه بالائی بداند کوستم همسر

رهم از دستِ این دد سیرتان وز مدرسه آیم — زنم آتش بآن کلپترهای[1] دردِ سر مصدر

کنم اعجاز بافی در مدیحِ صاحب دولت — برآرم بانگِ اَحسَنتَ زگورِ عرفی و سنجر

ربایم کلک از دستِ عطارد داد زو خواهم — کنم از چامه ام ناهید را پاکوب و خنیاگر

[1] بیهوده وبیعنی و نادرست

مطلع ثانی

بنام ایزد چه دانشور بنازم بوالعجب سرور — بحکمت ثانی رسطو بحشمت همچو اسکندر

بانفاسِ مسیحی زنده کرده مردگانِ جهل — اگرچه فیض او شد صد هزاران روح و جان پرور

فصیحی کز تلامیذش بود چون سیبویه صدها — چون سحبان ان دگر سلطان لبیدی ان گرگوهر

ندیده چشم سپهر هرگز چو او در ساحت دوران — بعلم و حلم و جاه و حزم و عز و باس کر و فر

به بزم علم یابی آفتابی منبع دانش — بگاه رزم بینی همچو رستم بوالعجب مصدر

نسیمی از ریاض علم او کافیست تا گردد — دبستانها گلستان وار پر از لاله و عبهر

همی خواهم مدیحت را کنم املا چه حیرانم — زبان عاجز فرو ماند چه گویم کلک من مضطر

بسوی رزمگه تابی عنان هرگه بدفع خصم — به فوج دشمنان افتد ز هیبت شورش محشر

عنان تازی اگر بهر شکار وحشیان گردد — رمان آهو دوان پیل و خزان در غارها اژدر

تو رفتی دی[۱] زده شد چون گلستان این دبستانها — شده آذر دی[۲] بهشت[۳] آمد درخشان مهر زنگ برسر

مه فروردی[۴] آنگه شد چو گفت اول صدای توپ — دخانی آمده اینک شده فیروزیش لنگر

شده نفخ روان در هر جسد از فیض او اما — خلیده در رگ جان حسودان تیز تر نشتر

تو ابری آنکه آب زندگانی از تو می بارد — فتد نزدی بجان دشمنان اما بجز اخگر

[۱] یعنی تو که رفتی این دبستانها مانند گلستان

[۲] در ماه دی شد که ماه اول زمستان است

[۳] ماه دوم بهار

[۴] ماه اول بهار

شده ساز طرب رکوچه در زن بهر جانب
عنادل نغمه زن بر هر سر شاخی بباغ اندر

بدریا ماهیان از لطف احسانت سبق گویان
چو طفل مدرسه هر طائری در گلشن وکر در

حسودت را همین درمان بود کافی که او هر دم
همی کاهد چو می بالی بدست یک غم دیگر

تو هستی کدخدای علم و این اطرای شعری نیست
زخوان نعمتت زله ربایند عالمی یکسر

عبیدی آمده بر درگهت با این سبکمایه
بچشم لطف و زاحسان بسویش یک نظر بنگر

جمع عندلیب
بعضی ببعض
زمین سخت و تپه

قصیده

در تهنیت عطا شدن خطاب نوابی نواب عبداللطیف خان بهادر دامت شموس جلالته شارقه

شبی خسته جان بودم و زار و گریان
زسوز جگر بر لبم بود افغان

زسوز جگر و زنم چشم من شد
دو چشم آبدان و جگر آتشستان

جگر تاب آتش فشان آه سرد دم
به بهرام آتش زد و سوخت کیوان

شررها که برمی شد از سینهٔ من ... بجوّ[۱] می‌نمودی شهابی فروزان

عجب نیست گر برق می‌جست ز آهم ... که چشمانِ من بود چون ابر ریزان

ز بادِ سمومِ غم این غنچهٔ دل ... چو گل در خزان گشته پژمرده پژمان

طپان گاه بر خاک چون نیم بسمل ... به بستر گهی همچو رنجور غلطان

گه از سردمهریِ یاران بناله ... گه از گرمیِ شوقِ جانان خروشان

گهی بر جگر بود دندان حسرت ... گهی بر لبم بود ناله ز هجران

گهم دیده بوده باختر شماری ... چو اختر گهی قطره از دیده افشان

گهی شکوه بر لب ز دهرِ ستمگر ... گهی ناله از دستِ ابنای دوران

کز ایشان صغیر و کبیر ند ایدر ... یکی همچو عقرب دگر همچو ثعبان[۲]

یکی را طبیعت مخمّر بکینه ... یکی هست مجبول با زور و بهتان

یکی کعبِ[۳] اشرف دگر شیخِ نجدی[۴] ... یکی بولهب[۵] وار در کینه جوشان

۱ جوّ بمعنی میان زمین و فضای آسمان

۲ اژدها

۳ شاعر معروف یهودی با حضرت رسول صلعم که مردم را بر جنگ آنحضرت تشویق مینمود و در اشعار تشبیب بنام زنان مسلمین میکرد و با چهل نفر از یهود بمکه آمده با قریش معاهده نمود که در هر کاری باتفاق یکدیگر علیه حضرت رسول اقدام کنند رسول خبردار شده محمد بن مسلمه انصاری را که برادر رضاعی کعب بود مامور فرموده وی را در شب ۱۴ ربیع الاول سنه ۳ کشت

۴ لقب شیطانست زیرا چون قریش برای کشتن حضرت رسول جمع شدند ناگاه شیطان بصورت پیری درآمد چون پرسیدند کیستی گفت شیخم از نجد می‌آیم درین مشوره باشما شریکم ۵ عموی حضرت رسول نامش عبدالعزّی بوده

یکی را بود بغض با نامهٔ من — چو بوجهل را بود نسبت بقرآن

عجب نیست گر از سخنهای نغزم — مر این کمزنان را بود نفرت از جان

جُعَل[۱] را نباشد گزیر از گریزی — ز بوی خوش ورد و نسرین و ریحان

سخن مختصر من درین حال بودم — تظلم کنان مویه گر زار نالان

که ناگه ز در لعبت[۲] من در آمد — تن یاسمن بو بو عنبر افشان

بقد همچو سرو و برخ همچو لاله — بگیسو چو سنبل به لب شکر افشان

کجا سرو باشد مقارن بلاله — کجا لاله باشد در و سنبلستان

دهان حقهٔ لعل و دندان چو لولو — ز لعل و ز لولو شده شکر افشان

بغم زار نالان من و او بمستی — من و گریه وان ماه خندان و شادان

بجستم ز جای و گرفتمش در بر — زدم بوسهٔ چند بر نوش خندان

ازان جان تازه دمیدم بقالب — ازان کشت عمرم شده سبز و ریّان[۳]

[۱] حشرهٔ کوچک سیاه رنگی است از جنس سوسک که در بیابان همیشه با پهِن و سرگین بسر میبرد و از بوی خوش متنفر است

[۲] محبوبه طناز

[۳] شاداب و تر و تازه

بن گفت کای والهٔ زارِ من چون — چنین مبتلائی بغم زار و گریان

چرا اشک از دیده ریزی چو لولو — چرا خون ز دو چشم باری چو مرجان

جهان پر ز شادی تو در پنجهٔ غم — زمان پر نشاط و تو در دستِ احزان

همه باغ و راغ ست گلشن چو مینو — همه کوه و کردر پر از لحنِ مرغان

همه دشتها پر ز لاله و سوری[۱] — همه بوستان پر ز نسرین و ریحان

ز آواز مرغانِ آتش زبان نک — شده شاخها بزم بربط نوازان

بگلشن درختان بوجد و مستی — به ارسن[۲] بشور و طرب جمله مستان

بگفتم چرا اینچنین جوشِ مستی — بگفتم چرا در طرب جمله گیهان

بگفتا شنیدی نه آن مژدهٔ خوش — که در اهتزاز ست ازان جمله زیبان

خطابِ گرامیِ نوّابِ اعظم — عطا شد ز شاهنشهِ انگلستان

بآن بو المعالی مظفّر ممجّد — بآن رادگوهر بآن صدرِ گیهان

۱؎ گل سرخ که در مجالس عروسی و بزم طرب بکار میرود
۲؎ ارسن مجلس شراب ۱۲

که نواب عبداللطیف ست نامش   مخاطب بخانِ بهادر ز سلطان

بهادر نه بل بی بها در گوهر   که مجد و معالی مراوراست عمّان

ملقب بنواب گردیده ایدون   که بر ذاتِ او این لقب گشته نازان

گرامی نهادی که شد صرف عمرش   بیاریِ اسلام بر رغمِ کفران

درین عهد خواریِ اسلام و اهلش   که هستند هرگونه در ذلّ و خسران

بود حامی و ناصرِ اهلِ اسلام   بتیغِ زبان و بکلکِ درافشان

که فیضش شده همچو بادِ بهاری   نوازندهٔ گلشنِ دین و ایمان

هم از سعیِ او وقفِ محسن بهوگلی   که محسن بُده او بنام و باحسان

بکارِ مسلمان نژادان درآمد   ازان نخلِ امیدِ شان گشت بالان

مدارس باطرافِ بنگاله ایدر   بنا شد بپامردیِ آن فلک شان

شده علمِ دین را فروغی دگرگون   بیاریِ آن ناصرِ اهلِ ایمان

بکلکته او مجلسی کرد قائم | که ترویج یابد ازان علم وعرفان
شده نورِ علم اندر آفاق روشن | شده مهر دانش ز هر سو درخشان
بود خُلقِ او چون نسیمِ بهاری | نوازندهٔ دل نوازندهٔ جان
ز جادوی اخلاق کرده مسخّر | دلِ جمله عالم ز گبر و مسلمان
توان کی سرودن مدیحِ جلیلش | باهنگِ یک پیشِ نکته سرایان
کنون به عبیدی که دستِ دعا را | برآریم در پیشِ دادارِ سبحان
الا تا زمین ست گردنده دائم | چو گوی روان گردِ مهرِ درخشان
سرِ دشمنان گوی میدانش باشد | بود نیّرِ جاهِ او نورافشان

قصیده

در مدح ڈاکٹر لیطنر صاحب پرنسپل کالج لاهور و بانی و رجسٹرار پنجاب یونیورسٹی

لازالت شآبیب فیضه هامره

آن سروریکه عالم هر علم و هر فن ست
همتای او بفضل نه در هند و لندن ست

جام دلش ز بادهٔ دانش لبالب ست
جانش بنور معرفت و علم روشن ست

طبع لطیف او ز ریاحین علم و فن
گوئی که گلشن ست و چه دلخواه گلشن ست

حیران علم او دگر و گان فضل او
عقلی که هست کامل و جانی که روشن ست

هر چند شهره ام بزبان آوری و لیک
قاصر ز مدح او ست زبانی که با من ست

ای دوستان مبالغه قاصر ز وصف او ست
طبعم همی مبالغه را گرچه دشمن ست

مدح من حقیر بجنب کمال او
یکجو ز خرمن ست و ز صد من یک ارزن ست

کلکم بدو زبان چه نگارد ثنای او
ور نیز ده زبان بمثل مثل سوسن ست

تن درنمی دهد به بیان وصف فضل او — درک کمال او متعلق بدیدن ست

سرچشمه ایست خاطر او علم و فضل را — فضل و کمال را دل او گنج و مخزن ست

گر علم را بمعرکه تشبیه آورند — او بیژن[1] ست و قارن[2] یا خود تهمتن ست

گیتی که مادر موالید خوانیش — از زادن عدیل و نظیرش سترون ست

عالم چو او علیم ندارد محقق ست — در علم او سهیم[3] ندارد مبرهن ست

آگاه از غوامض هر علم یا بیش — در هر فنی که بنگریش مرد یک فن ست

گوهر فشانده کلک جواهر فشان او — زان بیشتر که قطره فشان ابر بهمن ست

از بیشتر علائق دنیا و زخرفش — بر عادت فلاسفه برچیده دامن ست

در هر زبان مهارت کامل بود ورا — گر تازی و دری و گر اغریقی[4] و لاطن ست

یکتای دهر باشد در حکمت فرنگ — در هندسه یگانه چو اسحاق نوطن ست

در فلسفه بود ار دم زند برش — گر خود دبرکلی ست و یا خود هملطن ست

[1] پسر گیو پسر گودرز از سرداران کیخسرو
[2] سردار منوچهر
[3] شریک و انباز
[4] یعنی یونانی

در انگلشی زبان چو بگیرم قیاس ازو — افزون تر از عدین واسطیل و بیکن ست

پنجاب گشت رو کش یونان ز سعی او — لاهور فضل و علم و هنر را که معدن ست

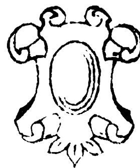
دار العلوم ساخت بدار الخلافتش — لاهور زان معادل پاریس و لندن ست

زان سان . باغ علم نموده که یونی‌ورسی — کز سعی او شگفته تر از صحن گلشن ست

دانی که کیست آنکه عبیدی ست مادحش — دکتور لیطنر که حکیمی ز جرمن ست

پر نور باد عالم از انوار فضل او — تا شام تیره باشد و تا صبح روشن ست

له بنجابی و بزرگی

الباب الثالث فی المقطعات والرباعیات

قطعه

خبر رسید بمن وقت نحس ونافرجام — که آن شهنشه عالی فتاد از سر بام

بوقت بام شنیدم من این خبر وآنگه — بتلوسه[1] بفتادم ز بام تا گه شام

شکست شیشهٔ دل زین خبر مرا هرچند — ز صدمه اش نفتادم شکست در اندام

ازین که زخم سترگی بشه ازان نرسید — کنیم شکر وسپاس مهیمن منعام

شها ز رنج تو رنجیده ما چرا نشویم — که ما مثابهٔ اعضا چو سر تو در اندام[2]

نوشته‌ای که بیازرد سخت آرنجم — ازانست رنجم صدگونه با هزار آلام

فگار گشت دل وسر بزانویم از غم — که گشت زانوی شه رنجه و فگار تمام

کنون ز درگه رحمن داور ذوالمن — همی دعای عبیدست گاه شام وبام

[1] تردید وتحیر

[2] اندام بمعنی جسم باشد ۱۲ برهان

بود شهنشهِ ذی جاه مامون و حریز — زگردشاتِ فلک و زحوادثِ ایّام

بقای شاه همیشه دراز و ممتد باد — بجاهِ سیدِ ابرارِ سرورِ آنام[له]

بود زمانه بکام و فلک بود رامش — مدام بادهٔ عشرت ورا بود در جام

بود نصیب شهِ ما ز دهر آرامش — همیشه تا که بگیتی ست گردش و آرام

قطعهٔ

که بخدمت حضرتِ سلطان محمد بشیر الدین صاحب متخلص به توفیق

نبیرهٔ ٹیپو سلطان جنت مکان مصحوب این دیوان فرستاده شد

علیدی من این حقهٔ پر جواهر — بنزدیکِ گوهر شناسان فرستم

نشیدی ز سر وادِ هندی ازینجا — بجامه سرایانِ ایران فرستم

رموزِ حِکم را بنظم گزیده — بحکمت شناسانِ یونان فرستم

زگلزارِ طبعِ شگفته همیدون — گل و ضیمران ها با خوان فرستم

[له] آنام بمد مرادف آنام ست بالف مقصوره یعنی خلائق ۱۲ منه

زاعجازِ طبعِ مسیحا دم اینک | بمرده دلان مایهٔ جان فرستم
زاوراقِ دیوانِ رنگین مضامین | بمرغِ سحرخوان گلستان فرستم
ز رشحاتِ کلکم که آبِ زلالست | بر تشنه کام آبِ حیوان فرستم
ازین صفحه های شنگرف و نو آیین | صفائی بملکِ صفاهان فرستم
کنون ساغری پر ز صرفِ مروّق[1] | پی ذوقِ طبعِ حریفان فرستم
بخوانِ مذاقِ سخن سنجِ یاران | ز آمه بجامه نمکدان فرستم
زفیضِ تلمّذ ز خاقانِ معنی | گزین ارمغانی بشروان فرستم
درین قحط سالِ معانی هدایا | زمصر قریحت بکنعان فرستم
بر منکران همچو موسیٰ ز کلکم | عصائی بفرعون وهامان فرستم
ولی خواهم از دهر دریا دلی را | که پیشش چنین گوهر کان فرستم
نیم این قدر گول[2] کز راهِ گولی | گهر پیشِ گولانِ نادان فرستم

[1] صاف و با تلألو
[2] نادان و کودن

ویا برگِ گل را چو کالوس[1] نادان | به پیشِ جُعَل بهر خذلان فرستم
ویا نور رُهبان وار از راهِ کوری | بنزدیکِ بوجهل قرآن فرستم
من این نظم را پیشِ سلطانِ معنی | چو باجی بدیوانِ سلطان فرستم
بتوفیقِ یزدان من این نامهٔ نغز | به توفیقِ شاهِ سخندان فرستم
بشیر ست نامش ولی جفت با دین | باین دین پنا صدرِ گیهان فرستم
ولیکن بحیرت درم چون بشوخی | لآلی سوی بحرِ عمّان فرستم
بود دستهٔ گل اگر نامهٔ من | من این دستهٔ گل ببستان فرستم
چگونه من این شعرها با شعوری | به پیشش چو زیره بکرمان فرستم
چو موری ضعیفم که رانِ ملخ را | بهدیه بسوی سلیمان فرستم

[1] احمق
[2] تحفه و ارمغان و هدیه

قطعۂ تاریخ

طبع نخو وحیدی مولفۂ جناب مولوی عبدالروف صاحب متخلص بہ وحید

آن فاضل یگانہ بوالفضل این زمانہ ‎ ‎ کورا بفضل و دانش در دہر نیست ہمتا

آن کو دری زبان را از پاکیِ بیانش ‎ ‎ دادست آبِ تازہ رنگِ دگر بہا را

در فنِ نظم و انشا بہ چو او دبیری ‎ ‎ در علم شعر و املا خہ خہ ادیب دانا

ہندوستان شد اینک چون خطۂ صفاہان ‎ ‎ از چہ ز رشتہ نظمش و زگفتہ ہای شیوا

زآب حیاتِ آمد کار دز نوکِ خامہ ‎ ‎ رسم سخنوری را کردست باز احیا

در نظم چون بہ بینی ہمتای میرِ شروان ‎ ‎ در نثر چون بجوئی فیضیِ دہر یکتا

تقریر او چہ آمد نوشابۂ معسّل ‎ ‎ تحریر او چہ باشد شیرین شکر مصفا

شیرینی کلامش آب از دہن بر آرد ‎ ‎ پاکیزگیِ لفظش جان را کند توانا

صرفِ کلامِ نابش[1] در مجمعِ ادیبان ‎ ‎ من جرعۃ السلاف[2] فہ اشہیٰ لہم واحلیٰ

[1] صاف و خالص

[2] برای انہا شیرین دو گوارا تر از شراب است و سلاف نامی است کہ پیش از فشردن جاری شود و بہترین اقسام شراب است

از علم وا زو قارش حرفی چه سخت رانم ‏ بالحلم قد تقمّص[1] بالمجد قد تقبّی[2]

یعنی وحیدِ اوحد استادِ سخته گویان ‏ کورا همال[3] نبود در نظم و شعر وانشا

در نحوِ فارسی نک تصنیف بوالعجب کرد ‏ هر حرفِ عنبرینش مشکینه جعدِ[4] حورا

تاریخ سالِ ختمش پرسیدم از حکیمی ‏ نحو الوحید بادا مغنی الادیب[5] گفتا

قطعه

در تقریظ امیر نامه مولفهٔ جناب نواب امیر علی خان بهادر

ای سرورِ مهین که امیری بسانِ تو ‏ در زیرِ گنبدِ فلک نه قباب[6] نیست

مثلِ تو در شرافتِ نفس اندرین زمان ‏ ای نامور امیر علیّ الجناب نیست

از خاکساریِ تو چو خورشید روشن ست ‏ کاصلت بغیر سلسلهٔ بوتراب نیست

دیدم امیر نامه که بنگاشت کلکِ تو ‏ خوش نغمه تر ز کلکِ تو چنگ و رباب نیست

[1] پیراهن پوشید
[2] قبا در بر کرده یعنی بزیور علم و بزرگی آراسته و متجلّع شده
[3] همسر و نظیر
[4] زلف
[5] یعنی برای ادیب کافی و بی‌نیاز کننده است
[6] جمع قبه یعنی گنبد

درخوبی و بلاغت و شیرینیِ کلام ‌ ‌ ‌ ‌ با لله نامه ایست که آنرا جواب نیست

این نسخه که زاده ز طبعِ شریف تو ‌ ‌ ‌ ‌ مطبوع تر از و بجز اُمّ الکتاب نیست

هشیار را مطالعه اش میبرد ز هوش ‌ ‌ ‌ ‌ وین بوالعجب که هست کتاب و شراب نیست

باردار و فصاحت و لطفِ سخنوری ‌ ‌ ‌ ‌ وین طرفه تر که هست کتاب و سحاب نیست

نبود درو هر آنچه که آن هست ناصواب ‌ ‌ ‌ ‌ باشد درو هر آنچه که آن ناصواب نیست

حسنِ معانی وی از الفاظ ظاهرست ‌ ‌ ‌ ‌ از غایتِ لطافتش آنرا حجاب نیست

گر پرسی از لطائفِ لفظی و معنویش ‌ ‌ ‌ ‌ این را شمار نیست هم آنرا حساب نیست

تشبیه[۱] و استعاره[۲] که جلباب[۳] خوبی ست ‌ ‌ ‌ ‌ بر روی شاهدانِ معانی نقاب نیست

معمورتر ز شهر دل اهل دانشست ‌ ‌ ‌ ‌ معموره خوشیست که در وی خراب نیست

هر داستان که گشت درو درج[۴] ای لبیب ‌ ‌ ‌ ‌ گوئی جز انتخاب ز لب الالباب[۵] نیست

این نامه را تو منتخب روزگار دان ‌ ‌ ‌ ‌ زیرا که اندرو همه جز انتخاب نیست

۱ و ۲ معروف
آخر کتاب نمره ۱ و ۲ مراجعه شود
۳ پیراهن ۴ پیچیده
۵ مغز عقول

گر در حروف او نقطش دل بدید و گفت ‌ ‌ ‌ این شکرست ازانش گزیر از ذباب نیست

در فصلهای او که بهار جنان بود ‌ ‌ ‌ دخل ملال و خستگی از هیچ باب نیست

میخواستم بشرح کنم وصف این کتاب ‌ ‌ ‌ لیکن چگونه وصف نمایم که تاب نیست

نوریکه در ضمیر تو دادند روشن ست ‌ ‌ ‌ مانند آفتاب که در آفتاب نیست

جاه تو بی تغیر و بی انقلاب باد ‌ ‌ ‌ تا دهر بی تغیر و بی انقلاب نیست

قطعه

در تقریظ و تاریخ دیوان سیوم جناب نساخ

نساخ که شاعریست پرفن ‌ ‌ ‌ در علم عروض و شعر یکتا

آن چهره کشای روی مضمون ‌ ‌ ‌ آن رنگ آمیز نقش معنا

جمع آمده مرورا سه دیوان ‌ ‌ ‌ بس لطف و دلگزین و شیوا

اول دیوان ز روی مضمون — رنگین ست نگارخانه مانا

بر طرزِ سخنورانِ لکهنو — آراسته یک طرازِ زیبا

آیاتِ سخنوریِ ناسخ — منسوخ ازو شده همانا

آن آتشِ آتشین زبان نک — آتش افتاد خرمنش را

بربسته مثالِ بیمثالی — زان نامش بمیثال گفتا

بگرفت قلم سپس دگر بار — تا رنگ دگر زند سخن را

بیرنگ[1] زده نقشِ دیگر — آن مانیِ شعر مانی آسا

دوم دیوان بداد ترتیب — بر طرزِ دگر بلیغ و شیوا

از شیوهٔ شاعرانِ دهلی — آورده درو بحظّ اوفیٰ

بر شیوهٔ لکهنوی فزوده — هم شیوهٔ دهلوی بهرجا

احسنت به شاعرِ گرامی — بر هر شیوه چنین توانا

[1] نمونه که پیش از بنای عمارت کشند و یعنی نقشه و تصویری که هنوز دران رنگ آمیزی نکرده باشند

یکتای اگرچه هست کلکش — دارد ز نوا هزار آوا

مثلش بنود کسی سخندان — از هر فنِ شعر نیک دانا

اینک آن نخلبندِ معنی — بنشاند دگر نهالِ رعنا

دیوانِ سیوم نمود تالیف — هر حرفش رشکِ زلفِ حورا

بر طرزِ سخنورانِ دہلی — آراسته یک رفیعِ[۱] محلاّ

مومن را جان ازوست خرسند — هم ذائقهٔ ذوق راست احلیٰ

آزرده و شیفته و غالب — هر یک را دیدِ آن تمنا

هر جا مهٔ زان خجسته دیوان — شیرین ست چو شکرِ مصفّا

نوشابهٔ جانفزا که لفظش — نوشین عسلست یا غزلها

نهریست ز آبِ زندگانی — هر سطر ازان کتابِ والا

هر مصرعه زان شگرف نامه — قنینهٔ[۲] بادهٔ مصفّا

[۱] بت

تخلص شعرا

[۲] شیشه

کان هست شکر که دلشکر هم	هم هوش ربای و روح افزا
تاریخِ نگارشش چو جستم	بیمثل سخن خرد بگفتا
	۱۲۹۲ ھ

قطعه

در تقریظ و تاریخ دیوان انسخ شاگرد جناب نساخ سلمهما الله تعالی

مرتب چو گردید دیوانِ انسخ	بفضلِ خداوند دارای گیهان
نه دیوانست بل گلشنی از معانی	که چشمک زند هم بگلزارِ رضوان
ازاهیرِ معنی درو بر شگفته	ز نسرین و ریحان و ورد و ضمیران
فصاحت دران آبیاری نموده	بلاغت روان ساخت انهار و خلجان
درو باغبانست فرزانه انسخ	که آراسته اینچنین صحنِ بستان
ز نساخ آموخته باغبانی	که باغِ سخن زو ست شاداب و ریان

چه نساخ آن خسروِ ملکِ معنی — کز و فیض یاب اند جمعِ سخندان
چو از آبیاری آن ابرِ ماطر[۱] — شد این دوحه[۲] سرسبز و رشکِ گلستان
به بین بوستانِ سخن گفت هاتف — چو پرسید از سالِ ترتیبِ دیوان

۹۳ ۱۲ هجـ

قطعه

در تقریظ مثنوی ذوالبحرین رقم زدهٔ کلک اعجاز سلک جناب سید محمود صاحب متخلص بآزاد

آن گرامی سیدِ والا نسب — کو بود همنامِ ختمِ مرسلان
نامِ او محمود آمد زانکه او — هست در اوصاف محمودِ زمان
در دلست آزاده و در طبع راد[۱] — نک تخلص باشدش آزادزان
وه چه آزادی که چرخش داعی[۲] ست — وه چه رادی دست بر عالم فشان
المعیِ عصر در ذهن و ذکا — لوذعیِ دهر در شعر و بیان

[۱] ماطر: بارنده
[۲] دوحه: درخت بزرگ
[۳] بینا در سایهٔ بان تنگ
و بعضی مرغزار سبز آمده

[۱] راد: جوانمرد و سخی
[۲] داعی: چاکر است ۱۲

نثر ازوی یافته نظم گزین	نظم را باشد ازو تاب وتوان
خسرو ملک معانی گومیش	کو بود شیرین سخن شیرین بیان
در قصائد هست بی اطرای شعر	انوری عصر و عرفی زمان
شعر او باشد که سحر سامری	شاعر او باشد که ساحر در بیان
در دو بحر این مثنوی بنگاشته	بحر معنی اندرو هر سو روان
رشک ارژنگست این سواد نغز	مانی معنی ست این جادو بیان
سال رنگ آمیزیش چون خواستم	از قریحت کوست پیر نکته دان
گفت او از هجرت خیر الوری	حجت فخر آمد این جادو نشان

۱۲۷۲ هج

قطعه

درجواب نظمیکه حضرت ممدوح شاکی از علالت خود بمولف نوشته بودند

زروز شنبه هنگام شام درد شکم	بکرد زار و نوان بس من ضعیف قوام

ـه نظم حضرت سلطان محمد بشیر الدین صاحب که در جواب آن این قطعه نوشته شد

نظم

سه روز شد که شدم مبتلای چار سقام * تپ از برودت و درد کمر خناق و زکام *
هنوز صحت کامل نیافتم از تپ * اگرچه صحت از آن بیش
یافتم بتمام و دوام داشتی
ای کاش دولت صحت * سلامت دولت کامرا بود قیام و دوام *

بماند کرب والم سخت بر من مسکین
بروز یوم احد نیز از پگه تا شام

گرفتم امروز این وقت مسہل روغن
اجابتی شده از فضل ایزد منعام

ازین سبب دو سہ روز این علیلِ کمتر تو
زفیضِ لثم قدم ماند قاصر و ناکام

یعنی بابا بوسیدن

قطعہ

تاریخ وفات جناب مغفرت مآب مولوی غلام بتول میدنی پوری متخلص بہ تمسکین

آہ آن مولوی غلام بتول
آنکہ بودہ تخلصش تمسکین

میدنی پور بود مولدِ او
کہ بود روضۂ جنان بزمین

پدرش مولوی غلام رسول
بود در شعر نامِ او تحسین

گرچہ او داشت صدرِ اعلائی
لیک این پور بود صدرِ امین

بود او گنج خلق و فضل ازان
گشت چون گنج زیرِ خاک دفین

بود تمکین بشاعری معروف
شعر ہندی سرودہ بس نمکین

بود شیرین مقال و شوخ و ظریف
شعر از آن داشت مضحک و شیرین

میدنی پور بود زور و شن
چشم آن شهر بود این تسکین

میدنی پور کور شد آن دم
کو گزیده وصالِ حور العین

بود خواهانِ صدرِ اعلائی
بُردش این آرزو بعلّیین

سالِ رحلت بخواست بنویسد
با غمِ دل عبیدیِ مسکین

پس سنِ رحلتش بہ تعمیہ گفت
گو - دلا حیف - با - دلِ غمگین

۱۲۸۷ھ

ایضاً قطعۂ دیگر

متضمن تاریخ مذکور بتخرجہ

آہ از مولوی غلام بتول
آنکہ بودہ تخلصش تمکین

پسرِ مولوی غلام رسول
کو نمودی تخلّصش تحسین

پدر او بلف و نشر[1] بدند	صدر اعلی بجاه و صدر امین
خواست از بهر یادگار نگاشت	سال فوتش عبیدی غمگین
گفت بی ردّ و بیم طبع سلیم	باد تمکین مکین خلد برین

قطعه

تاریخ وفات حلیلهٔ جلیلهٔ جناب نواب خواجه احسن الله خان بهادر که در عین ترتیب مجلس جشن عطای خلعت بایشان محل نشین جنازهٔ فوات شده

سپهر بر شده چون اژدریست خون آشام	فغان که مردم او بار آمد این تنّین[2]
فغان که اختر تابندهٔ ز برج شرف	دریغ نیر رخشان باوج جاه مکین
نهفت چهرهٔ روشن بزیر خاک سیه	چه چهره که نهفتیش معجر زرّین
سری چنانکه بماندی فراز بالش پر	دریغ و درد که از خشت باشدش بالین
دریغ و درد که کافور مردگان پاشند	بران سری که شدی مشک و غالیه آگین

[1] لف و نشر مرتب از انست که دو لفظ آورند و دو معنی لفظ اول بمعنی اول لفظ ثانی بمعنی ثانی

[2] اژدها

چو آن کبوترِ قدسی پرید و ساخت جا — به بالکانهٔ جنت قرینِ حور العین

شده است احسن[1] منزل ز رفتنش تاریک — اگرچه روشن از و غرفه های خلدِ برین

کنون تو ای سرو سردارِ خواجگانِ جهان — زمن بگیر دو حرفِ سره[2] بدل بگزین

چو عارضِ کاسفِ ماه ست و مه چو گشت تمام — ز سایه که بر خسارِ مه فتد ز زمین

عجب نباشد اگر این مهِ تمام ترا — خسوفِ مرگ رسیده بچهرِ نور آگین

سزد ترا که بیادِ چنین مهِ روشن — ز دیده اشک فشانی چو دانهٔ پروین

چو بود گنجِ جمال و کمال و عز و جلال — بزیرِ خاک سپردیش زان چو گنج دفین

برای سرو چه مویه[3] کنی که رفت ز باغ — چو مانده است بجا این همه گل و نسرین

دریغ و آوخ درین چنین سره وقتی — بتاخت لشکرِ اندوه از کجا ز کمین

تمام قاطن[4] این شهر بل تمام جهان — شدند دیده پر آب و بدل شدند حزین

کنون بخوانم بیتی ز گفتهٔ غالب — که نظمِ بنده بیابد ز شعرِ او تزئین

[1] احسن منزل نام مکان ممدوح ۱۲ منه
[2] صاف و بیغش
[3] گریه و زاری
[4] ساکنین

لباسِ نیلی و رختِ سیاه پوشیده
چو فکر کرد که تاریخِ رحلتش گوید
چنان بگفت بهشتِ جنان مقامش گو
۱۲۹۲ ھ

سپهریان بسپهر و زمینیان بزمین
باه و درد همیدون عبیدیِ مسکین
سروشِ عالمِ بالا ز بامِ علیین

قطعه

تاریخ وفات مولوی کرامت علی جونپوری متولی امام بارهٔ هوگلی

دریغ و درد که آن فاضلِ ستوده سیر
بنام بود کرامت علی و هم در فضل
ربوعِ هوگلی بوده ز فرّ او روشن
براستی و امانت نبود چون او ئی
نه در اصولِ طبیعی کسی چو او ماهر

فغان و آه که آن کهبدِ[۱] خرد آگین
فروغِ مکرمتش تافتی چو خور بجبین
امام بارهٔ محسن از و بهشت آئین
درین زمانه کجا باز زیرِ چرخِ برین
نه از ریاضِ ریاضی کسی چو او گلچین

[۱] زاهد کوه نشین که از دنیا وارسته بزرگوار و دارجمند باشد و بمعنی خزانه دار نیز آمده

اگرچه بود موحد منا فراز تثلیث
ورا بفن الهی چو بود علم یقین

ولی به هندسه کرد ست زار و تثلیث
زبس مهر بهن روشن بر بنمون گزین

که گر اقلیدس صوری درین زمانه بدی
فنون هندسه کردی فرا از و تلقین

بعلم هیئت اجرام کرده بس تحقیق
ز حال ثابت و سیار و گردش ارضین

بروز جمعه که بد یوم سادس از شعبان
فراق ما بگزید و وصال حور العین

گذاشت جامهٔ عنصر شتافت زی بالا
بیا الکانه یمنو فراز علیین

چراغ علم و هنر مرد او نمرد افسوس
نه او که گنج فضائل شده بخاک دفین

نمرد او که خدا رحمتش کناد که مرد
مروت و کرم و فضل و دانش و تمکین

بگفت سال رحیلش که پاک داخل خلد
باه و درد و فغان نک عبیدی مسکین

۱۲۹۲ھ

قطعہ

تاریخ وفات جناب آغا احمد علی مرحوم متخلص بہ احمد جہانگیر نگری مصنف مؤید برہان

(در جواب قاطع برہان غالب)

آہ از مولوی احمد علی احمد کو بود
در زبانِ دری از رمزِ سخن نیک آگاہ

قاطعِ قاطعِ برہان شدہ از تیغِ زبان
حامیِ جامعِ برہان بدلیلِ دلخواہ

غالب از وی شدہ مغلوب بہ تحقیقِ سخن
گرچہ آخر اجلش ساختہ مغلوب و تباہ

نوبری بود بگلزارِ سخن حیف از وی
ریخت از صدمۂ دیٔ تازہ گلی وا ویلاہ

باعبیدی چو ہمی داشتہ الفت بہ سخن
گشت پر درد و غمین زین خبر پرجانکاہ

جست تاریخ وفاتش کہ نگارد در شعر
کہ چہ بود از سنۂ ہجرتِ محبوبِ الٰہ

از رہِ تعمیہ بہ پیرِ خرد این گفت بدو
آہ از مولوی احمد علی آغا ای آہ

۲ ۔ ۱۲۹۰ ھجری

ماہ اول زمستان

قطعه

در صفت چای مزرع سلهٹ که جناب حاجی حمید بخت صاحب سلهٹی پور باشعور حاجی سعید بخت مرحوم هدیةً ار فرستاده بودند

حمید بخت که از فیض بخت اسعد تو
سعید بخت شده شهر سلهٹ و روشن

بمن ز لطف فرستادی ای سپهر کرم
ز چای مزرع خود تحفهٔ لطیف و حسن

برنگ همسر راح[1] لطیف ریحانی
ببوی روکش ریحان و عنبر و لادن

زمردست بشکل و ازو بر آید لعل
بنفشه هست برنگ و ازو دمد روین

خورد چو جوش بر آید ازو می احمر
بشکل ظاهر اگر هست اغبر[2] و ادکن

می که نیست صداع خمار در شربش
می که گاه نماند بقعر شیشه و دن[3]

به پیش او بصفت چون گیاهکی زردست
هران گزیده صفت چای کاید از پکین[4]

اگر ز بوی خوشش مست نفخه یابد
عجب نباشد اگر رو بتابد از ارشن[5]

سزد برند نمونه ازین شگرف متاع
بشهر برلن و پاریس و جرمن و لندن

[1] شراب ارغوانی
[2] گرد آلود و خاکی رنگ
[3] خم شراب
[4] پایتخت چین
[5] مجلس شراب

سزد کنون که ازین چای خطهٔ سلهٹ	ز فخر باج بخواهد ز ملکِ چین و ختن
کند ممالکِ چین همسری بسلهٹ هان	برابری چو بگلشن گهی کند گلخن[۱]
چنین که روکش چین گشت خاکِ بنگاله	سزد که طعنه زند سلهٹ اکنون بر قنطن[۲]
ایا حمیدِ زمن ای سلالهٔ اطیاب	که تازه نو بر هستی ز بوستانِ کهن
مکارمِ تو پیِ یکدگر رسید بمن	که غیثِ جُودِ تو ریزان[۴] ست همچو جُودِ مُزن[۳]
بشکر این همه الطافت ای سپهر کرم	زبانِ من شده عاجز چو ابکم والکن
همیشه تا که بود سبز کشتزارِ فلک	همیشه تا که بماند به برگِ چای پرن[۵]
حمید بختت بادا چو نامِ فرخِ تو	جلیل قدرت دارد مهیمنِ ذوالمن

[۱] آتش خانهٔ گرمابه
[۲] کاتون بزرگ شهر چین
بندر جنوب چین
[۳] باران
[۴] ریزان
[۵] رنگ

قطعهٔ مصرّعه

در شکریهٔ اهدای تولیه که بخدمت مولوی اشرف الدین صاحب سلمه الله تعالیٰ نوشته شد

ای آنکه بحبّ تست مائل	در سینهٔ من رگ و پیِ دل

او لیتنی تولیه ولاءً | ای حبّ توام سرشته در گل

شد تولیه رهبر تولاّ | بر مهر تو خوش دلیل کامل

این تولیه چیست آب چینی | برده آب از رخ منادل[۱]

وه طرفه صناعت کمرله[۲] | کان طعنه زند به نسج موصل

منسوج فرنگ و مانچسٹر | کی باشد مر ورا مقابل

شاید که ازین نسیج[۳] ناهید | سازد ساره باوج حامل

زین تولیه دل پراز تولاّ | گردید مرا بحبّ شامل

از بهر ولای تو گزیدم | این خوش مندیل را من از دل

این تحفه عید بس جلیست | کو هدیه باشدش معادل[۴]

زین رو که بگفته اند دانا | الطّلّ[۵] من الحبیب وابل

---

۱ جمع مندیل که بمعنی دستمال و حوله است

۲ نام شهری است که دران حوله خوب درست میکنند

۳ بافته

۴ برابر

۵ شبنم از دوست بمنزلهٔ باران است

قطعه

در مدح مولوی غلام بتول تمکین در صنعت توشیح سرودهٔ ایام صبا

غیرتِ شاعرانِ هند و عجم | عالمِ بارع و وحید زمان
لابس حلّهٔ علوم و ادب | کاشفِ رمزِ معنی پنهان
افسرِ عصبهٔ سخندانان | درة التاجِ دانش آموزان
موجدِ طرزِ نکته دانیها | رهبرِ راهِ دانش و عرفان
بی بدل عالمِ زمان خودی | کی ندیدِ تو دید چشمِ جهان
تیغِ مسلول بهر کفاری | سیفِ مغلول بهرِ دینداران
وارثِ علمِ دین توئی ز نبی | کشورِ علم را توئی سلطان
لائقِ مدح هر سخندانی | موردِ لطفِ ایزدِ سبحان
توئی خاقانیِ زمان در شعر | توئی بی شبهه عرفیِ دوران

بمعنی نظیر ۱۲

ماهرِ نکته سنج در حکمت | ابن سینا و یا شهابِ زمان
کیست باشد عدیلِ تو در فقه | بر تو نازانست مذهبِ نعمان
یافته علم دین ز تو رونق | گشت دانش ز فیضِ تو ریان
نامِ ممدوحِ من اگر خواهی | هر بهر بیت را بگیر و بخوان

قطعه

تاریخ وفات حضرت شاهزاده سلطان جلال الدین مرحوم برد الله مضجعه

در سنینِ دوازده صد سال | آنکه هشتاد بُد بروا فزون
شاهزاده جلالِ دین آنکو | بود ماهر بعلم گوناگون
بود رادی[1] کریم و پاک نهاد | بسکه والا نهاد و پاک درون
سینه اش بود گنجِ معنی ها | همچو گنجینه شد از آن مدفون
در زبان دری و هم تازی | در سنسکریت و هم بانگلیون[2]

[1] سخی
[2] انگلیون دریجا یعنی زبان انگریزیست چه انگلی نام قوم انگریزیست وون کلمه نسبت است و تحقیق این لفظ چنانکه در برهان و دیگر لغات فارسی نوشته شده غلط است

بود ماهر ز هر لغات ایدر — اندرونش ز علمها مشحون[۱]

کرد رحلت ازین سرای سپنج[۲] — رخت برده ز شش جهت بیرون

رفت پاک از جهانِ پر آشوب — در دلِ ما از و غموم و شجون[۳]

هر که زاد ست مردنش باید — زیر این سقف نیلگون گردون

چارهٔ نیست جز شکیبائی — گرچه غمهای ما ز حد افزون

گشت غمگین و یافت تاریخش — هم ز غمگین علیدِ خسته درون

لیک باشد سرِ قلق[۴] با او — قلبِ افسوس هم بآن مضمون

غمگین ۱۱۲۰
ق ۱۰۰
س ۶۰

۱۲۸۰ هج

۱ پر
۲ ناپایدار و فانی
۳ جمع شجن اندوه
۴ اضطراب و پریشانی

قطعه

تاریخ وفات مولوی خیرات علے مرحوم

ای دریغا کان جوانِ نیک خو — آن گلِ رنگین ز گلزارِ جهان

نونهالی تازه از بستانِ دهر	کش بنفشه موی و روچون ارغوان
تازه بودش عالمِ سور و طرب	سبزهٔ نوخیز بر عارض دوان
چهره اش رشکِ ذُکا و در ذَکا	بود یکتای زمان در همسران
بود خیراتِ علی نامش ازو	در جهان جاریست خیراتِ حسان
آن گل از بادِ اجل صد حیف آه	پژمریده ناگهان در عنفوان
بود از ذیقعده روز یازده	رحلتِ آن گلبنِ جنت مکان
چون بپرسیدم بصد اندوه و غم	سالِ فوتش از عبیدِ خسته جان
گفت خواهی سالِ فوتش منجلی	کن جلی خالی زنامِ آن جوان

۱۲۷۸ ھج

قطعهٔ

که بر پشتِ رسالهٔ انگریزی مصنفهٔ مولف بوقتِ اہدایش به ڈاکٹر نشی کانتھ چٹرجی حسب فرمایش او نوشته شده بود

از عبیدی ست این رسالهٔ خرد	تحفهٔ پیشِ آن وحید زمان

ماهرِ علمِ السنه وادب
عارفِ نیک از رموزِ زبان

کوز بنگاله رفت سوی فرنگ
بهرِ فرهنگ و دانش و عرفان

در فنونِ ادب گرفته سبق
در رهانِ علوم از اقران

سندِ علم در ایلمان بُرد
گشت در فلسفه فریدِ زمان

نامِ نامیِ او نشی کنته ست
معنیش در لغت مهِ تابان

ماهِ تابانست بر سپهرِ کمال
مه چه باشد که نیّرِ رخشان

جانِ معنیست لفظِ دلکشِ او
او تنِ علم را بود چون جان

قطعہ

که بازای هدیۀ کدو و خربزۀ هندی یعنی پپیته بخدمت مولوی مظهر الحق هوگلی نوشته شد

بآن شفیقِ خجسته سیر گزیده خصال
که هست ذاتش چو نامِ مظهرِ حق و دین

هزار شکر و سپاس از عبیدیِ مسکین
زبهرِ خربزِ هندی و دانۀ یقطین[1]

[1] کدو

قطعه

بازای ہدیۂ موز ڈھاکائی

بیست ویک دانہ موز ڈھاکائی — کم فرستادی ای صدیقِ شفیق

صد ہزاران سپاس بپذیری — از عبیدی کہ مخلصی ست حقیق

قطعه

کہ بخدمت حکیم صفدر حسین مرحوم بازای ہدیۂ کرم کلہ فرستادہ شد

زراہِ کرم این کرم کلّہ را — بہدیہ فرستادی ای محترم

بود کلّۂ دشمنت پایمال — شود یاورت ایزد ذوالکرم

قطعه

تاریخ ولادت دختری بخانۂ مولوی عبدالباسط میدنی پوری برادر نسبتی مولف

چون بہ عبدالباسط عالی گہر — داد یک دخترِ خدای ذوالمنن

دختری نیک اختر فرخنده پی
چون بنفشه موی و تن چون نسترن

شادمانیها بجان دوستان
رونمود و بر دل دشمن حزن

پس عبیدی هم ازین مژده فتاد
در پی تاریخ میلاد حسن

از سر بهجت سروش غیب گفت
نیک دختر سال میلادش بمن

ب ۲
نیک دختر ۱۲۸۴
۱۲۸۶

قطعه

که بخدمت محبی مولوی اشرف الدین صاحب بازای اتحاف بسکت ساخت کرلنه نگاشته شد ماه اگست سنه ۱۸۸۳ء

بمن رسید ز تو یک سبوچه بسکٹ
که رشک بسکٹ منطین بود و بیک فرین

بنازک و لطافت لقیمهٔ قاضی
بروشنی و صفا رو کش مه و پروین

سزد که روزه کشاید مسیح زین اقراص
به پیش گردهٔ خورشید گرچه پست نگین

چو پارهٔ من ازین کعک روغنی خوردم
بجان تو که شده کام جان من شیرین

۱ کیک

اگرچه هدیهٔ بسکٹ ز تو به پیش کسی — که در مدینهٔ ڈھاکه شدست جای گزین

نه کم ز هدیهٔ زیره بود سوی کرمان — نه کم ز تحفهٔ گلدسته سوی خلد برین

دلی به پیش من این خشک کاکهای لذیذ — ز تحفهای تر و خشک عالمست بهین

ز کاک خشک بشکر تو تر زبان گشتم — بخشک مغزی خود میکنم همی نفرین

ز بسکه تر شده زین خشک کاک و ز لطفت — دلی که هست بهرت چنین وفا آگین

بلا ز تحفهٔ نو نو که میرسد از تو — همی تو تازه کنی آن مودت دیرین

کنون مقابل این نو رهان خوش بپذیر — عجالةً دو سه بیت از عبیدی مسکین

دعای دل ز سر صدق و ز سر اخلاص — که باد حافظ تو حافظ زمان و زمین

این چند بیت بعنوان خطی که بجناب فضائل مآب آنربل سید امیر علی ام۔ اے بیرسٹر داورگاه هائکورٹ سلمه الله تعالی هنگام بودن شان بلندن نگاشته شد

قطعه

ایا امیر علی ای سعید راد گهر — بود بپیر فلک یا ورت با نبازی

بنامۂ کہ تو بنواختی من دلریش	خدات بخشد در دو جہان سرافرازی
دعای ماست کہ تو اشہب قفولش ہمی	بسوی ہند باقبال وجاہ برتازی

رو بہ شتن و مراجعت

بتاریخ ۲ مئی ۱۸۷۳ء از مولوی مشتاق حسین ساکن علیگڈہ خطی آمد در آخرش مرا بلفظ خواجہ ملقب نمودہ بود در جوابش نوشتہ شد

قطعہ

تو خواجۂ و منت بندۂ کہین باشم	نزیبدت کہ مرا خواجہ خوانی ای سرور
چرا بخوانی خواجہ مرا کہ در تازی	عبید باشد یک بندۂ کہین کمتر

بخدمت منشی امیر علیخان بہادر بشکریۂ ہدای کتاب امیرنامہ بشوال ۱۲۹۱ھ ہجریہ نگاشتہ شد

قطعہ

ایا امیر خجستہ نہاد و راد گہر	کہ ہست دولت و دانش تراکنیز و غلام
زمہر نامۂ دانش فروز و جان افزا	کہ رایگان بمن کس میرس شد انعام
چہ پیشکش کنمت جز سپاسہای دلی	چہ نور ہان برمت جز تحیت و اکرام

قطعهٔ

که بخدمت نواب امیر علی خان بهادر بازای هدیهٔ وزیرنامه

مولفهٔ جناب دی برصد رنامهٔ در بعض ایام ماه جمادی الاولی ۱۲۹۴ هجری نوشته شد

امیر با فر و فرهنگ آن فلک رتبه
که هست امیر بنام و خطاب و نواب

نگاشت نامهٔ دلکش بطرز نو آئین
که حرف حرف از ان شکرین تراز نوشاب

چه پارسی ست همانا که قند پارسی ست
که شربتی ست ز قند و دران چکانده گلاب

وزیرنامه چگوئی که هست شهنامه
که کارنامهٔ شاهانست آن گزیدهٔ کتاب

زشاهنامه گرفتم قیاس آن نامه
که بسته اند طرازش بپارسی ناب[1]

[1] خالص

رباعی

ایکه مدح تو ز اندیشه من افزونست
زانچه اندیشه کنم مدحت تو بیرونست

قلم از حصر ثنای تو همین دلریش ست
بر سر کاغذ ازین فکر سرش واژونست

قطعه

خلوت بود زبهر حکیمان ذی علوم ‌ ‌ ‌ صحبت بود مفید بهر مردم جهول

آن از تفکرات بخلوت بود کمیل[1] ‌ ‌ ‌ این از خیال فاسد سودا ویش ملول

جناب فضائل انتساب آنربل سید امیر علی - ایم - اے - دام فضله

بیرسٹر دادرگاه هایکورٹ از لندن نگاشته بودند که نام این گمنام درلندن درمیان

علماے آنجا شهرت دارد درجواب آن این رباعی نگاشته شد

رباعی

زتست شهرتم ار شهرتی مرا باشد

وگرنه نامم درلندن از کجا باشد

شمیم سنبل وریحان کجا رود تا دور

اگرنه حامل آن قاصد صبا باشد

[1] یعنی کامل و کمیل بن زیاد نخعی تابعی یکی از زهاد و اعاظم اصحاب حضرت علی بوده که بحکم حجاج بن یوسف ثقفی مقتول

تردید

رباعی

که در خط ماتمی دوستے نگاشته شد

چو نامه خواهم بر خویش جامه چاک کنم ‌ ‌ ‌ چو حرف حک[1] ز جهان نقش خویش پاک کنم

چو نامه اشک فشانم سری فگنده بزیر ‌ ‌ ‌ چو حرف خشک نگشته بفرق خاک کنم

بخدمت بندگان عالیجناب سلطان محمد بشیر الدین صاحب دام الله ایام افاضته بازای هدیهٔ انگور و کناز نگاشته شد

بیت

منت شه بود هزار هزار ‌ ‌ ‌ بهر انگور و دانه هاے کنار[2]

ایکه مدحت هر چه بنویسم کم ست ‌ ‌ ‌ کلک من در حصر مدحت ابکم ست

والا منش ست شاهزاده ‌ ‌ ‌ نے آنکه بود ز شاه زاده

فرد

الٰهی تا قیامت زنده باشی ‌ ‌ ‌ که از فر تو ما نا زنده باشیم

[1] پاک کردن و ستردن و محو نمودن

[2] میوه ایست خوش مزه که در هندی بیر میگویند

الباب الرابع فی المثنویات

مثنوی

بخدمت مرحوم آغا احمد علی مؤلف مؤید برهان نوشته شد

نظم

مشو از پند دوستان دلتنگ | با نصیحت گران مشو در جنگ
پندگو بر تو مهربان باشد | پندش ار نشنوی زیان باشد
گر دلت از نصیحت ست ملول | این حکایت شنو بگوش قبول

حکایت منظوم

ریدکی را ضرورت بشری | سوی مبرز کشید یک سحری
بهر غائط نشست او ناچار | و اندران حال می بخورد خیار

پند دادش یکی که جان پدر | این نه هنگام خوردنست مخوز
ریدک از پند او گرفت آ گفت[1] | گفتن این حرف در جواب گرفت
که گر از پند من نیائی باز | بخورم من خیار را به براز
تو اگر منع من دو باره کنی | با برازش خورم چه چاره کنی
گوش کردی چو این حکایت را | چشم دارم من از توای دانا
که به پندم همی به بندی کار | ورنه بندی بدست تست خیار

مثنوی عبرت انگیز

بخطاب جناب خواجه احسن الله خان بهادر احسن الله عواقبه

ای مهین خواجه خجسته سیر | پاک دین پاک نفس و پاک گهر
ژرف[2] بین در جهان بوقلمون | که چسان هر زمان ست دیگر گون

[1] خشم و ستیزگی و ملالت

[2] عمیق و گود

پژمراند گلی که خنداند | ندهد عاریت که نستاند

نو بهارش خزان شود پایان | پیر گردد هر آن که گشت جوان

هر که زاده ست مردنش باید | دائم[۱] گیتی سپردنش باید

فیلسوف فرنگ گوید هان | مرگ باشد ادای وام زمان

نه همین مرگ ما بود یکبار | که تن ماست در گداز و گذار

هر زمانش دگر شئون و فنون | هر نفس در تغیّر دیگرگون

تن ما و روان ما هر دم | در تغیرند و در گذر باهم

ایرمانی[۲] ست این سرای دودر | زین در آئی و زان دگر بگذر

نه درو آمدن مرا تاثیر | نه ازو رفتن ست هیچ گزیر

چیست کارم درین دوروزه بود | جز تماشای کارگاه وجود

نیک دیدن به نخلبند جهان | که چسان هر زمان مشعبد سان

۱ے قرض

۲ے ناپایدار و فنا پذیر دو رنگ

می نگارد ز خاک تیره و تار — بوالعجب جادوئی بدائع کار

باز آن پیکر شگرف آئین — باز گرداندش بزیر زمین

چون کلال[1] سفال ساز بکار — می زند کاسها هی ز فخار[2]

بشکند باز آن بدیع نگار — کاسها اینست موجد قهار

مثنوی

در تقریظ دیوان اول حضرت نساخ دام بقاءه

بنام ایزد چه سر داده چه چامه — چو زلف دلبران مشکین شمامه

سوادش چیست کحل دیدۂ حور — بیاضش مطلع نور علی نور

عبارات رشیق و جانفزا ایست — مضامینش لطیف و دلربا ایست

چو انفاس مسیحی هست جان بخش — بجان زار و افسرده توان[3] بخش

[1] یعنی اول کیسکہ ظروف از گل سازد
[2] سفال پختہ و گل خشک
[3] قوت و طاقت و نیرو

غزلهایش که نزهت بخش جانست | غزال مرتع روح و روانست
زآب کوثر جان پروریده | به بستان نُهی آید رچریده
خجسته چامهایش دلفریب ست | زبان عاشقان برده شکیب ست
رسد برآسمان چون نغمهٔ زان | خریدارش شود ناهید از جان
بگیرد یاد زان چون نیتگی خوش | بسازد زان نشیدی نغز و دلکش
سراید چون ازان دستان شیرین | به بزم اصل داران فرازین
همانا زان سماع سحرآسا | برقص و حالت آید هم مسیحا

ای عقل و خرد

مثنوی

درجواب نامهٔ منظوم مولوی رحیم الدین صاحب متخلص به ست نگاشته ۱۶ ستمبر ۱۸۵۳ء

ای مطاع زمان رحیم الدین | مورد صد ستایش و تحسین

ای مهین عارف خجسته نهاد
پاک دل پاک دین و پاک نژاد

نظم تو بس گزیده و شیوا
شعر تو روشن ست چون شعری[۱]

هست یک باغ پر بهار آگین
بس شگفته در و گل و نسرین

لیک چون باغ را بود ناچار
تا گزیر از خس و گیاه و خار

کندم آنرا ز بیلک قلم
حسب فرمودهٔ تو ای افخم

اینک آن گلشن بهار آئین
هست بی خار و خس چو خلد برین

عزم من باشد اندرین تعطیل
نکنم تک سوی وطن ترحیل

زانکه ای فاضل ستوده خصال
فرصتی کم بود مرا ز اشغال

آنکه پرسی ز مظهر انوار
هست در وصف مظهر انوار

هست در فهم و عقل و ذهن ذُکا
چون میان کواکب ست ذُکا[۲]

چشم فیروزیش بسی دارم
زانکه چرخش نه ذهن انگارم

[۱] نام ستاره ایست که در اشتداد شدت گرما در جوزا طلوع میکند

[۲] نام آفتاب است

با سلام و نیاز ای اکرم	ختم نامه کنم ز فرصت کم

مثنوی

در مدح جناب عفت و عظمت مآب حضرت منجهلی بیگم صاحبه

دختر نیک اختر بندگان عالیجناب سلطان محمد بشیر الدین صاحب دام دولته

آن دختر شاه بانو	آن بانوی بانوان مینو (بهشت)
زهرا صفت ست در عبادت	مریم سمت ست در صیانت (پاکدامنی)
در علمش عائشه بدانی	در زهد چو رابعه[۱] ست ثانی
از رابعه در صیانت افزون	بل رابعهٔ بنات[۲] گردون
در جود و کرم بتول مانا	خوانندهٔ وصف و هل اتیٰ
بنت بوبکر (عائشه) در فراست	اخت هارون (مریم) در ریاست
در فضل چو مادر سماعیل (هاجره)	در مجد چو جدهٔ سرائیل (ساره)

۱ رابعه بصریه زنی زاهده که چهارمین دختر پدرش بود

۲ بنات گردون که بنات النعش نیز میگویند هفت ستاره است در طرف قطب شمال و نزدیک آنها هفت ستاره دیگر است که بنات النعش صغری میگویند منجمله چهار ستاره اش نعش و سه ستاره فرقدان سه اخری اینها جدی بیابانت ستاره هستند

بالقیس بجاه و حشمتش دان
ناهید رهی[1] کمترش خوان

تا چرخ بگردش فرادان
گرد کرهٔ زمین ست گردان

باشد او را حیات بی مر
یزدانش مدام باد یاور

بسم الله الرحمن الرحیم

مثنوی

مشرق الانوار

بسم الله الرحمن الرحیم

هست علاج از پی قلب سقیم[2]
بهتری از اسم الهی طبیب

درد دلت را بود وای لبیب
نام خدا طرفه پزشکیست[3] هان

وه چه پزشکی که مسیحای جان
وه چه خدائیکه جهان آفرید

جان جهان گشته و جان آفرید
خلق و هدی داد بهر یک تمام

آدمی و وحش و طیور و هوام

[1] بنده و چاکر، دکنیز
[2] بیمار در بخزر
[3] طبیب

باز فرستاد بما نور را — نور هدی آن سره وخشور[۱] را

سرور و سر حلقهٔ پیغمبران — شاه عرب دُرّهٔ تاجِ شهان

ختم رُسل خاتم نُصّ[۲] وجود — گوهر تابندهٔ بحر شهود

بحر نبوت را دُر یتیم — تکیه گه ما گه امید و بیم

باد برو بس صلوات و سلام — نیز بر اولاد و صحابه تمام

مثنوی

بود یکی موبد[۳] باهوش و هنگ — مولد او بود بملک فرنگ

شاعر شیرین سخن و خوش کلام — معدنِ فرهنگ و دهاگی بنام

نظم گزین ساخت بانگلش زبان — هست پر اندرز درو داستان

هر یک ازان مایهٔ فرهنگی ست — حقه دردانهٔ افرنگی ست

۱ وخشور بزبان فرس قدیم بمعنی پیغمبر

۲ بمعنی

۳ ملای پارسی دستور نیز گویند

هر یک از آن پُر ز نکات ست و پند — مایهٔ اهل خرد و دلپسند

لیک چو آن دلبر شیرین لقا — داشت ز عشاق عجم اختفا

خواستم آن دلبر گلچهر را — تنک کنم از زیّ فرنگی جدا

جامهٔ انگلش ز برش بر کنم — حلّهٔ فارس ببرش آورم

نظم کنم قصّهٔ اندرز و پند — تا بشود نزد خرد ارجمند

گوش عبیدی که بمنزل رسی — نزد سخنور بدر دل رسی

تا سخنت بسکه شود دلپذیر — شیوهٔ دلخواه نظامی بگیر

گام زن راه نظامی بشو — مقتفی[1] خسرو و جامی بشو

طرز گزین مخزن اسرار را — راه بزن مطلع انوار را

این دو مین تحفهٔ انوار شد — نامش اگر مشرق انوار شد

درها

[1] پیرو و مقلد

داستان اول

شبانی فرزانه با فیلسوف یگانه

دور زا مصار و قری یک شبان | بود بصحرا ز همه بر کران
خاطرش از فکر جهان بود زاد | بود دلش از همه آسوده و شاد
از اثر بوقلمون زمن | بر سر او گشته بنفشه سمن
طول تجارب مرازین روزگار | کرده بُدش پُر خرد و هوشیار
در همه ایام زصیف و شتا | گلهٔ خود را بنمودے چرا
باز شبانگاه در آخور به بند | می بردے زود همه گوسپند
پاس گله شام و سحر داشتے | شب بگله چرخ نظر داشتے
پاک همی کرد بسر روزگار | از حسد و کینه و رشک و شنار
دیگ هواهاش نشسته ز جوش | در رهِ تسلیم شده سخت کوش

شد بزمانه شمر[1] آزادگیش | راستی وزیرکی و سادگیش

شهرت فرزانگیش در جهان | رفته بهر سو ز کران تا کران

تا یکی از فلسفه دانان شهر | کش بُده از علم و هنر نیک بهر

از ورق نامه در آموخته | مایهٔ دانش که در اندوخته

شد بپرش طالب دیدار او | تا نگرد مسلک[2] و هنجار او

جست گریچه[3] که بُدش تار و تنگ | دید دران کهبد[4] با هوش و هنگ

آمد و پرسید ز هر چند و چون | کای شده جوشت کم و هوشت فزون

از چه خورت ماه گرفته است تاب | وز چه یمت[5] کشت پذیرفته آب

از چه دلت یافته چندین ضیا | خاطرت آسوده ز حرص و هوا

چند دم دکوره ببردی بکار | تا مس تو شد زر کامل عیار

چند تو در مدرسهٔ کیف و کم | بودهٔ در بحث حدوث و قدم

[1] مشهور و نامور
[2] سلوک و رفتار
[3] خانهٔ کوچک
[4] زاهد کوه نشین و دانا
[5] دریا

چند بشب خوردهٔ دود چراغ　　سوختهٔ در تف محنت و داغ

تا شده اسرار جهانت عیان　　تافته بر خاطرت انوار جان

گشت همانا نظرت تیز بین　　از کتب حکمت یونان زمین

حکمت اشراق فلاطون تمام　　خواندهٔ اندر کتب ای نیکنام

دانش سقراط نگر ای حکیم　　طبع ترا کرد حلیم و سلیم

یا که ترا حکمت مشائیان　　راز طبائع بنموده عیان

کز ره برهان و دلیل و قیاس　　گشتهٔ خود آگه و مردم شناس

یا که چو یولیس والا نظر　　بردهٔ عمرت بسیاحت بسر

رسم و ره مردم نزدیک و دور　　کیش و کنشش کار دهر سوگ و سور

دیدهٔ یکسر ز نشیب و فراز　　تا برخت شد در حکمت فراز

گفت شبانش که شنو ای جوان　　دانش من هست نه زین و نه زان

آئین و روش

نی دمه دکوره فروتافتم — نی بره مدرسه بشتافتم

نی ز دفاتر ورقی خوانده ام — نی بسیاحت قدمی مانده ام

نوع بشر یکسره ریو[1] اند و رنگ — بندهٔ آز و هوس و نام و ننگ

زور و خدیعت همه آئین شان — مکر و ریا هست همه دین شان

بر رخ حق پردهٔ باطل هلند — پس ز رهِ صدق و صفا بگسلند

چون ز حقیقت خبری نیست شان — دانش حق ز ایشان چون می توان

دانش اندک که من آموختم — معرفت و علم که اندوختم

هست ز تلقین همه سادگان — از همه مکر و ریا آزادگان

از همه جاندار ز وحش و طیور — خاطرم از علم گرفتست نور

رهبر من شد روش ساده شان — مرشد من سیرت آزاده شان

از نمط[2] مور که مشغول کار — هست گرفتم روش ادّخار[3]

[1] مکر و خدعه، نیرنگ

[2] روش

[3] ذخیره

کو همه تا بستان گرد آورد | تا بزمستان بفراغت خورد

از تگ و پوی مگس انگبین | کوشش و سرگرمی کار ای این

وز سگ من کوست بسی حق شناس | یاد گرفتم ره شکر و سپاس

صبر و وفا حلم و قناعت تمام | از سگم آموختم ای نیک نام

رسم زنا شوئی از فاخته[۱] | قاعدهٔ زندگیم ساخته

قاعدهٔ پرورش بچگان | دیدم و آموختم از ماکیان

کوگهِ سرما و ز باد و هوا | زیر پر خویش کشد بچه ها

نیز ز هر مرغ پران در هوا | کو بدهد بچهٔ خود زقّه[۲] را

در رهِ آمیزش و قال و مقال | داشتم ای یار نگه اعتدال

شوخی و هم سخریه کردم رها | اخذ نمودم همه صدق و صفا

داده ام از هرزه درائی لگام | در دهن خویش از آن ای همام[۳]

۱ نوعی از کبوتر
۲ خوراک که مرغ از منقار خود به بچه ها بدهد
۳ بلند پایه و فرزانه

کانکه ز حد بیش بگوید کلام — بیهده چاو دسخن یاوه خام

از شغب زاغ و غریو کلاغ — گشته همه خلق پریشان دماغ

پس شدم از هرزه درائی نفور — تا نرمند از شغبم خلق دور

از روش بوم ز صحبت گریز — کو نکند با دگران خفت وخیز

پند گرفتم نشدم جغد[1] سان — ساکن ویرانه ز مردم رمان

ژرف چو کردم بطبائع نظر — پس همه را دیدم نالان ز شر

جانورانیکه بیغما برند — طعمه ز همسایه وزان پس خورند

از زغن و زاغ و جوارح[2] تمام — نفرت وکین ست همه را مدام

پس زره حرص وشره[3] مثل شان — بر حق همسایه گهی اے جوان

چشم طمع را نه من انداختم — بی طمعی عادت خود ساختم

چون ز سم کژدم و از زهر مار — جانورانند همه در فرار

[1] در فارسی جغد و عربی بوم

[2] مرغان شکاری مانند باز و عقاب

(حقوق همسایه)

عدم طمع

پس ز سر کینه و رشک و شنار — کانست بتر در بشر از زهر مار

نیک بکوشیدم و گشتم گران — تا ز شرم خلق بود در امان

از همه جا ندار سخن مختصر — نیک و بدش را همه کردم نظر

نیک گزیدیم و بدش را رها — کرده ام ایدوست که خُلق[1] ما صفا

مردکه دیده ور دانا بود — عارف بینندهٔ کانا[2] بود

صفحهٔ فطرت که بود یک کتاب — پند و حکم زان بکند انتخاب

می توانش بردن ز همه خار و خس — عبرت و اندرز اگر هست کس

چون ز شبان این همه کرده بگوش — مرد هنرمند جواهر فروش

گفت زهی موبد نیکوشیم — کو کنش و دانش دارد بهم

کار تو بر دانش نیکت گواه — دانش تو نور حقیقت پناه

دانش تو زین دو ورق روز و شب — کان شده بنگاشته از کلک رب

ز می توان برد ازین خار و خس

هست ازان شد همه نور یقین — معدن دین حق و رای متین

نی زکتابست و نه دفتر ترا — دانش تو کانست چو گوهر ترا

نامهٔ فطرت بود ای نیک نام — بهتر ازین نامهٔ دانش تمام

مردم دانا که نویسد کتاب — نامهٔ او دور بود از صواب

هست مصنف چو خدیعت شعار — از قلمش حق نتوان یافت یار

این همه دفتر که ز حکمت پرست — همچو مصنف ز خدیعت پرست

چون به مصنف بود آن مکر و زور — چون بود آن نامه اش از مکر دور

نامه و هم نامه نگار ای همام — پر بود از مکر و خدیعت تمام

هر که نموده است بفکرت نگاه — سوی حقیقت که بهر دست راه

راست اصول حکم آموخته — نور حقیقت دلش افروخته

آن همه بی مدرسه و بی کتاب — بس بودت تا شوی دانش مآب

داستان دوم

ببرے نرو پلنگے حمله آور با مسافرے در خطر

گرسنه می گشت بره یک پلنگ — تا که شکارے را آرد بچنگ

دید یکی رهرو مسکین نزار — حمله برو کرد کند تا شکار

بود دران بیشه یکی شیر ببر — دید چون آن حال نیاورد صبر

حمله بیاورد همی بر پلنگ — بر شده در بیشه غریو و غرنگ

جنگ عظیمی شده بس هر دو سون — گشت ز چنگال روان بحر خون

این دو یلان مشتغل کارزار — مرد روان شد ز میان بر کنار

تاب نیاورده پلنگ از ستیز — روی در آورد بسوے گریز

مرد چو وارست ز دست پلنگ — از کرم پادشه ببر جنگ

روی بخاک از ره عجز و نیاز — ماند و بگفت ای شه عاجز نواز

بیچاره و ضعیف

[illegible]

[illegible]

چون تو رهاندیم ز دست ستم / جان مرا بخش ز راه کرم

بخش امان جان من از رنج و درد / خوی ددی مان و بشو رادمرد

ببر امانش بهان دم بداد / نقد امان بر کف او در نهاد

باز بدو گفت که ای نوجوان / دیدهٔ نیروے مرا و توان

اینت نگر صولت و این شوکتم / اینت ببین هیبت و این سطوتم

بر در این غابه[1] من اے جوان / بین همه سو توده زده استخوان

اینست علامت ز شجاعت مرا / اینست نشانهای جلالت مرا

گشته رمنده و ز بیم نفور / جمله دد از درگه من دور دور

چون بشنید این همه از شاه دد / مرد بپاسخ سپس این حرف زد

گفت که ای پادشه جانوران / بر همه جاندار توئی حکمران

کشتن و آزردن بیچارگان / نیست هلا مایهٔ فخر شهان

[1] جنگل

مایهٔ فخر ای شه والا همم | هست همین عفو و سماح و کرم

وصف شهنشاه نبالت مآب | چیست شنو ای شه والاجناب

بخشش و بخشایش بر کهتران | بر همه کهتر نشدن سرگران

بر من مسکین که ز عفو و کرم | کردهٔ ای خسرو نیکو شیم

هست سزاوار بزرگان چنین | شیمهٔ نیکان و سران مهین

ببر بگفتش که شنو ای جوان | گوش خور من[1] شده کاندر جهان

پادشهانیکه بانسان دراند | از دد و درنده همه بدتراند

کشتن همجنس بود کارشان | خستن و آزردن کردارشان

خون هم از کینه و رشک و شنار | ریختن این طائفه را شد شعار

باز برین فعل تفاخر کنند | بر ددی آوخ که تکاثر کنند

[1] یعنی بگوش من رسیده

داستان سیوم

نالیدن جانداران از تقدیر کردگار و پشیمانی ایشان باز زان کار

چشم جُعیطر که بود تیز بین / کرد نگه ناگهان سوے زمین

دید کزین نقطهٔ گرد و سیاه / نالها می خیزد با سوز و آه

هر یکی از جنس طیور و نعم[1] / از دد و درّنده و گاؤ و غنم

از ید تقدیر بنالند زار / حیف شمارند خط کردگار

جمله بهائم ز سباع و وحوش / گشته هم از فطرت شان پرخروش

وحش تمناے پریدن کند / طیر تمناے چریدن کند

حوت برآورد سر خود ز آب / خواست که چرنده شود چون دواب

خواست سمک دار بگردد سوام[2] / ساکن دریا و شناور مدام

شیر چو روباه شود ذو فنون / روبه چون شیر بقوت فزون

[1] چارپایان

[2] پرنده

چون بشنید این همه فریاد زار
گوش خداوند مهین کردگار

قاصد فرخنده که بودش عقاب
خواند بر خویش ز راه عتاب

گفت برو زود تو ای حق شناس
پیش چنین خلقت بس ناسپاس

پس برسان حکم مرا پیش شان
مرهم نه بر جگر ریش شان

مرغ بهشتیش چو فرمان شنید
زود پرید و برایشان رسید

خواند همه جانوران را شتاب
از همه انعام و طیور و دواب

انجمنی ساخت ز وحش و طیور
گفت بدیشان که خدای غیور

گوش نمودست همه ناله تان
اینچنین فرمود که ای سرکشان

نعمت حق داده همه ناشناس
زین همه آلاے[1] خدا ناسپاس

خواست خداوند مهین ذوالجلال
خلقت و هم نام شما و خصال

زان دگر میکند اینک بدل
بهر شما کوست حد را محل

[1] نعمت واحسان

وحش شود طیر بطبع و بنام طیر هم از خلق بگردد سوام

حوت بفطرت بچرنده بدل گردد و چرنده باو منتقل

چون بشنیدند همه وحش و طیر این همه فرمان ز خداوند خیر

جمله ازان حائر و درواشدند بر حمق خویش شناسا شدند

بسکه ز حیرت شده هر یک خموش کرده بدر از دل جوش و خروش

گفت سپس قاصد افلاک سیر با همه انعام و دد و وحش و طیر

کای همه جاندار ز نزدیک و دور کار بگیرید ز عقل و شعور

نیک بدانید که طبع شفیق داد بهر یک که بدان شد حقیق

درخور هر یک که بُده در گهر داده خداوند بهر جانور

داد بهر خلق که شاید ورا آنچه نداده ست نباید ورا

چون بشر خیره سر ناصبور کوست همه حال جزوع و کفور

برِ نعمُ اللہ قناعت کنید	کافرِ آلاے خدا نا شوید

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مثنوی قلوپطرہ انطونس

الملقب بہ مثنوی عبرت افزا

در جواب شیرین خسرو نظامی

بنامِ آنکہ نامش جان جانہاست
زبان را قوت و قوتِ روانہاست

خداوندے کہ از بالا و پستی
برائے او ہمہ برہان ہستی

ہمہ عالم ز ارکان وز اجسام
دلیلے ہست بر خلاقِ علام

ز ہر ذرہ کہ می بینی عیانی
بود بر ہستی صانع نشانی

اِستدلال بر وجود واجب الوجود از آثار قدرتش کہ در قوالب حیوانی در کار ست

ہمہ قالب ز حیوان و نباتات
بود بر ذات او برہانِ اثبات

تنِ خود بین کہ کاخے پُر نگار ست
چہ مایہ آلہ ہا در وی بکار ست

ز معدہ و جگر وز زہرہ و شش
ز کارِ شان مکُن ہرگز فرامُش

ازین دولا به هاے حیرت انگیز — که هر یک چُست در کارست و بس تیز

یکی سازد غذایت آش وکیلوس — وزان کیلوس سازد بازکیموس

یکی کیموس را اخلاط سازد — کزان نیروے تن را در نوازد

زصفرا وزسودا و زبلغم — کزین اخلاط باشد چارمین دَم

در آید دم زپس از راهِ شریان — بسوی دِل که باشد مخزنِ جان

ازان پس شُش که جُنبانِ بادبیزست — بترویحِ دلش این جست وخیزست

کشد از راه نای شُش هوارا — براے خونِ تن نیکو دوارا

دو جزو اندر هوا باشد مبطّن — ازان دو نام یک شد آکسیجن[له]

چه باشد آکسیجن جزوِ ناری — که در هر جزوِ ارکانست ساری

ازان در جسم هر زنده بود جان — بود جان پرور و جان بخش حیوان

به هنگام تنفس اے دلارا — کشد شُش از رهِ منخر هوارا

[له] آکسیجن لفظ یونانی است و آن هوائیست لطیف ناری و روح بخش که در اجزاے نامی ارکان ساری است و بذریعه تنفس براه قصبة الریه یعنی نای شش بقلب برای روح می رسد و در خون ازان رنگ و روح متولد می شود و مقابل آن هوائیست و غازے که آنرا کاربن گویند که وقت کشیدن دم بیالاے می شش آنرا دفع می کند ۱۲ منه

شود پس منجذب در قلب حیوان / هواے جان نواز آکسیجان

ازان خون گرم می گردد همیدون / بسرخی می گراید رنگ آن خون

روان گردد بهاندم در شرائین / چو آبِ جویبار اندر بساتین

ازان یابد بدن نشو و نمائے / ازان حاصل بهر دردش دوائے

پس این دولابها بنگر در ایدان / که در کارند روز و شب بدینسان

که جنباندمر این دولابه ها را / که تا جُزوِ بدن سازد غذا را

بحکم کیست این آلات درکار / به این تمیز و این ترتیب و هنجار

بود آن صانعی قادر حکیمے / قدیم و کارسازی بس علیمے

که در کارش چنین آثار حکمت / نمودار است در فعلِ طبیعت

زبخت[1] و اتّفاق این کار ناید / زطبعِ[2] بے شعور اینها نه زاید

شنفتی هرچه از دهریست باطل / همه اقوال او از صدق عاطل

[1] اهل البخت والاتفاق یقولون انّ تکوّن العالم لیس بفاعل مرید ولا له علیة انما هو بالاتفاق ۱۲

[2] الطبیعة او الطبع ... عم الحرکة والسکون ... ۱۲

به تن بینی چو برهانِ وجودش
زجان شاید بجا آری سجودش

نه تنها در تنت بین این امارات
که از هر جزوِ گیهان گیر اشارات

به آفاق[1] و بانفس گفت یزدان
بود آیات من بنگر نمایان

به آفاق اندر اینک بین بعبرت
که یابی بو العجب آثارِ قدرت

[1] قوله تعالی سنریهم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم ۱۲

در استدلال بر وجود صانع تعالیٰ شانهٗ از نجوم و فلکیات

خبر داری که کوکبهای سیّار
چرا گردند گردِ قبّهٔ نار

چرا ایک جرم ثابت درمیانست
چرا ایک انجمن گردش دوانست

یکی چون شمع باشد در تب و تاب
دگر غلطان بگردش همچو سیماب

چرا این گوی خاک تیره و تار
چو پروانه است گردِ مهر دوّار

چرا این گوی تاری ها ازین دست
مثالِ صوفیان در رقص مست

درین گردندگیها چیست علّت
زعلّت گیر کار و ره ز آلت

ز آلت علّتِ ثانی مرادست
که کارش را هم از اوّل کشادست

بگوید فلسفی از مُلک افرنگ
ز روی هندسه وزرای وفرهنگ

که این گردنده گویهای تاری
که در گوهر بوند از نور عاری

ز مهر انوار ایشان مستعارست
که او همواره نار و نور بارست

حیات و نار و نور از مهر گیرند
فیوضِ گونه گون ازوی پذیرند

سبب در دورِ این اجرام سیّار
بود جذبی که باشد در همه کار

که جذب ثقل باشد مرورانام
کزان جذبست حاصل ثقل اجسام

کشد خورشید کوکب را مَراز دور
بسوی جِرم خود از جذبِ مسطور

زثقلِ خویش باز این کوکبِ تار
رَمد یکسو همی زان منبعِ نار

ازین دو میل گردنده است ناچار
مثالِ آسیا این گوی دوّار

ولی این قول پیش دوربینان — بملک معرفت مسندنشینان

نباشد سخته و دلخواه و مقبول — ز قانونِ خرد بس دور و معزول

نه این راز و در برهان ثبوت ست — که بس اوهن ز تار عنکبوت ست

چگونه این گران اجرام سائر — ز نیروی تنائے گشت دائر

چگونه این همه اجرام بیجان — ز جسمانی قوه گردند پویان

درست اینست کاین گردنده سیّار — ز روحانی کشش هستند دوّار

اگر بالفرض جذبی هم در اجسام — بود آن جذب روحانی در اجرام

همانا این همه اجرام دوّار — ازین نیروی جانی هست در کار

چه خوش گفته است مولانا نظامی — که قولش پیش دلها بس گرامی

درست آنست کین گردون بکارست — درین گردندگی هم اختیارست

بلی در طبع هر دانندهٔ هست — که با گردنده گردانندهٔ هست

تنائے بمعنی جسمانی باشد منسوب بتن که بمعنی جسم بود ۱۲ بیان

ازان چرخه که گرداند زن پیر — قیاس چرخ گردنده همی گیر

اگرچه از خلل یابی درستش — نگردد تا نگردانی نخستش

چو گرداند ورا دستِ خردمند — بدان گردش بماند ساعتی چند

همیدون دورِ گردون زین قیاس ست — شناسد هر که او گوهرشناس ست

اگر از اشراقیان حرفی بخوانی — ز فیضِ عشق این آثار دانی

بود ربطی میانِ ظلمت و نور — که باشد ربط عشقی مایهٔ سور

پس این اجرام ظلمانی باشواق — بسوی نور یزدانیست مشتاق

چو شد بر چهرهٔ خور پرتو انداز — زمین آمد بگردش در تگ و تاز

چو نورش ارض در روی دید ظاهر — چو پروانه بگردش گشت دائر

ز نورش هرچه می بینی عیانست — ز نورش جنبش و تاب و توانست

ز نور اوست در هر جا نشانی — بهر کوکب ازان نورست جانی

خواستگاری بجناب باری با صد ابتهال وزارے

خداوندا دلم پُر نور گردان
زظلمانی شوائب دور گردان

مسیح رُوح را کان آسمانی ست
بری ز آلایشِ این دیر فانی ست

زعشوه های شیطانی حذر دار
بچشم لطف سویش یک نظر دار

بسوی تو مدام او راست آهنگ
مکن راهش بنورِ خویشتن تنگ

به مهرِ خود دلم را مشتعل ساز
سکینت بخش و جان را مستقل ساز

ز بادِ تُندِ اهوایش مجنبان
براهِ جبت و طاغوتش مپویان

توئی کز مُشت خاکم آفریدی
ز نورِ خویش رُوحی در دمیدی

گر آلوده شوم مارا چه باکست
تنِ ظلمانیم آخر نه خاکست

اگر من زاهد و گر مے پرستم
ز تو هستم خدایا هر چه هستم

تویٔ مقصود گر مسجد نه تازم ‌ ‌ ‌ ‌ تویٔ معبود گر بر خرقه نازم

ز تو دارم تماشائے که دارم ‌ ‌ ‌ ‌ بتو دارم تولّائے که دارم

نخواهم جنّت وآن حور و غلمان ‌ ‌ ‌ ‌ ترا خواهم ز تو ای مبدءِ جان

نه من حاشا که از جنّت نفورم ‌ ‌ ‌ ‌ جهنّم جنّت است ار از تو دورم

ولی دوری ز تو امکان ندارد ‌ ‌ ‌ ‌ ز تو دوری عدم را بار آرد

کجا از تو شود دوری در امکان ‌ ‌ ‌ ‌ که دوری از تو از خود دوریست آن

جدا مر از خدا کی میتوان زیست ‌ ‌ ‌ ‌ ز خود بیگانه گشته در جهان کیست

تویٔ مقصود من از هر چه جویم ‌ ‌ ‌ ‌ تویٔ مطلوب من از هر چه پویم

ترا خوانم ترا از هر چه خوانم ‌ ‌ ‌ ‌ ترا دانم ترا از هر چه دانم

تویٔ جانِ جهان ای جانِ جانان ‌ ‌ ‌ ‌ تویٔ نورِ جهان ای جانِ جانان

عبیدی را ز نور خود توان ده ‌ ‌ ‌ ‌ ز عشوه های ظلمانی امان ده

در نعت حضرت سرورِ کائنات صلعم

محمّد نور او شد قبلهٔ جان | چراغ بینش ست و جانِ ایمان

چه نورش بلکه او نور مجسّم | درخشان مهرے از اولادِ آدم

ز نورش ظلمت کفران شده دور | جبینش مطلع نورٌ علےٰ نور

چه وخشورے که در شیوا زبانی | سخن زو یافت آبِ زندگانی

نبیؐ کامد نبی[1] بروی ز یزدان | که ره یابیم مازی شید[2] شیدان

عرب زنده شد از نوشین کلامش | عجم جان یافت از بر تر الامش[3]

تمدّن را ز شرعش بهتر آئین | طریقت را ز امرش نیک تلقین

ازان سرسبز باغِ نظم دُنیا | ازین بالان نهالِ کشتِ عقبےٰ

جهان پُر بود از ظلماتِ کفران | همه را روی زی (بمعنی سوے ۱۲) اصنام و اوثان

یکے را کیش بُد تثلیث و صلبان | یکے را اهرمن معبود و یزدان

[1] نبی بضم نون یعنی کلام خدا و قرآن باشد و این لغت زندیست و باین معنی بیای فارسی نیز آمده ۱۲ منه

[2] شید بکسر اول و سکون ثانی مجهول یعنی نور باشد مطلقاً که آن روشنائی معنویست و هر چیز بسیار روشن را نیز گویند و شید شیدان بمعنی نور الانوار است که در اصطلاح اشراقیان حق تعالیٰ را گویند ۱۲ منه

[3] الام بالضم پیغام و رسالت ۱۲ منه

زنورِ شرع آن وخشور والا — شده روشن سراسر روی غبرا

جهان پُر گشت از یزدان پرستی — نموده حق پرستی پیش دستی

زفیضِ نور آن مِهرِ دُرخشان — شده توحید هر جا نور افشان

بر و بادا دُرودِ پاک یزدان — بر اهلِ بیت و هم بر جُمله یاران

در ذکرِ اوصاف آن سرور صلعم که در توراة و انجیل و صحف انبیا علیهم السّلام ست

نموده حق ثنای او به تبجیل — به توریت[1] و زبور و صحف و انجیل

در ینجا می کنم برخی اشارت — ازان اوصاف پاک وزان بشارت

بسفر خلقِ توراة است تنزیل — که از هاجر پسر آید سماعیل

سپس از نسل او آید پدیدار — یکی وخشور[2] والا نیک کردار

عرب را چیرگی بر جمله اقوام — شود حاصل ازان فرخنده فرجام

[1] توریت سفر اوّل باب ۱۷ سطر ۲۰ سفر اوّل باب ۲۱ سطر ۱۲ و ۱۳ ـ منه

[2] وخشور یعنی پیغامبر و رسول باشد ۱۲ ـ منه

از و گردد مبارک نسل عدنان   شرف یابد همی بر جمله گیهان

بسفر پنجمین[۱] گفتست یهواه[۲]   بموسی ابن عمران قول دلخواه

که اسرائیلیان را گوی ایدر   که از اخوان ایشان یک پیمبر

برآرم مثل تو در عزّت و شان   شود روشن ز نورش جمله گیهان

کلام پاک خود را در دهانش   بیند ازم بران معجز بیانش

براه راستی با خلق پوید   هر آنچه بشنود از من بگوید

نگوید یک سخن از جانب خویش   کند تبلیغ و حکمم بی کم و بیش

ز حکم او هر آن کو سر بتابد   ز من بادافرهش نیکو بیابد

هم اندر سفر پنجم[۳] گفت یزدان   که حق روشن شود از کوه فاران

شود خیل ملائک بارکابش   چو چاوشان دوان پیش جنابش

شود در دست آن شاه فرهمند   یکی ناموس روشن از خداوند

[۱] توریت سفر پنجم باب ۱۸ آیه ۱۵-۱۸ منه
[۲] یهواه در لغت عبرانی اسم اعظم خداوند تعالی است
[۳] توریت ۱۲ سفر پنجم باب ۳۳ آیه ۲ کتاب حبقوق نبی باب ۳ آیه ۳-۱۲ منه

بودفاران بعبری خاک بطحا که هم کوهِ حرا باشد درانجا
که بوده مکتهف آن پاک وخشور که روشن گشت بروی وحی را نور
چه ناموس است میدان شرع اسلام که هست آن روشن وفرخنده انجام
روان درموکب او کرد یزدان بجنگِ بدر افواج سروشان
همه شان بوده در پاکیزه جامه بسر بنهاده کافوری عمامه
به بین احوال آن سرور در اخبار که تا بر تو شود مکشوف اسرار
به توریت آمده نامش محمّد بانجیلِ[1] اسمه گفتست احمد
ولی احمد به سُریانی زبان در بفارقلیط گشته پس معبّر
زبور[2] اندر خدا بالحن داؤد صفاتِ امتانش نیک بسرود
سروده نعتِ اورا درمزامیر زسرِّ مَا رَمَیتَ کرده تقریر
دگر وصفِ جمالِ آن فلک شان نکو بنموده در سفر[3] سلیمان

[1] انجیل یوحنا باب ۱۴ سطر ۲۵ و ۲۶ - ایضاً باب ۱۶ سطر ۷ الی ۱۴
[2] زبور ۴۵ آیت ۲ الی ۱۷
[3] سفر تسبیحات سلیمان باب ۵ - از آیت ۱۰ تا ۱۶

همان ذوالکفل والیسع و براهیم | بگفتا[1] وصف آن سرور به تعظیم

خطاب بحضرت رسالت با صد ضراعت

نبی الله. نبی الله چه تدبیر | که از غم گشته رنگِ چهره ام قیر

بهرزه باختم عمرِ گرامے | بعصیان وفسوس آوخ تمامی

سیه روزم سیه کاریست کارم | بجُز درگاهِ تو مامن ندارم

نه کاری کردنی آمد ز دستم | نه دل گاهی. بکارِ حق به بستم

برای زاد راهِ آن. جهانے | نه فکرے کرده ام در زندگانی

ز بازارِ عمل از سود و سودا | تهی دستم چنان دردا دریغا

اُمیدم نیست جُز ذاتِ کریمت | شفیعم نیست جُز لُطفِ عمیمت

شب یلدای ما را روز گردان | چو روز روشنم فیروز گردان

[1] له صحیفهٔ اشعیای نبی باب ۲۱ و ایضاً باب ۴۴ آیت اول ۱۲ منه

ز آتشهای جوشِ نفس سرکش ‌‌ چو آتش زن زنم برخویش آتش

تو این آتش مرا گلزار گردان ‌‌ گلِ ما را برون از خار گردان

ز حق درخواه بهرِ این سیه کار ‌‌ که توفیقِ خودش گرداندم یار

شعارِ خود کنم تا سنتت را ‌‌ شناسم من بجان این جاده‌ات را

بمن ده جرعهٔ از حانِ[1] توحید ‌‌ بده یک زلّه ام از خوانِ توحید

بجانم سوزشی از عشق انداز ‌‌ ز دردِ عشق درمان مرا ساز

از ان یک آتشی برهستیم زن ‌‌ نماند این منی تا باز با من

رهم تا من ز خارستان ناسوت ‌‌ پرم تا کنگرِ ایوانِ لاهوت

در سبب نظم کتاب

بشی از فکرتِ دنیا دلِ من ‌‌ شده رسته چنان کز چاه بیژن

[1] حان یعنی دکان ۱۳ مصرع

سخن می راند با من او ز هر در — سخن خود از سخن آورد آخر

که ای از هر زبان و علم دانا — بهر شیوه ترا دستے توانا

سرودے چامهای نغز و شیرین — چگامه ها نوشتی بسکه رنگین

چرا در مثنوی گوئی نیائی — درین فن چون قریحت نازمائی

ز گنج طبع دُرجِ گوهر آرا — جواب پنج گنجِ گنجوے را

جوابش را بسا کش در نبشتند — گهرهای معانی را بسفتند

نه با خسرو نه با فیضی توانی — که هم پنجه شوی در دُرفشانی

نه با وحشی درآئی نه ز لالے — که[۱] سفته هر یکے عقدِ لآلی

نه با آن عارفِ حق شیخ عطار — گل و هرمز نوشته آنکه بیخار

نه با جامی که بسته هفت اورنگ — سخن را تازه داده آنچنان رنگ

نه با عرفی که کرده بود بنیاد — بطرز مثنوی شیرین و فرهاد

[۱] که نظم شان بود عقدِ لآلی۔

نه باسلمان ساوجی که بگزید — برای مثنوی جمشید و خورشید

ولی نقشی تو هم در عشق انگیز — بخنگِ طبع کودن زن تو مهمیز

ز شیرین خسروِ خواجه نظامی — که بر دلهاست شیرین و گرامی

تو هم نقشی جدا پرداز ز انسان — که شاپورش خرد با قیمت جان

بگو ایدون بآن شیرین بیانی — بعرض داستانی داستانی

که چون خسرو ترا گوید نظامی — زهی شایسته شاگردِ گرامی

چو این بشنیدم از آن پیر تلقین — بجستم یاریٔ از جانِ شیرین

نوشتم این فسانه بادلِ شاد — به از افسانهٔ شیرین و فرهاد

گزیدم بهر نظم از خاطرِ خوش — یکی نو داستان شیرین و دلکش

ز تاریخ کهن خوش داستانی — که در انگلش زبان بوده نهانی

در انگلش شاعری بس بی نظیر ست — که نامش شیکسپیر و شیخ پیر ست

نموده نظم این شیرین حکایت — بانگریزی زبان با صد بلاغت

کهن باشد اگرچه آن فسانه — ولی پیشِ دری دانِ زمانه

بود نو داستان تازه رنگین — بود شیرین تر از احوالِ شیرین

قلوپطره درین گلپتره دفتر — بود برجای شیرین نام دلبر

سپس انطونس رومی چو وامق — چو خسرو باشد اینجا نام عاشق

ولی این داستانِ عشق پرور — نباشد یک فسانه مثل دیگر

بود این قصّه از تاریخ دنیا — ز تاریخ فرنگست این هویدا

بده این واقعه پیشین بسی[۳۰] سال — ز میلاد مسیح ای نکو فال

گزیدم در سخن زان راستی را — بجا ماندم دروغ و کاستی را

که تا نخلِ سخن سرسبز گردد — دران حسن دگر زین طرز گردد

چه خوش گفتست در نظم گرامی — بشیرین نامه آن اُستاد نامی

اگرچہ در سخن کآب حیاتست بود جائز ہر آنچہ از ممکنات ست
چو نتوان راستی را درج کردن دروغی را چہ باید خرج کردن
چو سرو از راستی برزد علم را ندید اندر خزان تاراج غم را
ز کژ گوئی سخن را قدر کم گشت کسی کو راست گو شد محتشم گشت
چو صبح صادق آمد راست گفتار جہان در زر گرفتش محتشم وار

آغاز داستان

چنین گویند دانایان یورپ[1] تواریخ جہان خوانان یورپ
کہ در پیشین زمانہ بودشاہے ہمایون طلعتے زرّین کلاہے
کہ نامش بود بطلیموس مشہور میانِ ہمکنان نزدیک و ہم دور
ز انجم بیشتر بودہ سپاہش بملکِ مصر بودہ تختگاہش

[1] یورپ اہل جغرافیہ بلاد فرنگستان را گویند

عنایت کرده یزدانش دو فرزند | یکی دختر دگر پوری فرهمند[۱]

چه دختر اخترِ برجِ سعادت | درخشان مهری از اوجِ جلالت

بحسن و دلربائی بود یکتا | بخوبی یوسف و در تن زلیخا

قلوپطره بُده آن ماه را نام | قلوب عالمی را طرّه اش دام

چو بطلیموس را دوران سرآمد | ز قالب طایرِ روحش برآمد

ازین گیهانِ فانی روی برگاشت | سریرش را بدو فرزند بگذاشت

فراهم آمدند ارکانِ دولت | برای مشورت در شانِ دولت

پس از کنگاش و بعد از بحث و تکرار | میانِ شان خلاف آمد پدیدار

فریقی متفق گشتند ایدر | کنند این داوری بر رغم دختر

نظر را بر صلاحِ مُلک دارند | پسر را بر سریرِ مُلک شانند

که پیش همگنان این شد مسلّم | که مَرد از جنس زن اعلیٰ و اکرم

[۱] فرهمند یعنی خردمند و با شکوه ۱۲ من رشیدی

فریقی رای زداز روی فرهنگ — که بر دختر برازد تاج واورنگ

قلو پطره ست گفتند این جماعت — نکو در خورد بهر این امارت
(بمعنی می زیبد ۱۲)

که دارد با چنین حسن و جمالے — بهوش وهنگ و دانش هم کمالے

جمالے کو مقارن باکمالست — ازین بهتر کجا فرخنده حالست

ازین گونه میانِ اہلِ دولت — خلافی بود درامرِ خلافت

خلافِ شان نه انجامید آخر — نزاعِ شان نیارامید آخر

بگفتند اینچنین اعیان آن بوم — کند فیصل چو آید قیصر روم

درین اثنا که بوده ملک بی سر — شه کشور کشا یولیس[ل] قیصر

دراثنای فتوحِ ملک سُمران — به تسخیرِ ممالک گشته شادان

زیک کشور بدیگر می خرامید — زاحوالِ ممالک نیک می دید

رسیده چون بملکِ مصرناگاه — درآنجا دید بی شه پر گروگاه
(ای تاج ۱۲) (ای تخت)

[ل] نام ژولیس بمرز و در کتب تاریخ عربی ژولیس دیده شد و این موافق اصل یونانی و رومی است چه یای یونانی و رومی در انگریزی بحرف جیم بدل می شود ۱۲ منه

سرانِ مُلک پیشِ او برفتند ‌‌ دوای درد از وی باز جستند

کزین دو وارثِ این تخت و دیهیم ‌‌ بهرکس خوش کنی کُن مُلک تسلیم

بهرکس زین دو وارث بر گزینی[له] ‌‌ همه راراضی و خوشنود بینی

چو قیصر داوری در دست خود یافت ‌‌ برای فیصل انگه چست بشتافت

نظر بر حسن دختر چون فتادش ‌‌ دل و دین هر دو را از دست دادش

شده در حسن قلپطره مسخّر ‌‌ مسخّر گرچه کرد او هفت کشور

عجب فرمانروائی حسن راهست ‌‌ که پیشش گردنِ گردن کشان پست

اگرچه مَرد در میدان چو شیرست ‌‌ بدست حسن چون آهو اسیرست

چو شد قیصر چو خسرو یاد دل و دین ‌‌ چنان دل داده بر آن رشک شیرین

پس ایدون اینچنین فتوی دران داد ‌‌ که تاج و گاه زیبد بر پریزاد

قلوپطره کنون بر تخت بنشست ‌‌ دلش از فکر و اندیشه سبک رست

له بگزیدن یعنی ترجیح دادن ۱۲منه

چو قیدافه بعقل و مرزبانے
چو نوشابه بعیش و کامرانی

چو کرد این داوری پولیس قیصر
به پیچیدند سر اعیان کشور

ازین بد داوری گشتند بیزار
بعصیان سر بتابیدند یکبار

داستان در بغاوت نمودن اهل مصر بر قیصر از داوری او و جنگ نمودن شان با وی و باز هزیمت یافتن ایشان و غرق شدن برادر قلوپطره در آبِ نیل و مسلّم شدن شاهی بر قلوپطره و عیش و عشرت قیصر با وی و مراجعتش بروم

چنین گویند دانایان اخبار
ز احوال جهان نیکو خبردار

که چون قیصر چنین بد داوری کرد
سرانِ ملک زان گشتند دل سرد

همه سر تافتند از حکم قیصر
شده شورش میان اهلِ کشور

همه اعیان لشکر گشته همراز
بعصیان همگنان گشتند دمساز

نوای سرکشی برپا نمودند ‌ ‌ همه آزرم و مهر از دل زدودند

همه گشتند آشفته ازین کار ‌ ‌ بقیصر ساختند آهنگ پیکار

بهر دو سو بپا شد ناگهان جنگ ‌ ‌ ره تدبیر بر قیصر شده تنگ

پریشان دل شده قیصر درین حال ‌ ‌ بجوشیده دلش ز اندوه و بلبال

ازین رو کامده بودند با شاه ‌ ‌ همین مشتی قلیل از فوج همراه

هراسان شد کزین کم مایه لشکر ‌ ‌ کجا در معرکه گردم مظفّر

کمک از سوی ملک شام درخواست ‌ ‌ سپس لشکر برای جنگ آراست

سپاه باغیان را چیره شد دست ‌ ‌ نوای قیصری شد پیش شان پست

بایوان بود روزی شسته قیصر ‌ ‌ کزین بلوائیان مشتی ستمگر

مخفف نشسته ۱۲

مر آن مشکوی را محصور کردند ‌ ‌ شهنشه را در آن مجبور کردند

زدند آتش بر آن مشکوی شائی ‌ ‌ ز کینه توزی و آشفته رائی

ولی قیصر ز بیم جان سبک جست — ازان بلوا بچندین حیله وارست

ز غرفه خویش را در آب انداخت — شنا کرده بسوی مرکبی تاخت

درون آن سفینه ماند پنهان — چنین از دست فتنه برد او جان

رسیدش چون کُمک از کشورِ شام — دلش ز اندیشه ها بگرفت آرام

گروهِ باغیان را شد هزیمت — که فوج قیصری شان خُرد بشکست

همیدون شورش بلوا فروکاست — ز هر جا فتنه و پرخاش برخاست

درین تشویر از حکمِ مقدّر — شقیق بانوی فرخنده اختر

به آبِ نیل گشته غرق و جان داد — ز آشوب جهان گردید آزاد

به شهبانو حکومت شد مسلّم — دلِ قیصر شده آزاد از غم

مَلِک پولیس بانوشا به سیرت — کنون با کامرانی کرد عشرت

بعیش و کامرانی آن شهنشاه — بمصر اندر اقامت کرد نُه [9] ماه

درین نُه ماه آن شاهِ جوان بخت
جدا از ملک خود و ز تاج و ز تخت

فرو رفته چنان در کامرانی
بعشرت با قلوپطره تو دانی

که از ملکش نمانده مر ورا یاد
دلش از فکر دنیا گشته آزاد

تو گوئی مانده بُد در حسن آن حور
ز جادوئی مسخّر گشته مسحور

نباشد جادوئی از عشق بهتر
نباشد ساحری از حسن خوشتر

درین اثنا مهی روی بنمود
که قیصر را دل از آرام بربود

ز خواب غفلتش آن کرد بیدار
روانه شد بسوی روم ناچار

نمود آن سیمتن ناخواه پدرود
با شکِ گرم چشم و آه پُر دُود

داستان در بازگشت نمودن یولیس قیصر به روم و کُشته شدنش بدست غدّاران وگشتن دولت روم سلطنت جمهوریه دبازگردیدن عنان ریاست بدست انطونس و آمدنش به بلادمصران وملاقاتش

باقلوپطره و عاشق شدنش. برو و رفتن با او بمصر و اقامت گزیدنش در انجا

چنین گفته سخن پرداز دانا / تواریخ جهان را نیک خوانا

که چون کشورگشا یولیس قیصر / نموده بازگشت از ملک دلبر

مهمّات جهان پرداخته زود / سپس ملک جهان را کردپدرود

شده کُشته بدارالندوهٔ روم / بدست چند غدّاران آن بوم

پس از مرگش همه کار ولایت / محوّل گشت برای جماعت

سه[۳] تن زیشان سروسردار گشتند / مشیر اعظم همکار گشتند

ازین سه[۱] بود انطونس گرامی / بهوش و هنگ و دانش بود نامی

چو دل برجمله اعضا هست افسر / بدینسان بود او برجمله سرور

دلیر و چابک و درکار دانا / به نظم مملکت نیکو توانا

[۱] نام انطونس در انگریزی انتونی است اما انطونس که در کتب تاریخ عربی است موافق اصل یونانی و رومی است ۱۲ منه

برین حالت گذشته روزکی چند — که از عدلش همه بودند خرسند

خبر ناگه رسید از ملک سمران — که جمعی بد نهاد از پارطینان

لوای سرکشی افراشته اند — ز حکم روم سر برتافته اند

چو انطونس شنیده این خبر را — هماندم خواست اطفای شرر را

برای گوشمالِ قومِ سرکش — روان شد با سپاه و تیر و ترکش

بیامد بر سرِ آن شوربختان — بزورِ تیغ کرده کار آسان

همه شان تابع و منقاد گشتند — ز نظمِ مملکت دلشاد گشتند

چو انطونس ازین منصب بپرداخت — برای جشن آنجا انجمن ساخت

ز هر سو از بلادِ ملک سمران — به پیشش آمدند از تاجداران

که تا رسمِ تحیّت خواه ناخواه — بجا آرند پیش آن شهنشاه

ازان نامی گروه تاجداران — که سوی بارگه گشته شتابان

بُده آن بانوی فرخنده اختر — که مُلکِ مصر را بُد زینت و فر

قلوپطره هم از فرخنده رائی — برسم تاجداران نواحی

رسیده پیش انطونس بفرگاه — به سیما زهره و با طلعتِ ماه

پری تمثال با آن شوکت و شان — چو بلقیس آمده پیشِ سُلیمان

چو انطونس بروی او نظر کرد — ز هر عضوش تماشائی دگر کرد

چه دیده دید گوئی پیکرِ نور — پری در پیکر و در نازکی حور

بُتی شکرلبی خنجر نگاهی — که بُد در مقنعه صاحب کُلاهی

نگاهش تیر و چشمانش دو آهو — نه آهو بل فسون انگیز جادو

جبین ناهید و بینی قلّهٔ نور — دو زلفش مشک چین رخساره کافور

بر و دوشش تو گوئی یک سمنزار — شگفته در سمنزارست گلنار

دو پستانش دو سیمین حقّهٔ عاج — که از دل صبر می بُردی بتاراج

ولی در نرمی ولینت[اف] چو سیماب | چو سیمابی و یا خود سیم چون آب
(یعنی نرمی ۱۲)

چنان کس آورد او را چو در مشت | ز نرمی ها برون آید ز انگشت

میانش را بمویش شد قرابت | ز هر مویش بسوی او اشارت

سُرین کوهی ولی نازک چو نسرین | ز مو آویخته یک کوه تمکین

دلی جنبان شدی چون وقت رفتار | شدی دلها چو سیمابی که بر نار

ازان جنبش بجان بیمی مهین ست | که از وی کوه جان را بوم مین ست

چو در جنبش در آید سرو قامت | فتد از جنبشش شورِ قیامت

سُرینش گر بجنبد وقت رفتار | نباشد این عجب کامد در اخبار

فتد در کوه لرزه در قیامت | قیامت جُنبش آن سرو قامت

دو ساقش دو ستون بوده ز بلّور | دو زانویش دو قنّینه ست از نور

بود آن دو ستونِ بنیهٔ جان | ازان زانو شده آئینه حیران

[اف] نزد شعرای عرب بمعنی نرمی بیان بنمود آن محمود است قال عمرو بن کلثوم
و ثدیا مثل حق العاج رخصا
حصانا من اکف اللامسینا
نظامی گوید بود سیماب کاوری در مشت ـ از لطافت برون رود ز انگشت ۱۲ منه

قدم در حُسن رشکِ روی حور است | از و دستِ حریفان بوده دور است

قدش نخلی ز باغِ جان کشیده | زآبِ زندگانی پروریده

ملاحت بود با حسنِ گلو سوز | نگاهی بود با تیرِ جگر دوز

دو گیسویش که بهرِ دل کمندی | ز بهرِ مرغ جانها بود بندی

کمندش را هر انگشته پابست | کجا زد تا قیامت می توان رست

دو چشم او که بوده شوخ و بیباک | برای کشتنِ عشّاق چالاک

نگاهش کرده پیشه ساحری را | رواجی داده سحرِ سامری را

که بر هر کس عمل بنموده از دور | بعشق او چنان گردیده مسحور

که هرگز زان بلا تا روز محشر | بحیلتها نیارد گشت جانبر

چو دیده شاه آن حسنِ خداداد | بگفت اینست آدم یا پریزاد

سپاه عشق بر ملکِ دلش تاخت | متاع عقل و هوش و صبر در باخت

چنان بر حسن او گردید حیران ‌ ‌ ‌ که هوش از سر پرید و طاقت از جان

بگفتا چیست این فرخنده اختر ‌ ‌ ‌ پری یا ماه یا خورشید انور

کمندِ گیسوی آن غارتِ دین ‌ ‌ ‌ اسیرش کرد و بُرد از جانش تسکین

اگرچه بود بس بینا و دانا ‌ ‌ ‌ شده در عشق او کالوس دکانا

شده ششدر چو دیده آنجمالش ‌ ‌ ‌ بقائم ریخت در نزد خیالش

اگرچه بود مرد رای و تدبیر ‌ ‌ ‌ بحسنِ آن سمن بر گشته تسخیر

شدش کار جهانبانی فراموش ‌ ‌ ‌ می عشقش نموده سخت مدهوش

چنان شد شیفته بر آن پریزاد ‌ ‌ ‌ که روم و هم نظامش رفته از یاد

چو شاهانِ نواحی قصّه کوتاه ‌ ‌ ‌ مرخّص گشته از پیشِ شهنشاه

بسوی کشور خود باز گشتند ‌ ‌ ‌ براحت زین تعب دمساز گشتند

قلوپطره زروی رای و فرهنگ ‌ ‌ ‌ بسوی کشورِ خود کرد آهنگ

چو انطونس که با عشقش شده جفت ‏ ‏ ‏ ‏ بعشقش ترک جاه و ملک خود گفت

شده در موکبِ آن ماه همراه ‏ ‏ ‏ ‏ کمر بسته بخدمت چون یکی داه

بمصر آمد به آن یوسف محیّا[1] ‏ ‏ ‏ ‏ چو یوسف برده گشته با زلیخا

دلی بوده زلیخا یوسف اینجا ‏ ‏ ‏ ‏ شده یوسف خود اینجا چون زلیخا

شده محظوظ و خوشدل با وصالش ‏ ‏ ‏ ‏ نموده قبله گاهِ خود جمالش

دِل از روم و نظامِ آن بپرداخت ‏ ‏ ‏ ‏ دیارِ مصر را آرامگه ساخت

داستان نامه نوشتن اقطیوه زن انطونس باو و بازپس خواندنش ازانجا و نیافتن جوابش و رفتن اقطیوه خودش به ملک مصر برای ملاقات شوهرو ملاقات نکردن انطونس باوی و طلاق دادنش اورا و بهم برآمدن برادرش اغسطس ازین واقعه و فوج کشی بروے

بده ساقی شرابِ ارغوانی ‏ ‏ ‏ ‏ کہ تا بیرون دہم رازِ نہانی

کنیزک و پرستار

[1] محیّا بمعنی رخساره ۱۲ منه

چنان جامے که از سر می برد هوش / کنم فکرِ جهان از دل فراموش

چنین گفتا سخندانِ سخن ساز / ز تاریخِ جهان گوینده راز

که انطونس بعشقِ آن سمن بر / چو وا مانده جدا از اهل و کشور

چنان شد مست در عشقِ پریزاد / که ملک و هم عیالش رفت از یاد

بروشش بود زن اقطیوه نامے / که پیشِ همگنان بوده گرامی

شده آگاه از حالِ جهاندار / که چون در عشق قلیطره شده خوار

نوشته نامه از روم پیشش / خبر داده دران از حال خویشش

بگفتش تا رهاند خویش را زود / ازان جادو طلسمِ سحر آمود

بهوش آید برآرد پنبه از گوش / ازین نشّه درآید زود در هوش

کند خود را ز بندِ سحرش آزاد / که عشقش راهلاکت گشته بنیاد

بزودی باز گردد سوی موطن / رهد از دست آن مکاره پرفن

زوصلِ خود جلیله راکند شاد وگرنه سویش آید زود چون باد

ندا ده ہیچ انطونس. جوابش که کرده عشق قلپطره خرابش

در آخر آن زن فرخنده سیرت روان شد سوی شوی زشت طینت

بشهرِ مصر آمد پاک گوہر که تا جان یابد از دیدار شوہر

ولی آن شوی بی آزرم و بد خو ملاقی ہم نشد با آن پری رو

از انجا رخصتش بنموده محروم باه سرد سویِ کشور روم

بگفتا من نمی خواہم لقایت که دادم از نکاحِ خود طلاقت

قلوپطره شده جفت حلالم باو کابین به بستم نیک حالم

نمی خواہم که روی تو به بینم مرا بس باشد آن زہره جبینم

بدینسان سرد مهری ہاش بنمود بافسون و فسانه کرد پدرود

چو اقیطوه بسوی کشورِ روم مراجع شد بسی مهموم و مغموم

در تفرقه از فراق جفت . غزل

بروم اندر همه اعیان وارکان
برانطونس بیاشفتند از جان

ز افعال قبیحش گشته بیزار
بدار الندوه اش یارانِ همکار

ز کار شاهیش معزول کردند
ز هر جانب ورا مخذول کردند

اغسطس بود آن زن را برادر
که اورا بُد لقب در روم قیصر

که با انطونس او همکار بوده
بدار الندوه با وی یار بوده

بگوشش این خبر هرگه فرو خورد
که انطونس با قیطوه چنان کرد

رگِ غیرت بجنبش آمد اورا
که جوشِ خشم از خود بستد اورا

در آمد در غضب از نخوت وننگ
نموده عزم تا با وی کند جنگ

سپاهی بس گران آراسته زود
به پیکارش سبک آهنگ بنمود

ز شهر روم او با فوجِ جرّار
روان شد زود سوی آن تبه کار

بانطونس دهد تا کیفرِ بد
ازو باد افره فعلش ستاند

چو انطونس ازین حالت خبر یافت — بسوی چاره جوئی زود بشتافت
نموده مشورت با شاه بانو — که هم آمادگی باید ازین سو
ز ملکِ مصر یک انبوه لشکر — فراهم آمده با تیغ و خنجر
سپاهِ مصر چون دریای جوشان — چو ابر تند و چون رعد خروشان
بهر دو سو بپا شد بیرقِ جنگ — رهِ آزرم بر هر دو شده تنگ
ز هر دو سو روان گشتند افواج — چو بحرِ آتشین با تند امواج
براهِ بحر هر دو بر سفائن — بنا کردند بر دریا مدائن
چو نزدِ بحرِ یونان در رسیدند — دو بحرِ آتش آنجا سر کشیدند
غریو کوس چون تندر خروشان — بهر دو سو دو بحرِ نار جوشان
برای جنگ بحری هر دو شنکار[۱] — ستاده هر دو سو گوئی دو کهسار
به تیر و منجنیق و سنگ باران — ز زنبورکِ زبانِ آتش افشان

۱؎ شنکار بفارسی ترجمهٔ فلیت باشد که در انگریزی مجموعهٔ جهازها را گویند که بمعیت یک دیگر روان شوند ۱۲ منه

دو کوهِ آتشین بُد بر سرِ آب
شهاب ازبان ز هر دو سو پر تاب

سنانِ تیرها سر تیز کرده
عیان آشوب رستاخیز کرده

ز هر دو سو که پیکان گشت باران
روان شد بحر خون بر آب غلطان

گلوله های زنبورک روان بود
تو گوئی خیل زنبوران پران بود

سرِ گُردان ز تن می ریخت ز انسان
که ریزد برگ رز در برگ ریزان

بناوک تیرها خفتان همی سُفت
بمغفرها سنان ها می شدی جفت

همیدون آسیای حرب گردان
بمانده مدتی در کار زینسان

نگشته هیچ جانب راه هزیمت
ز هر دو سو قوی بوده عزیمت

که ناگه شد قلو پطره هراسان
از آن معرک یکایک شد گریزان

بسوی مصر رو آورد ناچار
نیاسوده دمی در راه زنهار

چو انطونس ازین حالت خبر یافت
سراسیمه پی او زود بشتافت

هم او از معرکه گردید غائب | پی دلدار خود گردید هارب
سپاه مصر چون دیدند ناگاه | که غائب گشته شهبانو و هم شاه
دلِ شان گشته از پیگار بس سرد | ز بس در کاست جوشِ شان بناورد
بپائیدند انجا چند ایّام | که باشد باز آید شه در انجام
چو آخر جمله شان گشتند مایوس | سگالیدند چاره با صد افسوس
سرِ تسلیم بر فرمانِ قیصر | نهادند و شدند از بیم جان بَر
کنون آن قیصرِ نامی اغسطس | که پُر بُد سینه اش از کین مرقس[1]
سعادت بود بر سر چون کُلاهش | ظفر از چاوشانِ بارگاهش
روان شد با سپاه دشمن اوبار | بسوی مصر چون ضرغام خونخوار

[1] مرقس یکی از نامهای انطونی است ۱۲ منه

داستان در احوال قلوپطره پس از مراجعت بمصر و قصد کردن او بفریفتن قیصر اغسطس و آشفته شدن انطونس از بیوفائی وی و متواری شدن قلوپطره از بیم انطونس در قبهٔ و آوازه در دادن مرگش و زخمی کردن انطونس خودش را از دست خود بقصد خودکشی و پس خبر یافتن حیات قلوپطره و خود را دران قبهٔ رسانیدن و جان دادن روبروے وی و شیون قلوپطره بر مرگش

چو آن شهبانوی برگشته اختر — بمصر آمد بسے غمگین و مضطر

بشاهانِ نواحی نامه بنگاشت — کز ایشان چشم یاری ها همی داشت

پس فرمود تا از راه تدبیر — در و باب و بندها را از رهِ دیر[1]

ز هر جانب چنان بندند محکم — که بیم دشمنان گردد ازان کم

قلوپطره بدینها بود مشغول — هم آن انطونسِ ناکام و معزول

[1] دیر بمعنی بیش و زیادتی است ۱۲ برهان

که ناگه این خبر در گوش آمد
پریشانی ازان در هوش آمد

که قیصر با سپاهِ فرخے . بر
رسیده بسکه پر نزدیک آن شهر

به شهر اندر فتاد آشوب و حیرت
میانِ شهر . برپا شد قیامت

قلوپطره ازان احوال ایدر
شده آشفته و آسیمه مضطر

ز هر جانب شده ناچار و حیران
ز حسنِ خویش گشته چاره جویان

بگفتا حسن من چون زورمنداست
چه غم گر لشکر دشمن دو چنداست

گر از لشکر نیارم کرد پستش
بفوج غمزه نک بدهم شکستش

چرا نزدِ کرشمه من ننازم
چو پویسش چرا مفتون نسازم

اغسطس کے ز حسن من شکیبد
که حسن من ملائک را فریبد

چو زهره چون ملک را فتنه سازم
ملک پس چیست پیش حسن و نازم

رخِ من هر که بیند گر بود شاه
پیاده گردد و گردد یکی داه

ز چشم من که یارد کرد پرهیز — که در هر غمزه دارد دشنهٔ تیز

چنان من نزد عشوه نک ببازم — چو انطونس مرا و را بنده سازم

سگالیده چنین در دل پریزاد — نهانی حکم برفرمان بری داد

رسد چون بر دروب شهر قیصر — ز انطونس نهان بگشایدش دَر

که تا قیصر درونِ شهر آید — پریزادش مسخّر می نماید

چو انطونس ازین مکرش شد آگاه — ز سوز دل برآورده یکی آه

که واویلا ازین عیاره دلبر — دریغ و درد ازین غدّاره دلبر

وفائی نیست آوخ این پری را — نه مریخی خوش آید مشتری را

دریغا آه من در عشق این ماه — همه درباختم ملک و شهی جاه

من ایدون بهر او بیچاره گشتم — ز خان و مان خود آواره گشتم

ولی با من کُند او بی وفائی — اگر چه من بر دهستم فدائی

ز شکار بود

ز مرکاره

وفا خود یانی باشد بعالم | نه کرده یا وفا اولادِ آدم

دریغا حسرتا دردا دریغا | زدم از دست خود من تیشه بر پا

بعشق او چرا ماسور گشتم | چرا در حُبِّ او مسحور گشتم

چنان از من وفاداری دریغا | چنین از وی جفا کاری دریغا

چه خوش گفته حکیم گنجوی زاد | گزین پندی که باید داشتن یاد

زنان مانند ریحانِ سفالند | درونسو خبث و بیرونسو جمالند

نشاید یافتن در هیچ.برزن | وفا در اسپ و در شمشیر و در زن

وفا مردیست برزن چون توان بست | چو زن گفتی بشوی از مردمی دست

بسی کردند مردان چاره سازی | ندیدند از یکی زن راست بازی

زن از پهلوی چپ گویند برخاست | مجوی از پهلوی چپ پهلوی راست

مع القصه بدینسان آن تبه کار | تظلم می نمود از دست دلدار

که آمد این خبر در گوش آن ماه — که انطونس ز مکرش گشته آگاه

ز انطونس نهیبی در دل اُفتاد — ز بیمش لرزه در آب و گل اُفتاد

بشهر مصر محکم قبّهٔ بود — که سر با گنبد افلاک می سود

درونِ قبّهٔ مذکور آن ماه — نهان گردید بیژن وار در چاه

درونِ قبّه گردیده مخدّر — چو دُرِّ روشن اندر دُرج گوهر

بلی چون بود رشکِ ماهِ کنعان — برای ماه کنعانست زندان

درِ آن قبّه را محکم فروبست — کشید از کار و بار این جهان دست

سپس آوازهٔ در داد در شهر — که قلپطره ز غم زد ساغرِ زهر

ز اندوه و کمد جان داد و خوش مُرد — ازین دار الحزن زانسوی جان بُرد

بشهرِ مصر شوری گشت برپا — ز هر سو نالهٔ دردا دریغا

پدید آمد تو گوئی شور محشر — ز هر سو نوحه گر با دیده تر

چو انطونس که در جای دگر بود — ز قصر ماه چیزی دورتر بود

شنید این قصهٔ جانکاه ناگاه — فتاده بر زمین وزد یکی آه

چو سایه بر زمین بی هوش افتاد — بآه سرد دردِ دل برون داد

قلوپطره قلوپطره کجائی — چرا هیهات پیشِ من نیائی

چرا بگذاشتی ای ماه رخسار — چنین تنها مرا در غم گرفتار

بدریای الم مارا فگندی — اَبَر ساحل سبک رفتی به تندی

چو بوی گل سبک رفتی تو چالاک — چو پژمرده گلم افتاده برخاک

قلوپطره مرا در تن چو جان بود — به از جان و به از روح و روان بود

چو جانم رفت بی جان چون توان زیست — به تن زنده به تنها در جهان کیست

چگونه من زیم با سینهٔ چاک — جگر را چون مرا کردند در خاک

ازو بوده بچشم روشنائی — کنون زان روشنائی شد جدائی

تن خاکی چو زندانست جانرا ازین زندان رهانم پنهان را

ز این روان را

بجانان چو به پیوندم حیات ست حیات جاودان بعد از ممات ست

چنین گفت و بجست انگه سبکتر بدست آورد سبزه رنگ خنجر

بزد بر پهلو و افتاد بر خاک که برهاند ز تن آن جانِ غمناک

شده زان بر تنِ او زخم کاری ولی جانرا نشد زان رستگاری

بجان زنده بماند و زخم خورده بماندم لیک زان زخمش نمرده

ازین سو بود انطونس درین حال وزان سو آن پری حور تمثال

بیندیشید در دل آخر کار که هرگه آن ز کف دلداهٔ زار

ز مرگ من بخبر ناگه کند گوش شود از غم بسی بی عقل و بی هوش

کُند خود را هلاک از فرط احزان دهد از فرط غم پس رایگان جان

ازین رو آن نگار از پیش بینی فرستاده به پیشش همنشینی

چه کار آید مرا چشم جهان بین — نهان شد چون ز من آن رخ چو پروین

بود خوش زندگانی بهر دلدار — چو بی دلدار باشی عمر بیکار

نهان شد زیر خاک آن گوهر پاک — چرا بر سر نیفشانم ز غم خاک

ز گلبن ریخت آن گلبرگ خندان — کنون بستان ز بهرم هست زندان

خوش است این زندگی در کامرانی — بتلخی بس چه کار این زندگانی

کنون آن به که با آن جان جانم — بآن نسرین بدن سرو روانم

بسوی آن جهان گردم روانه — که تا گردم درین عالم فسانه

چو رفت آن جان جانم ای دریغا — چرا من در جهان مانم به تنها

همان بهتر که با وی یار گردم — بهمراهی آن دلدار گردم

ز تلواسه شوم آزاد اینک — روم زی ملک جان دلشاد اینک

ز جانان دور جان من وبالست — به پیوندم بجانان کین وصالست

فرستادش پیام آن سرو گلفام — که ای دلدادهٔ محروم و ناکام

من اینجا زنده هستم با سلامت — مکش از بهر من چندین غرامت

دلی از بیم توای مایهٔ جان — شدم در قبهٔ مستور و پنهان

ز تقصیر خودم تنگ عذرخواهم — به بخشا درگذر کن از گناهم

ز هجر من مشو غمگین و نالان — ز وصل من دل خود ساز شادان

چو این مژده شنید آن عاشق زار — شگفته روی او مانند گلزار

بگفتا پیشکاران را همان دم — که پیش دلستان من ببریدم

برید و پیش پای او گذارید — دران قبه مرا با وی سپارید

که پیش یار خود آنجا بمیرم — ز تلواسه دمی آرام گیرم

هماندم پیشکاران جنابش — رسانیدند پیش مه شتابش

چو انطونس به پیش جان جان شد — مگر سعدین را گولی قران شد

اگرچه بود زخمش بس که کاری | نبوده زان اُمیدِ رستگاری

ولی هرگه نظر بر روی دلدار | فتادش تازه اش شد رنگ رخسار

ز رویش جان تازه در بدن یافت | ازان نیروی دیگر او بتن یافت

درِ شکوه بر رویش باز کرده | دگرگون نالهٔ را ساز کرده

منم آن تشنهٔ ناکام مغموم | که بر شطّ فراتم ز آب محروم

چو محرومی بمن شد در نهایت | رسیدم من بمقصود از عنایت

ولی در حالتِ آخر رسیدم | گُلی از باغ وصلِ تو بچیدم

چه سود آوخ که کار از دست رفتست | عنانِ اختیار از دست رفتست

ز جور عشق تو ناکام و ناچار | زدم شمشیر بر خود ای جفاکار

که تا میرم رهم از دست هجران | شود پیوند جان من بجانان

ببین ای ماه این ناکامیم را | ز دردِ عشق بی آرامیم را

زخود کُشتن نباشد هیچ باکم / نباید شد ازان اندیشناکم

بحمدالله که من از دست قیصر / نگشتم منهزم نابرده کیفر

نگشتم کُشته من در دست قیصر / خودم را کشتم و گشتم مظفّر

بحمدالله که من در پای جانان / بخوشنودی همیدون میدهم جان

اگر صد سال مانی ور یکی روز / بباید رفت زین کاخِ دل افروز

چو روز رفتن ست از دیر فانی / فدای جانِ جان به زندگانی

پس گفتا که ای حورِ پریزاد / ببوسِ چند اینک کُن مرا شاد

ز بوسه وقت مرگ ای یار جانی / بیابم تا حیاتِ جاودانی

شود این بوسه وقت مرگ ناشاد / براهِ آن جهانی توشه وزاد

قلوپطره چو دید آن آشنا را / مُحبّ جان نثارِ باوفا را

بکام دشمنان محروم و ناکام / براه نیستی اینک نهد گام

دلش برحال او جوشید بسیار   بحالِ زار او نالید. بسیار
بگفتا ای فدایت جان من باد   که بی تو چشم من هرگز مبیناد
چرا کردی چنین تعجیل در کار   که بادا جان من با جانِ تو یار
چه چاره آه چون تقدیر این بود   نمی باشد کنون در مویه ها سود
دریغا حسرتا دردا دریغا   که کار از دست رفته آه ویلا
بگفتا این وکردش جست در بر   زنوشین لعلهایش داد شکّر
وصیت کردش انطونس که ای ماه   مبادا خالی از تو افسرو گاه
زقیصر عرض خود محفوظ داری   بدستش هان نه خود را در سپاری
قلوپطره بگفت ای نیک فرجام   من اینک در پی تو می نهم گام
نمی خواهم جهان وجاه. بی تو   نه شاهی ونه تاج وگاه بی تو
به پیوندم. بتو من زود ای یار   ازین رنج وتعب گردم سبکبار

نگردم زیر فرمانِ اطلس — ازو دوری. بتو پیوندیم بس

چو انطونس شنیده این سخنها — شگفته شد زلطف آن دِلارا

بگفتا باد رحمت. بر روانت — خدا تسکین دهاد اینک. بجانت

بگفت این و سبک بر خاک اُفتاد — بپای خاک جانان جان خود داد

خوش آن عاشق که چون جانش برآید — بپای خاک جانانش برآید

قلوپطره چو این حالات دیده — فغان و ناله از دل برکشیده

ز دل آهی کشیده آن پری زاد — یکایک. برزمین بیهوش اُفتاد

ز فرطِ غم چنان آن سروِ چالاک — زمانی اوفتاده ماند بر خاک

کنیزان را چنان آنگه گمان شد — که او هم درپی عاشق روان شد

گمان بردند کو زخمی نخورده — ز فرطِ غم هما نا گشته مُرده

به نوحه مویه و فریاد کردند — فغان و ناله را بُنیاد کردند

چو آمد آن پری تمثال در هوش — فتاده در دلش ز اندوه یک جوش

زبان بکشاد در مویه و شیون — فتادش از حزن یک لرزه در تن

که واویلا زمانِ من سر آمد — به زردی آفتاب من در آمد

دریغا آه آن تیمار دارم — فسوسا آن محبّ غمگسارم

دریغا آنکه اندر عشق من باخت — شهنشاهی و با خاک درم ساخت

دریغا آن جوانِ سرو آزاد — که با من بود با شیرین چو فرهاد

دریغا عاشقِ شیرین ادایم — که کرده جان شیرین را فدایم

دریغا آن شفیق مهر پرور — جدا شد بهر من از گاه و پرگر

دریغا آن دلیر براشکر — که بر جمّ دلیران بُد غضنفر

دریغا آن امیر نیک تدبیر — که بوده هم جهانبان هم جهانگیر

دریغا آن سپهدار دلاور — که بوده بر سپهداران مظفر

دریغا آن یلِ نامی بهادر | ز دریاے شهامت بے بهادر
دریغا آن سری راخشت بالین | که افشاندی برو افلاک پروین
دریغا آن چنان شاهِ جوان بخت | بخاک اندر فتاده خوار از تخت
دریغا آن گلِ باغِ جوانی | بخاک افتاده از بادِ خزانی
دریغا حسرتا دردا دریغا | فسوسا آه واویلا فسوسا
بدین سان آن پری باناله و درد | بمویه و فغان شیون همی کرد
سپس نعشش برسم کیش آنان | درونِ دخمه کردند پنهان

داستان داخل شدن قیصر نامدار اغسطس اندرون شهر و مسلّم شدن ملک بروے و اسیر کردنش قلوپطره را و قصد فرستادنش بروم و غمگین گشتن قلوپطره ازین خبر و خود را از زهر مار کشتن

بیا ساقی بده جامی زینا | که گردد سینه ام روشن چو سینا

بده از شعشعش نورِ تجلّا | که تا بیهوش اُفتم همچو موسا
بخاک اندازم آبِ زندگانی | که نه بنیوشم سرود لن ترانی
چنان بیهوش بر بالین نهم سر | که نایم من بهُش تا صبح محشر
چنین گوید سخندانِ سخن ساز | زتار میخِ جهان این نکته را باز
که در شیون بدینسان بود بانو | که ناگه شورشی افتاد در کو
که قیصر نک بشهر اندر درآمد | کنون حکمِ قلوپطره سر آمد
بدل گفتا چرا زو در نهیبم | بحسن خود اغسطس را فریبم
ولیکن این خیالِ آن دلارام | برآمد نک بدشمن کامیش خام
کنون آن قیصر فرخنده اختر | درآمد با جلال و شوکت و فر
نخستین رفت سوی قصر شاهی | ندیدانجا کسی جز چند داهی
بپرسید از قلوپطره و یارش | خبر دادندش از احوال زارش

ن دیو نکته پرداز

ن دور

بسوی قبه زان پس روی بنهاد
که آنجا منزوی بوده پری زاد

درانجا دید جمع ماهرویان
بپرسید از قلوپطره از ایشان

دوان آمد به پیش شاه بانو
نهاده با ادب بر خاک زانو

ستاده پیش رویش چون پرستار
به پوزش خواسته از شاه زنهار

چو دید این استکانت از پریزاد
بدلداری زبانِ خویش بکشاد

که ای رشک پری عابد فریبی
ملائک صورتی طاؤس زیبی

که غنج تو دلیران را فریبد
نه بعد از دیدنت خاطر شکیبد

کنون ای ماه در دل شادمان باش
ز بیم سطوتِ من در امان باش

نخواهی دید از دستم گزندی
نه قتل و نی اسیری و نه بندی

بگفت این و نهان کرده اشارت
که گیرند اسلحه از وی بغارت

بقصر شاهی آوردند او را
اسیر آنجا سبک کردند او را

کنون انگاشت در دل آن پریزاد / که قیصر سوی حسنش گوش[1] ننهاد

پشیمان گشته ایدون از خیالش / فتاده از بها جنسِ جمالش

ز قیصر آن گمانش فاسد اُفتاد / متاعِ حسن پیشش کاسد افتاد

سپس بشنید بعد از روزکی چند / که قیصر کرده اش زین روی دربند

برد او را بسوی رومِ ناچار / میان آن اسیرانِ تبه کار

در آنجا پس بکامِ دشمن او را / بگرداند بکوی و برزن او را

که رسمی بود بس پیشینه در روم / میانِ مملکت گیران آن بوم

که کردندی چو ملکی را مسخّر / و یا در جنگ گشتندی مظفّر

سلاطین و بزرگان را ازان بوم / برای فخر بردندی سوی روم

از ایشان موکبی آراستندی / بگوناگون ورا پیراستندی

سپس در شهر در هر برزن و کو / همی تشهیر کردندے بهر سو

[1] گوش نهادن بمعنی متوجه شدن بود ۱۲ از رهان

بیندیشید آن حوری شمائل — که چون قیصر بسویم نیست مائل

برد تا چار سوی مُلک روم — بریزد پس در آنجا آبرویم

مرا آنجا اگر برکام دشمن — کند تشهیر در هر کوی و برزن

بنالید و پشیمان گشت بسیار — ندیده هیچ آن دم چارهٔ کار

بیندیشید از آشفته رائی — که خود را خود کُشد یا بد رهائی

ولی آنجا نه خنجر بُد نه شمشیر — نه پیکان و سنان و نیزه و تیر

که جمله اسلحه از حکم قیصر — نخستین زو بغارت بُرده یکسر

بکارِ خویش مانده سخت حیران — نه بُد چاره برای دادنِ جان

ز دفتر

کشاورزی ز دهقانانِ کشور — بیاوردی برایش میوه‌ها تر

بدو گفته نهان از ردی تدبیر — که چون آرد سبدها پُر ز انجیر

نهان اندر سبد در زیر اثمار — بیارد بهر او یک بچهٔ مار

که زهر آن بجان در دم ستیزد — بیک ساعت ز تنها جان گریزد

بحکم آن پری آن مرد دهقان — سبد ها پُر چو آورده ز بُستان

درونِ یک سبد بر حسبِ تلقین — نهان آورد ماری زهر آگین

کنون آن ماه گشته از جهان سیر — کشید آن مار را از زیر انجیر

بدستِ خود گرفته مار خونخوار — بسوی سینه اش آورده ناچار

بران نازک نگارین یاسمین بر — همی زد زخم آن مار ستمگر

همان دم آن صنم برخاک اُفتاد — بناکامی بدین تلخیش جان داد

پرستاران چو این حالت بدیدند — ز سوز و درد ناله ها کشیدند

سپس هر یک از ایشان سوی خود بُرد — همان مار و بزهر آن سبک مُرد

چنین انجام شد آن ماهرو را — سهی سرو و سمن بر مشکبو را

ازین افسانهٔ پُر درد و حیرت — بباید بُرد این دوگونه عبرت

ن ماهرو

یکی از حال انطونس ربائی ‌ ‌ ‌ که با جفتش نموده بیوفائی

گزین پندی که آید مر ترا کار ‌ ‌ ‌ که انجام بدست از بهر غدّار

دگر عبرت ببر از حالِ ایشان ‌ ‌ ‌ که آخر گریه دارد کوست خندان

پس از شادی بود ماتم درین دار ‌ ‌ ‌ باوّل گرچه گل آخر بود خار

کسی چون گل بخندد اندرین باغ ‌ ‌ ‌ بگرید همچو بُلبُل زار از داغ

کسی کو گشت همچون برق خندان ‌ ‌ ‌ در آخر گشت همچون ابر گریان

خوشیها را بود انجام غمها ‌ ‌ ‌ بود پایانِ شادیها المها

چه خوش گفتست مولانا نظامی ‌ ‌ ‌ بشیرین نامه این پند گرامی

نگه کردم ز روی تجربت هست ‌ ‌ ‌ خوشیهای جهان چون خارش دست

که اوّل دست را خارش خوش اُفتد ‌ ‌ ‌ بآخر دست در دست آتش افتد

همیدون جام دنیا خوشگوارست ‌ ‌ ‌ باوّل مستی و آخر خمارست

عبیدی پند ازین افسانه. بردار / بشو از خوابِ غفلت زود. بیدار

برین دیر فنا از چشم جان. بین / بهر جا کاروانهای روان. بین

که هردم حسبِ تغییر زمانه / سوی مُلکِ عدم باشد روانه

اگر دنیا و کارش پیچ پیچ ست / چو نیکو. بنگری این جمله هیچ ست

مکن. بر حسنِ ظاهر جان نثاری / ندارد حسن ظاهر پایداری

نباشد حسن ظاهر را بقائی / بود این حسن ظاهر. بیوفائی

مآلِ حسن ظاهر کو. برد دل / چه باشد مشت خاکی یا سیه گل

اگرچه صورتی چون نور پاکست / ولی پایان او یک توده خاکست

مشو فتنه بلا. بر صورت و رنگ / که باشد عشق صوری عاقبت ننگ

ز صورت سوی صورتگر. بپرداز / برای روی معنی آئینه ساز

چرا. بر صورتِ آئینه ای جان / شوی مفتون که دائم نیست هران

چو بشکست آیینه صورت نباشد
دلت از غم زهر آن خراشد

چه خوش گفتست آن ملای جامی
که عارف بود و بر دلها گرامی

چو دیدی عکس سوی اصل بشتاب
که پیش اصل نبود عکس را تاب

معاذ الله ز اصل ار دور مانی
چو عکس آخر شود بی نور مانی

نباشد عکس را چندان بقائی
ندارد رنگ گل چندان وفائی

بقا خواهی بروی اصل بنگر
وفا جوئی بسوی اصل بنگر

غم چیزی رگ جانرا خراشد
که گاهی باشد و گاهی نباشد

پند سودمند در خطاب بفرزند دلبند

حماک الله ای فرزند دلبند
که بادا حافظت فضل خداوند

ز اندرزت شود آن ارجمندی
که یابی در جهان ز و سر بلندی

مرا بر سر در آمد وقت پیری ‏ ‏ ز کار این جهانم گشته سیری

ترا آمد زمانِ نوجوانی ‏ ‏ زمانِ خوشدلی و کامرانی

تو در هر کار باشی چابک و چست ‏ ‏ من اندر کار خود بس تنبل[1] و سست

ترا وقتِ خوشی و نوبهارے ‏ ‏ مرا گاهِ خزان و اشکباری

ترا شد سیزده سال و مرا چل ‏ ‏ گُل اندر دست تو و پام در گل

ترا در دست نقد و باختم من ‏ ‏ ترا سرمایه و اندا ختم من

مرا افسوس کار از دست رفتست ‏ ‏ بخیرم اختیار از دست رفتست

بکن کاری که تو سرمایه داری ‏ ‏ بدست از نقد دولت وایه[2] داری

نخستین پند من باشد ترا این ‏ ‏ که تو طفلی و این خانه ست رنگین

مشو فتنه بهر رنگی که بینی ‏ ‏ بدل تنگی بهرزه چون نشینی

زبان در یافه آلوده نسازی ‏ ‏ شعارِ خویش گردان راستبازی

[1] تنبل یعنی کاهل و هیچکاره ۱۲ برهان

[2] وایه یعنی مراد و مطلوب باشد ۱۲ برهان

تو صدقت پیشکار کارگردان — بهرکاریت دست اقرارگردان

زبان و دل برفتارت همی ساز — بیکدیگر بیک آهنگ دمساز

زگفتار وز پندار وز رفتار — بباید خواست یک آهنگ هموار

ازین سه تاریک آهنگ خیزد — مبادا یک بدیگر در ستیزد

درین دور فلک دلشادمی زی — درون ساده برون آزادمی زی

چه باشد سادگی آن بی ریائی — کزان حاصل شود دل را صفائی

بود آزادی دل استکانت — نبودن خیره سر بر کهترانت

بحق کهترانت راد بودن — به پیش مهتران آزاد بودن

نه پیش مهتران هم زیستن خوار — زاندوه جهان بودن سبکبار

بشو مشغول در تحصیل دانش — مکن تاخیر در تکمیل دانش

زعهد کودکی تا عهد پیری — مبادا از علم آموزیت سیری

ز هر دانش ز هر علم و ز هر فن — درونِ تیرهٔ خود ساز روشن

تو علم آموز بهر علم ای جان — نه بهرِ جاه و عز و مکنت و شان

شود مقصودِ تو ایدون ز تحصیل — که یابد نفس تو از علم تکمیل

نه تحصیل زر و مکنت بدنیا — نه اُمّید گُل و جنّت بعقبا

ولی هر گه شوی در علم کامل — شود دُنیا و دینت هر دو حاصل

تنی را جان من از جنس جاندار — میازار و میازار و میازار

اگر خواهی طریق رستگاری — بپرهیز از ستم و ز دلفگاری

ز حیوانی ست خشم و حرص ای جان — مراین هر دو تو تابع عقل را مان

سلیمانی ست آنکس مر بگوهر — که این دو دیو را کرده مسخّر

بود از حرص مانا شهوتِ باه — که سوزاند تنت را چون پرِ کاه

ازان آتش هلا ای جان بپرهیز — بخود بر آتش دوزخ مکن تیز

یعنی بگذار

بر آن آتش بزن آب از صبوری — که تا مانی ازان آتش بدوری

شعار خویش میگردان حیا را — که تا یابد دلت نور صفا را

حیا و صبر باشد خوش دوائی — کزین بیماریت بخشد شفائی

مکن آن فعل هان وهان په پنهان — که چون ظاهر شود گردی پشیمان

بکن یکسان نهان و آشکارت — دثار خویش گردان چون شعارت

ز احباب ریائی باش تنها — وجود دوست در دنیاست عنقا

کتاب تو بود بهتر ا[illegible] — همان دانش فزا دفتر جلیست

گرت در دست افتد آشنائی — که در اخلاص باشد بیریائی

برای او تو جان خود فدا کن — حقوق دوستی با وی ادا کن

بکار و بار میخواهی زشادی — مکن براهل دنیا اعتمادی

اگر خواهی امان در زندگانی — ببر از اهل دنیا بدگمانی

که ایشانند کجرفتار و بدکیش — بباطن گرگ و ظاهر صورتِ میش

بباطن انگُزه ظاهر چو مُشکند — بظاهر تازه باطن بسکه خشکند

بباطن دیو ظاهر رشک حورند — بظاهر حُلو و باطن بسکه شورند

بایشان لیک در ظاهر بسازی — باخلاق کریمانه نوازی

ولی از مکر ایشان پُر حذر باش — ز آفاتِ خدیعت در خطر باش

الا ای نور چشم و قُرة العین — سعادت یاورت بادا بکونین

ببین در انقلابِ حال ایّام — که رنگارنگ از شام ست تا بام

که نیرنگش بهردم رنگ رنگست — گهی چون شکّر و گاهی شرنگست (یعنی زهر است ۱۲)

زمانرا چون ببینی انقلابی — که بر جورش نیاری بر دتابی

چو بینی دهر را کارد مصائب — خلاند بر تنت نابِ نوائب

جزع بگذار و کُن بر نفس خود جبر — بگیر آنگاه محکم دامنِ صبر

چو صخر وادی اندر سیل آفات — بمان برجای ثابت در بلیّات

چو احوالِ جهان در انقلاب ست — نشاط و غم درینجا چون سراب ست

که روزی روی شادی را به بینی — بغم دلتنگ دایم کی نشینی

که غمها را بود انجام شادی — چو شادی را بود غمها مبادی

همیدون گر رسی بر شادی و سور — بران شادی مشو زنهار مغرور

که عشوه ها بسی این دهر دارد — نهان در زیر شکّر زهر دارد

مباش ای جان من در رنج نالان — مشو در حال شادی نیز بالان

که هر دو در جهان چون میهمانند — بکس یکسان همیشه می نمانند

همیشه از خطر در بیم می باش — بفرمانِ قضا تسلیم می باش

بتو دادم من این پند گرامی — بطرز جامی و خواجه نظامی

که تا این پندها در کارت آید — گره از بند کارِ تو کشاید

عطوفت کن براخوات و براخوان
اگرچه پند با توای حبیب ست
برادرآن عزیزت کو کهین ست
دگر مامون که باداز دهر مامون

محبّت دار با خویشان و جیران
براخوانت ولی زین هم نصیب ست
که نامش با محمّدّ آلایمن ست
زآفات سما و ارض مصئون

همان عبدالله و حسّان و محمود
.بهریک شان ازین پندم رسد سود

تمام شد

ضمیمہ

بقلم آقای میرزا محسن نمازی استاد دانشگاه کلکتہ

ضمیمہ ۱ - راجع بصفحہ ۵۸

لاھوت یعنی خدائی اصل کلمہ "لاہ" بودہ بمعنی خدا - واو و تا برای مبالغہ زیادہ کردند مانند جبروت و ملکوت علم لاہوت علمی است کہ گفتگو میشود در آن از عقاید متعلقہ بایزد تعالی و بگفتہ برخی منازل خلایق چہار است ناسوت، ملکوت، جبروت و لاہوت -

(۱) ناسوت از کلمہ ناس است کہ واو و تا در آخر آن اضافہ کردہ اند اطلاق میشود بر عالم شہادت کہ دنیا باشد نزد صوفیہ جا و محل لاہوت است و لاہوت حیاتی کہ ساریہ است در اشیا

روح شمع و شعاع اوست حیات خانہ روشن از او و او از ذات

(۲) ملکوت عبارت ست از بالای عرش تا زیر زمین و ہر چہ میان آنہاست از اجسام و معانی و

اعراض و هرچه جز ملکوت است جبروت بیباشد برخی از بزرگان چنین فرموده اند که بنده تا در این جهان است اختیار دارد همینکه از ناسوت قدم فراتر گذاشت و بعالم ملکوت وارد شد دیگر اختیار ندارد و ناچار است از اینکه اختیار کند انچه حق اختیار فرموده و بخواهد انچه را که وی خواسته بهیچ وجه امکان مخالفت ندارد حالت رضای محض بتمام معنی دراو جلوه گر میشود در شرح قصیدهٔ فارضیه صفات قدمیه را ملکوت نامیده جای دیگر مرتبهٔ اسماء را ملکوت و مرتبهٔ صفات را جبروت گفته اند۔

(۳) جبروت صیغهٔ مبالغه است بمعنی جبر و کلمه جبر یا بمعنی اجبار است که وادار نمودن بر کار باشد یا بمعنی بلندی و رفعت است چنانچه اگر درختی از دسترس دور باشد گویند نخلة جبّارة بنا براین وقتی بگویند خدا جبّار است مقصود این است که از ادراک عقول بالاتر است اگر رسد خس بقعر دریا بکنه ذاتش خرد برد پی یا باین معنی که در بزرگی و کبریا و عظمت یگانه و بیمانند است زیرا امور را بمجاری احکامش جاری میفرماید و آفریدگان را بمقتضیات الزامش وادار مینماید و هر موجودی را بر وفق ارادهٔ

توانای خویش مقهور میکند مقام جبروت مقام قطب عالم است که متصرف ست از زمین تا عرش را

و قطب عالم را فیض از عرش مجید است در اصطلاح سالکان جبروت مرتبهٔ وحدت را گویند که

حقیقت محمدیت و تعلّق بمرتبه صفات دارد و در اصطلاح اہل کلام نیز عبارتست از صفات و لاہوت

بمعنے ذات و در اصطلاح مشایخ عالم جبروت عالم کروبیین است و کروبیین ملائکہ مقربین اند۔

این مقام را مقام جبر و کسر ہم گفته اند که کراماتِ اولیا و معجزاتِ انبیا ازین عالم است و چون از

مقام جبر و کسر ترقی کنند دارد در مرحله اخیر که عالم لاہوت و مقام فردانیت است خواہند شد

در عالم لاہوت عالم جبروت کفر است۔

(۴) لاہوت یعنی ذات بمعنے تجلی ذات لفظ مقام که بآن اضافه میکنند باسناد مجاز است

دیگر اینجا از سخن خاموش شو + لب به بند و پای تا سر گوش شو + رازهای ناشنیده گوش دار +

لیک از گفتن زبان خاموش دار + مدرکات ما ہمه وہم و خیال + حق تعالیٰ شانه عما یقال

مقامات اربعه را که منازل خلایق است چنین بنظم در آورده اند۔

یکی منزل که آن ناسوت نام است | بر آن اوصاف حیوانی تمام است
ز راه تربیت پیران بشارت | بداده چار منزل با عبارت
از آن منزل اگر خود بگذرد کس | رسد در دویمی منزل ملک پس
در آن عالم چو او معروف گردد | ملائک آسمان مکشوف گردد
چو برگیرد قدم را او ز ملکوت | رسد در سیومی منزل بجبروت
مقام روح برمن حیرت آمد | نشان از وی بگفتن غیرت آمد
در آن منزل بود کشف و کرامات | ولی باید گذشتن زان مقامات
اگر دنیا و عقبیٰ پیش آید | نظر کردن براو هرگز نشاید
بنور ذکر باید در گذشتن | بآب توبه باید دل بشستن
در آن حالت مقام نور باشد | ز جای آب و گل او دور باشد
چو گردد جان و دل از غیر او پاک | رسد در عالم لاهوت بی باک

درآن منزل چهارم جست وجوی	نباشد با خدا جز گفت وگوی
مقام قرب منزل بی نشانست	جز آن کون و مکان دیگر جهانست
بعون حق رسد آنجا چو سالک	شود بر جمله اشیاء مالک

ضمیمه ۲- راجع بصفحه ۱۱۱

مانی نام شخصی است که در زمان شاپور بن اردشیر ساسانی ادعای پیغمبری نموده طریقه ای مرکب از اصول سایر ادیان آورد گویند مانی روزی به پیروان خود گفت بآسمان میروم سال دیگر نزد شما میایم انگاه در غاری بکوهستان پنهان شده کتابی منقش بتصاویر دلفریب وزیبا ساخته از کوه فرود آمد وآن کتاب را که ارژنگ یا ارتنگ ینامند معجزه خود قرار داد بسیاری بوی ایمان آوردند شاپور درآغاز دین اورا پذیرفت اما پس از چندی از ایران بیرونش کرد مانی در عهد پادشاهی هرمز پسر شاپور بایران برگشت پس از مرگ هرمز بفرمان بهرام برادر هرمز بهلاکت رسید-

ضمیمہ ۳ راجع بصفحہ ۱۱۹

ابوحنیفہ نعمان بن ثابت بن زوطی التیملی الکوفی یکی از ائمہ اربعہ عامہ صاحب رای وقیاس

وفتاوی معروفہ در فقہ است سال ۸۰ ہجری متولد و در ۱۵۰ھ وفات یافت قبرش در بغداد

در مقابر خیزران است خز فروشی مینمود جدش زوطی اہل کابل واز موالی تیم اللہ بن ثعلبہ بود

گفتہ اند فقہ را عبداللہ بن مسعود صحابی کاشت وعلقمۃ بن قیس نخعی آبیاری نمود و ابراہیم نخعی

درو کرد و حماد استاد ابوحنیفہ خرمن نمود و ابوحنیفہ آردش کرد بامعنی کہ اصول و فروعش را زیاد کرد

وراہہا وطرق آنرا نمودار ساخت۔

ضمیمہ ۴ راجع بصفحہ ۱۳۸

برصیصا یکی از عباد بنی اسرائیل کہ بسیار زاہد و پرہیزگار بود و بیماران و دیوانگان را نزد او میبردند

و ببرکت او خوب می شدند اتفاقاً زنی از خانوادہ باشرف دیوانہ شدہ بود برادرانش پیش عابد

بردند ونزد او ماند شیطان وسوسہ کرد بآن زن زنا نمود وزن حمل برداشت ہمینکہ حملش ظاہر شد عابد از ترس رسوائی زن را کشت ودفن کرد۔ شیطان برادران زن خبر داد انہا بپادشاہ آگہی داده وباتفاق پادشاہ ومردم بمنزل راہب رفتہ جنازه را کشف کردند عابد اقرار بگناه نمود بدارش کشیدند شیطان در جلوش مجسّم شده گفت مرا سجده کن تا رہایت کنم گفت درین حال چه طور میتوانم سجده نمود گفت من باشاره ہم راضیم عابد اشاره نمود وکافر شد درہمان حال بقتل رسید این حکایت را بعض مفسّرین از ابن عباس در تفسیر آیه وَاِذْ قَالَ الشَّیْطَانُ لِلْاِنْسَانِ اکْفُرْ فَلَمَّا کَفَرَ الخ نقل نموده اند۔

ضمیمہ ۵ راجع بصفحہ ۱۴۵

حسان بن ثابت بن المنذر بن حرام الانصاری الخزرجی مکنّی به ابوالولید شاعر حضرت رسول ۱۲۰ سال عمر کرد ۶۰ سال در جاہلیت و ۶۰ سال در اسلام سال ۵۸ ہجری وفات یافت خیلی

جبان و ترسو بود گویند پدرش ثابت و جدّش منذر و پدر جدّش حرام نیز هر کدام ۱۲۰ سال عمر کرده اند و در عرب دیده نشده که چهار نفر از یک صلب هر کدام ۱۲۰ سال زیست نمایند۔

ضمیمہ ۶ راجع بصفحہ ۱۴۵

خلیل بن احمد عروضی واضع و مخترع علم عروض شاگرد ابی عمرو بن العلا داول کسی است که ضبط لغة نموده در کتابی که معروفست بکتاب العین در آن الفاظ لغة و احکام و قواعد و شروط آنرا که در عهد وی معروف بود گرد آورده و بر حسب مخارج حروف هجا ترتیب داده شروع بحرف عین نموده عادت عرب بوده است که کتاب را باول لفظ از الفاظ آن می نامیدند سیبویه از وی اخذ نموده وفاتش بقول ابن الندیم در بصره سال ۱۷۰ اتفاق افتاده ۷۴ سال عمر نمود۔

ضمیمہ ۷ راجع بصفحہ ۷۹

مرفوع حدیثی است که صحابی بحضرت رسول صلعم اسناد میدهد تصریحًا یا حکمًا که آنحضرت

فرموده یا بجا آورده یا موافقت داشته مثال اول که صحابی بگوید سمعت رسول الله صلعم

یقول کذا یا آنکه حدثنا رسول الله صلعم بکذا یا آنکه صحابی یا غیر او بگوید قال رسول الله صلعم

کذا یا آنکه عن رسول الله صلعم انه قال کذا و نظائر ان ومثال مرفوع از فعل تصریحًا این است که

صحابی گوید رایت النبی صلعم فعل کذا یا بگوید کان رسول الله صلعم یفعل کذا ومثال مرفوع

از تقریر تصریحًا این است که صحابی گوید فعلت بحضرة النبی صلعم کذا یا گویند ای چه صحابی باشد

یا نه بگوید فعل فلان او فعل بحضرة النبی صلعم کذا و بیان نکند انکار رسول را بران عمل ومثال مرفوع

که در حکم گفتار است ولی تصریح دران نیست چیزهائی است که صحابی میگوید و در آنها جای اجتهاد

هم نیست و ربطی به لغت و شرح ندارد مانند اخبار امور گذشته از آغاز آفرینش واخبار انبیاء

یا امور آینده و فتنه ها واحوال قیامت۔

ومثال مرفوع از فعل حکمًا آنستکه عملی بجا آرد که جای اجتهاد در آن نباشد و آنرا بمنزله این میگیرند که پیش

خود نیاورده بلکه از رسول اخذ نموده چنانچه شافعی گفته درباره نماز خسوف که حضرت علیؓ خوانده در هر رکعت

بیش از دور کوع بجا آورد و مثال مرفوع که بحکم تقریر است آنستکه صحابی خبر دہد در زمان رسولؐ چنین میکردند معنیش اسناد باو است که رسول صلعم علی الظاہر آگاہ و مطلع بودہ زیرا متصل داعی پیدا میشد که مسائل دین را ازاو بپرسند بعلاوہ آن زمان زمانِ نزول وحی بودہ ہرگز صحابہ علی بجا نمیاوردند که آنرا استمرار دہند مگر آنکه غیر ممنوع باشد۔

ضمیمہ ۸ راجع بصفحہ ۷۹

مرسل حدیثی است که تابعی روایت نمودہ بحذف اسناد از آخر مثل انکه بکنیفر تابعی چہ شخص بزرگ یا کوچک بگوید قال رسول اللہ صلعم کذا یا فعل کذا یا فعل بحضرتہ کذا۔ ونحو ذلك واین از اقسام مردود است زیرا شناسائی بحال محذوف ندارند ممکن است صحابی باشد یا تابعی اگر تابعی باشد محتمل است ضعیف باشد یا ثقہ ہرگاہ ثقہ باشد گاہ شود که از صحابی یا تابعی دیگر اخذ کردہ باشد و چنانچہ از تابعی باشد باز احتمال بیش درا ینجا نیز وارد است میتوان

گفت بہمین ترتیب این دامنہ کش دار بودہ انتہا ندارد ولی برحسب استقرار دیدہ شدہ کہ بعض

تابعین از برخی دیگر تا شش ہفت راوی تابعی روایت کردہ اند و این حد اکثری است کہ

تابعین از یکدیگر نقل نمودہ اند ہرگاہ رسم وعادت تابعی براین باشد کہ ارسال حدیث جز از ثقاۃ ننماید

جمہور محدثین بنابر توقف نہادہ اند چون احتمال صحت باقی است واین یکی از فتاوی احمد است

ودومی کہ مطابق قول مالکین وکوفیان باشد این است کہ چنین روایتی مطلقا پذیرفتہ است شافعی

گوید قبول میشود درصورتیکہ ثابت شود کہ ازطریق دیگری غیراز طریق نخستین نیز رسیدہ باشد چہ

مسند باشد یا مرسل تا ترجیح دادہ شود کہ محذوف درواقع شخص ثقہ بودہ وابوبکر رازی نقل کردہ

ازحنفیہ وابوالولید باجی از مالکیہ کہ اگر راوی از ثقات وغیر ثقات ہردو ارسال حدیث بنماید

مرسلہ او باتفاق مردود است ۔

ضمیمہ ۹ راجع بصفحہ ۱۵۸

منقول نزد اہل نظر گفتاریست کہ از دیگری نقل بمعنی شدہ باشد اگرچہ در لفظ تفاوت

داشته باشد ولی نظریه محدثین برخلاف این رویه است که میگویند جائز نیست تغییر لفظ در حدیث زیرا در ترکیب و انسجام حدیث دقایق و اسراریست که اگر در آن دخل و تصرف لفظی نمایند ممکن است منظور مفهوم نشود قاضی عیاض گفته است باید جلوگیری نمود از اینکه روایت را بمعنے نقل کنند اگر این راه باز باشد مردمانیکه چیزی سرشان نمیشود ولی بگمان خود شان کار خوبی میکنند بی پروایها خواهند کرد چنانچه بسیاری از روات قدیم و جدید نموده اند۔

ضمیمہ ۱۰ راجع بصفحه ۱۵۸

معنعن در نزد محدثین حدیثی است که در سندان گفته میشود فلان عن فلان عن فلان هرگاه راوی معلوم باشد واز تدلیس و انچه موجب قدح در مرسل است بری باشد حدیث متصل شمرده میشود و نقل حدیث باین طریق را عنعنه گویند ولی اگر گفته شود عن فلان عن رجل عن فلان حدیث منقطع خواهد بود۔

قسطلانی گفته معنعن حدیثی است که درآن لفظ صریح یا مشعر بر سماع یا تحدیث و اخبار استعمال نشود

ضمیمه ۱۱ راجع بصفحه ۱۸۰

تشبیه چیزی را بچیزی مانند نمودن واین بر دو گونه است یکی دیدنی که مشبه

و مشبه به هر دو از موجودات باشند مانند تشبیه زلف بشب و لب بشکر دوم نادیدنی که مشبه به

از موجودات نباشد اما امکان وجود داشته باشد چون تشبیه گرز بکوه آهنین و مشعل آتش بدریای

زرین و نیز تشبیه صفت نوعست یکی تشبیه مطلق باین معنے که دران حرف تشبیه بیاورند و حرف

تشبیه در عربی کاف و کانّ و مثل و نحو و مانند آن و در فارسی با چون و مانند و گوئی و نظائران مثال

من آدمی بجمالت ندیدم و نشنیدم ۔ اگر گلی بحقیقت عجین آب حیاتی دوم تشبیه مشروط که چیزی را

بچیزی مانند کند و موقوف بر شرط دارد سرو خوانم قدر زیبای تو را لیک اگر در سرو رعنائی بود ایضاً

چون تو بباغ بگذری گل نرسد ببوی تو   لیک رسد بقامتت سرو اگر روان بود

سوم تشبیه بعکس که چیزی را مانند کند بچیزی در صفتی باز مشبّه به را در صفتی بمشبّہ تشبیه کند مثال

ازنعل مرکبانش زمین مه نما چو چرخ   وزگرد لشکرش چو زمین چرخ پرغبار

چهارم تشبیه اضمار که دو چیز قابلِ تشبیه آورد و ذکر تشبیه نکند و درمیان سخنی آرد و سامع را چنان

معلوم شود که مقصود ازاین غرض دیگر است آنکه ربط الفاظ فائده میدهد ولغموض دریابد که غرض

تشبیه است   اگر تو زلف جنبانی برآرم شور درعالم   بلی دیوانه پرسوزد چو کس زنجیر جنباند

پنجم تشبیه بکنایت که چیزی را بچیزی مانند کند و نام او را صریحا نبرد اعنی بلفظ مشبه به کنایت

کند از مشبه و مشبه در عبارت نباشد لیکن بسیاق معلوم گردد۔

لولو از نرگس فروبارید وگل راآب داد   وز تگرگ روح پرور مالش عناب داد

ششم تشبیه تفضیل که چیزی را بچیزی تشبیه نماید باز ازان برگردد و مشبه را بر مشبه به برتری دہد۔

توئی چون ماه اما ماه گویا   توئی چون سرو اما سرو رعنا

هفتم تشبیه تسویه که چیزی را با چیزی مانند کند و در صفتی برابر کند۔

ضمیمه ۱۲ راجع بصفحه ۱۸۰

استعاره در لغت بعاریت خواستن چیزی و نزد فارسیان عبارتست (برخلاف اصطلاح اعراب) از اضافت مشبه به بمشبه واین بر دوگونه است یکی حقیقت دوم مجاز حقیقت آنستکه مستعار و مستعار منه ثابت و معلوم باشند و آن را بر دو نوع یافته اند یکی ترشیح دوم تجرید ترشیح آنستکه مستعار و مستعار منه ثابت و معلوم باشند و لوازم هر دو جانب را رعایت کنند

ای شاه سخنوران گر از تیغ زبان　　　تو کام براندی و جهان بگرفتی

تیغ مستعار است و زبان مستعار منه و رعایت لوازم تیغ و زبان نیز کرده است و تجرید آنستکه بیکجانب رعایت لوازم کنند و یکی را از اعیان که وجود دارد و دومی را از اعراض بیاورند

زان شکر لب که خوردنی نیست　　　هر لحظه خوریم زهر غصه

شکر مستعار است و لب مستعار منه اینجا رعایت شکر کرده ولی رعایت غصه نکرده زیرا غصه از اعیان نیست که خورده شود۔

ومجاز آنستکه مشبه ومشبه به هردو عرض محسوس حواس ظاهره یا آنکه از متصورات محسوس حواس باطنه

ویا یکی عرض ودومی متصور باشند۔

هرجاکه کسی است درجهان خواهم گشت   تاکس سخن عشق نیارد به زبان

سخن عرض است وعشق از چیزهائیست که فقط در ذهن تصور میشود وسخن وعشق هردو از متصورانند

که درخارج وجودی ندارند ومخفی نماند آنچه در تعریف حقیقت ومجاز مذکور گردید بر اصطلاح پارسی

زبانانست ودر اصطلاح عرب بعد از تقسیم کلمه به حقیقت ومجاز را دوگونه دانسته اند لغوی وعقلی۔

لغوی را بدو بخش تقسیم کرده اند یکی آنکه راجع بمعنے کلمه است ودوم آنکه راجع بحکم کلمه باشد آن قسم که

راجع بمعنے کلمه است دو قسم میباشد بافائده وبے فائده آنکه بافائده است یا استعاره است یا غیر

استعاره تفصیل این موضوع درکتاب مطول سعدالدین تفتازانی است وبرای شناختن اصطلاح

فقهاء بکتب فقه وتفاسیر رجوع شود۔

توریه که آنرا ایهام وتخییل نیز گویند باصطلاح اهل بدیع استعمال لفظی است که دارای

دومعنی باشد یکی نزدیک و دیگری دور و مراد گوینده معنے دور باشد واین بردوگونه مجرده ومرشحه مجرده مانند الرحمن علی العرش استوی که استوا دو معنے دارد یکی استقرار درجاکه معنے نزدیک ولی غیر مقصود است چه خداوند منزه است ازآن ودیگر بمعنے استیلاء است وهمان مراد یبا شد که بوسیله معنی نزدیک بآن توریه شده بے آنکه چیزی ازلوازم موری به وموری عنه ، مذکور گردد دوم مرشحه آنستکه درلفظ چیزی ازلوازم معنی قریب باشد مانند والسماء بنیناھا بایدٍ که معنے نزدیک آن ساختمان است ودست راہم که سامان ساختمان است یاد فرموده ولی مقصود معنے دور است که قوت وقدرت باشد۔

باہتمام احقر محمد منظور حسن آروی ستارۂ ہند پریس لمیٹڈ کلکتہ نمبر ۵۲ بنیا پوکھر لین چھپا